

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ—ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ—ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

VICTOR HUGO

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Σ. ΒΟΥΤΣΙΝΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ

1911

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

117124

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΝ Α'

ΣΑΙΞΠΗΡ, Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ

§ 1

Ὁ Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ (1) ἐγεννήθη εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ἄβωνος (2) πόλιν Στρατφόρδην, μέσα εἰς σπίτι κάτω ποῦ ἀπὸ τὰ κεραμίδια του ἦτο κρυμμένη δολογία καθολικῆς πίστεως ἀρχίζουσα μετὰ τὰς λέξεις : « Ἐγὼ ὁ Τζὼν Σαίξπηρ ». Τζὼν (Ἰωάννης) ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Οὐίλλιαμ. Ἡ οἰκία, κειμένη εἰς τὸν δρομίσκον Henley Street, ἦτο ταπεινοῦ ἑξωτερικοῦ, τὸ δὲ δωμάτιον, ὅπου ὁ Σαίξπηρ ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ἦτο ἄθλιον. Τοῖχοι ἀσβεστόχριστοι, μαδέρια μαυρισμένα καὶ σχηματίζοντα σταυρὸν εἰς τὴν δροφήν, εἰς τὸ βάθος ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο παράθυρον μετὰ μικρὰ τζάμια, ἐπάνω εἰς τὰ ὁποῖα ἤμπορεῖς νὰ διαβάσῃς καὶ σήμερον, μεταξὺ ἄλλων ὀνομάτων, τὸ ὄνομα *Βάλτερ Σκότ*. Τὸ πτωχικὸν αὐτὸ οἶκημα ἐστέγαζε μίαν οἰκογένειαν ξεπεσμένην. Ὁ πατὴρ τοῦ Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ ἦτο ἄλλοτε προύχων (alderman), ὁ δὲ πάππος του ἦτο πάρεδρος (3) τοῦ τόπου. Σαίξπηρ (Shake-speare) σημαίνει ὁ *πάλλων λόγγην*. Αὐτὸ δὲ ἦτο καὶ τὸ οἰκόσημον τῆς οἰκογενείας του, *ἓνα χέρι κρατοῦν μίαν λόγγην*, ἐπικυρωθὲν, ὅπως λέγουσιν, ἀπὸ

1) William=Γουλιέλμος.

2) Avon.

3) Δικαστικὸς τοποτηρητής.

τὴν βασίλισσαν Ἐλισάβετ τὸ 1595, καὶ ὁρατὸν, τὴν ὄραν αὐτὴν, ἐπάνω εἰς τὸν τάφον τοῦ Σαίξπηρ, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Στρατφόρδης τοῦ Ἄβωνος.

§ 2

Ἡ οἰκογένεια Σαίξπηρ εἶχε κάποιον ἔμφυτον ἐλάττωμα, πιθανῶς τὸν καθολικισμόν της, ὃ ὁποῖος καὶ ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τοῦ ἐκπεσμοῦ της. Ὅλιγον καιρὸν μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Σαίξπηρ, ὃ προύχων Σαίξπηρ ἔγινεν ἀπλούστατα ὃ χασάπης Τζών. Ὁ Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ ἤρχισε τὸ στάδιόν του μέσα εἰς ἓνα σφαγεῖον. Εἰς ἡλικίαν δεκαπέντε ἐτῶν, μετὰ τὰ μανίαια ἀνασηκωμένα μέσα εἰς τὸ κρεοπωλεῖον τοῦ πατρὸς του, ἔσφαζεν ἀρνία καὶ μοσχάρια «πομπωδῶς», ὅπως λέγει ὁ Aubrey. Δέκα ὀκτὼ ἐτῶν ἐνυμφεύθη. Μεταξὺ σφαγείου καὶ γάμου ἔγραψεν ἓνα τετράστιχον. Τὸ τετράστιχον αὐτὸ, σατυρίζον τὰ χωρία τῶν περιχώρων, εἶναι τὸ ποιητικόν του πρωτόλειον. Μανθάνομεν ἀπ' αὐτὸ ὅτι τὸ Hillbrough εἶναι διάσημον διὰ τοὺς βρονκόλακας του καὶ τὸ Bidford διὰ τοὺς μεθύσους του. Ἐγραψε τὸ τετράστιχον αὐτὸ ἐνῶ ἦτο μεθύσμενος καὶ ὁ ἴδιος, εἰς τὸ ὑπαιθρον, ἀπὸ κάτω ἀπὸ μίαν μηλιάν, ἢ ὁποῖα ἔμεινεν ὀνομαστὴ εἰς τὸν τόπον ἐξ αἰτίας τοῦ «Ὁνειροῦ θερινῆς νυκτός». Αὐτὴν τὴν νύκτα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ὄνειρον, ὅπου ἦσαν νέοι καὶ κορίτσια, εἰς αὐτὴν τὴν μέθην του καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὴν τὴν μηλιάν, τοῦ ἐφάνη ὡραία μία χωριατοπούλα, ἢ Ἄννα Hatway. Ἐπηκολούθησε γάμος. Ἐνυμφεύθη τὴν κόρην αὐτὴν, μεγαλειέραν του κατὰ ὀκτὼ ἔτη, ἔκαμε μαζί της ἓνα κορίτσι, κατόπιν δύο δίδυμα, ἀρσενικὸν καὶ θηλυκόν, καὶ τέλος τὴν ἐγκατέλειψε· καὶ ἡ γυναῖκα αὐτὴ, ἀφανὴς εἰς ὄλην τὴν ζωὴν τοῦ Σαίξπηρ, δὲν ἀναφαίνεται πλέον παρὰ εἰς τὴν διαθήκην του, ὅπου τῆς κληροδοτεῖ τὸ «ὀλιγότερον καλὸν» ἀπὸ τὰ δύο κρεββάτια του. Ὅλιγον καιρὸν μετὰ ταῦτα, ὃ Σαίξπηρ κυνηγῶν κρυφὰ μέσα εἰς τὸ δάσος τοῦ σιγῆ Θωμᾶ Λούσυ, πλουσίου κτηματίου, συνελήφθη, ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ἐδικάσθη. Καταδιωχθεὶς ἀπηνῶς

ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Λονδίνον, ὅπου, διὰ νὰ κερδίξῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἐπήγαινε καὶ ἐκράτει τὰ ἄλογα τῶν εὐγενῶν εἰς τὰς εἰσόδους τῶν θεάτρων. Μήπως καὶ ὁ Πλαῦτος ἄλλοτε δὲν ἠναγκάσθη νὰ γυρίξῃ μίαν μυλόπετραν; Τὸ βιοποριστικὸν αὐτὸ ἐπάγγελμα τοῦ φύλακος ἀλόγων εἰς τὰς εἰσόδους τῶν θεάτρων ὑφίστατο ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα εἰς τὸ Λονδίνον, ἀπετέλει δὲ εἶδος ἐργατικῆς τάξεως γνωστῆς μετὰ τὸ ὄνομα Shakespeare's boys (1).

§ 3

Τὸ Λονδίνον ἠμπορεῖ κάλλιστα νὰ ὀνομασθῇ μαύρη Βαβυλών. Πένθιμον τὴν ἡμέραν, λαμπρὸν τὴν νύκτα. Τοῦ Λονδίνου ἢ θεά προξενεῖ κατάπληξιν. Βοῆ ὑπὸ καπνόν. Μυστηριώδης ἀναλογία: ἢ βοῆ εἶναι ὁ καπνὸς τοῦ θορύβου. Οἱ Παρίσιοι εἶναι πρωτεύουσα μιᾶς κλιτύος τῆς ἀνθρωπότητος· τὸ Λονδίνον εἶναι ἢ πρωτεύουσα τῆς ἀντιθέτου κλιτύος. Μεγαλοπρεπῆς καὶ ζοφερὰ πόλις. Ἡ δραστηριότης μέσα ἐκεῖ εἶναι ἀναστάσις, ὃ λαὸς μυρμηκία. Εἶσαι ἐκεῖ ἐλεύθερος, ἀλλ' ὅμως δεσμευμένος. Λονδίνον ἔστι τακτοποιημένον χάος. Τὸ Λονδίνον τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος δὲν ὁμοίαζε καθόλου μετὰ τὸ σημερινόν, ἦτο ὅμως καὶ τότε τεραστία πόλις. Ἡ πανώλης ἦτο σχεδὸν ἐνδημικὴ εἰς τὸ Λονδίνον, ὅπου εὐρίσκετο τρόπον τινὰ εἰς τὸν οἶκόν της, ὅπως καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν διέφερε καὶ πολὺ ἀπὸ Σουλτᾶνον ὃ Ἐρρῆκος Η'. Αἱ πυρκαϊαί, καὶ αὐταί, ὅπως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἦσαν συχναὶ εἰς τὸ Λονδίνον, ἔνεκα τῶν λαϊκῶν συνοικιῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν οἰκοδομημέναι ἀποκλειστικῶς μετὰ ξύλον. Δὲν ἔβλεπε εἰς τοὺς δρόμους ἄλλην ἄμαξαν ἀπὸ τὴν ἄμαξαν τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος. Δὲν ὑπῆρχε τρίδος, ὅπου νὰ μὴν ἐρραβδίετο κάποιος pick-pocket(2). Τὰ ἦθη ἦσαν τραχέα καὶ σχε-

1) Σαίξπηρόπαιδα.

2) Λοποδύτης.

δὸν ἄγρια. Μία μεγάλη κυρία ἐσηκόνετο εἰς τὰς ἑξ καὶ ἐκοιμάτο εἰς τὰς ἑννέα. Ἡ λαίδη Γεραλδίνη Kildare, ἡ ὑμνηθεῖσα ἀπὸ τὸν λόρδον Surrey, ἐπρογευμάτιζε μὲ μίαν λίτραν λαοδίου καὶ ὀλίγον ζῦθον. Αἱ βασίλισσαι, σύζυγοι τοῦ Ἐρρίκου Η΄, ἐπλεκαν εὐχαρίστως μόναι τὼν τὰς περιχειρίδας τὼν ἀπὸ τὸ καλλίτερον γονδρὸ κόκκινο μαλλί. Εἰς τὸ Λονδῖνον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ δούκισσα Suffolk ἐπεριποιεῖτο μόνη τῆς τὸν ὄρνιθῶνά τῆς καὶ ἀνασηκάνουσα τὸν ποδόγυρόν τῆς ἔθριπτεν ἡ ἴδια τροφήν εἰς τὰς πάπιες τῆς, εἰς τὴν αὐλήν τῆς. Τὸ νὰ γευματίζη τὴν μεσημβριάν ἐθεωρεῖτο ἀργά. Αἱ ἀπολαύσεις τοῦ μεγάλου κόσμου περιορίζοντο εἰς τὰς συναναστροφὰς καὶ τὰς παιδιὰς τοῦ ἐγίνοντο εἰς τοῦ λόρδου Leicester. Ἐκεῖ εἶχε παίξει καὶ ἡ Ἄννα Boleyn. Εἶχε γονατίσει καὶ αὐτή, μὲ δεμένους τοὺς ὀφθαλμούς, διὰ τὴν παιδιάν, συνηθίζουσα, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς, εἰς τὴν στάσιν τοῦ ἰκριώματος. Ἡ αὐτὴ Ἄννα Boleyn, ἡ προωρισμένη διὰ τὸν θρόνον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὅμως ἐμελλε νὰ ὑπάγῃ ἀκόμη μακρύτερα, ἐθαμβώνετο ὅταν τῆς ἠγόραζεν ἡ μητέρα τῆς τρία ὑποκάμισα πάνινα πρὸς ἑξ πέννας τὸ καθέν, καὶ ὅταν τῆς ὑπέσχετο, διὰ τὸν χορὸν τοῦ δουκὸς Norfolk, ἕνα ζεῦγος καινουργῶν ὑποδημάτων ἀξίας πέντε σελλινίων.

§ 4

Ἐπὶ Ἐλισάβετ, εἰς πείσμα τῶν ἐξωργισμένων πουριτανῶν, ὑπῆρχον εἰς τὸ Λονδῖνον ὀκτὼ θεατρικοὶ θίασοι, ἕνας τοῦ Hewington Butts, ἡ ἑταιρεία τοῦ κόμητος Pembroke, οἱ θεράποντες τοῦ λόρδου Strange, ὁ θίασος τοῦ λόρδου αὐλάργου, ὁ θίασος τοῦ λόρδου ναυάρχου, οἱ ἑταῖροι τῶν Black-Friars, τὰ Τέκνα τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ, εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, οἱ Δαμασταὶ ἄρκτων. Ὅλα σχεδὸν τὰ θεάτρα ἔκειντο ἐπὶ τῆς ὄχθης τοῦ Ταμέσεως. Αἱ αἰθουσαὶ τῶν θεαμάτων ἦσαν δύο εἰδῶν. Αἱ μὲν ἦσαν ἀπλαῖ αὐλαὶ πανδοχείων, ὑπαίθριαι, μὲ ἕνα σανίδωμα στηριγμένον εἰς ἕνα τοῖχον, χωρὶς ὄροφην, μὲ σειρὰς πάγκων το-

ποθετημένων εἰς τὸ ἔδαφος, μὲ θεωρεῖα τὰ παράθυρα τοῦ πανδοχείου· ἐκεῖ ἔπαιζαν μέρα-μεσημέρι εἰς τὸ ὑπαίθριον. Τὸ κυριώτερον τῶν θεάτρων αὐτῶν ἦτο τῆς «Σφαίρας». Τὰ ἄλλα, εἶδος κλειστῶν ὑποστέγων, ἐφωτίζοντο μὲ λάμπας· ἐκεῖ ἔπαιζαν τὸ βράδυ τὸ μᾶλλον πολυσύχναστον τῶν θεάτρων αὐτῶν ἦτο τὸ τῶν Black-Friars (Μαύρων μοναχῶν). Ὁ σκηνικὸς διάκοσμος ἦτο ἀπλοῦς. Δύο ξίφη διασταυρωμένα, ἀπὸτε καὶ δύο σανίδες, ἐσήμαιναν μάχην. Τὸ ὑποκάμισον φορούμενον ἐπάνω ἀπὸ τὰ ἔνδυμα ἐσήμαιναν ἰππότην. Τὸ φουστάνι τῆς δούλας τῶν ἠθοποιῶν ὑψωμένον ἐπάνω εἰς ἕνα σκουπόξυλον ἐσήμαινε πολεμικὸν ἵππον μὲ τὸ ἐφρίππιόν του. Ἡθοποιὸς ἔχων τὸ πρόσωπον ἀλειμμένον μὲ γύψον καὶ στεκόμενος ἀκίνητος παρίστανε τεῖχος. Ἐὰν ἀνοιγε τὰ δάκτυλά του, αὐτὸ ἐσήμαινε ὅτι τὸ τεῖχος ἔπαθε ῥήγματα. Τὸ ἱματιοφυλάκιον τῶν θεάτρων αὐτῶν, ὅπου οἱ ὑποκριταὶ ἐνεδύοντο φύρδην-μίγδην, ἦτο εἰς μίαν ἄκρην χωριζομένην ἀπὸ τὴν σκηνὴν μὲ ἕνα οἰονδήποτε κουρελόπανον, ἀπλωμένον εἰς ἕνα σχοινί. Εἰς τὰ θεάτρα αὐτὰ ἐσύχναζαν ἰδίως οἱ εὐγενεῖς, οἱ μαθηταί, οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ναῦται. Καὶ ἐνῶ οἱ ὑποκριταὶ ἀπήγγελλον καὶ ἐχειρονόμουν, οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ ἀξιωματικοί, μὲ τὰ λοφία τῶν καὶ τὰς ἀπὸ χρυσῆν δαντέλλαν τραχηλιάς τῶν, ὄρθιοι ἢ σταυροπόδι καθήμενοι ἐπάνω εἰς τὰς σανίδας τοῦ θεάτρου, στρέφοντες περιφρονητικῶς τὰ νῶτα πρὸς τοὺς ὑποκριτάς, τῶν ὁποίων ἐμπόδιζαν σχεδὸν τὰς κινήσεις, ἐγελοῦσαν, ἐφώναζαν, ἐπετοῦσαν τὰ χαρτιὰ ὁ ἕνας εἰς τὰ μούτρα τοῦ ἄλλου, ἢ ἔπαιζαν post and pair· καὶ κάτω, εἰς τὸ σκότος, ἐπάνω εἰς τὸ λιθόστρωτον, ἀνάμεσα εἰς τὰ πῆλινα δοχεῖα τοῦ ζύθου καὶ τὰς καπνοσύριγγας, διέκρινες τοὺς «βρωμιάρηδες»(1), τὸν λαόν. Μὲ τοιοῦτου εἶδους θεάτρον ὁ Σαίξπηρ εἰσήχθη εἰς τὸ δράμα. Ἀπὸ φύλαξ ἀλόγων ἐγίνε ποιμὴν ἀνθρώπων.

1) Stinkards.

μυ

§ 6

Ὁ Σαίξπηρ, ὅπως εἶδαμεν, ἔμεινε πολὺν καιρὸν εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ θεάτρου, ἔξω, εἰς τὸν δρόμον. Καὶ τέλος εἰσήλθε. Ἐσπρωξε τὴν πόρταν καὶ ἔφθασεν εἰς τὰ παρασκήνια. Κατῶρθωσε νὰ γίνῃ call-boy, κλητῆρ, ἔχων ὡς ἔργον νὰ καλῆ τοὺς ὑποκριτὰς νὰ ἐμφανίζωνται ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Τὸ 1586 ὁ Σαίξπηρ ἦτο κλητῆρ τοῦ Greene, εἰς τὸ θέατρον Black-Friars. Τὸ 1587 ἐπέτυχε προαγωγὴν εἰς τὸ ἔργον τὸ τιτλοφορούμενον: **Ὁ γίγας Ἀγραπάρδος, βασιλεὺς τῆς Νουβίας, χειρότερος ἀπὸ τὸν μακαρίτην ἀδελφόν του Ἀγκουλάφερ**, ἀνετέθη εἰς τὸν Σαίξπηρ νὰ φέρῃ εἰς τὸν γίγαντα τὴν κίδαρὸν του. Κατόπιν, ἀπὸ βωβὸν πρόσωπον ἔγινεν ὑποκριτῆς, χάρις εἰς τὸν ἠθοποιὸν Burbage, εἰς τὸν ὁποῖον ἀργότερα, εἰς ἓνα διάστιχον τῆς διαθήκης του, ἐκληροδότησε τριάκοντα ἕξ σελλίνια, διὰ ν' ἀγοράσῃ ἓνα χρυσὸ δακτυλίδι. Ὑπῆρξε φίλος τοῦ Condell καὶ τοῦ Hemynge, συντρόφων του μὲν ἐνὸςφ ἕξ, ἐκδοτῶν του δὲ μετὰ τὸν θάνατον. Ἦτο ὠραῖος· εἶχε μέτωπον πλατύ, γένειον μαυριδερόν, ὕφος γλυκύ, στόμα ἀξίεραστον, βλέμμα βαθύ. Ἐδιάβαζε μὲ εὐχαρίστησιν τὸν Montaigne, μεταφρασμένον ἀπὸ τὸν Florio. Ἐσχίζαζεν εἰς τὴν ταβέρναν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅπου συναντοῦσε καὶ συναεστρέφετο μὲ οἰκειότητα δύο τακτικούς θαμῶνας τοῦ θεάτρου του, τὸν Decker, συγγραφέα, καὶ τὸν δόκτωρα Symon Forman, ὁ ὁποῖος ἄφησε χειρόγραφον ἐφημερίδα περιέχουσαν κριτικὰς τῶν πρώτων παραστάσεων τοῦ **Ἐμπόρου τῆς Βενετίας** καὶ τοῦ **Χειμωνιάτικου παραμυθιοῦ**.

§ 7

Τὸ 1589 ὁ Σαίξπηρ ἔγραψε τὸ πρῶτόν του δράμα, τὸν «Περικλῆ». Τὸ 1591, τὸν «Ἐρρίκον Γ'». Τὸ 1593 τὴν «Στρίγγλαν ποῦ ἔγινεν ἀρνάμι». Τὸ 1594 συνέχισε καὶ συνεπλήρωσε

τὸν «Ἐρρίκον Γ'». Τὸ 1595 ἔγραψε τὸν «Τίμωνα τὸν Ἀθηναῖον». Τὸ 1596 ἔγραψε τὸν «Μάκβεθ». Τὸ 1597 τὸν «Κυμβελῖνον» καὶ τὸν «Ριχάρδον Γ'». Τὸ 1598 τοὺς «Δύο εὐγενεῖς τῆς Βερώνης», τὸν «Βασιλέα Ἰωάννην», τοὺς «Χαμένους ἔρωτικούς κόπους», τὴν «Κωμωδίαν τῶν παρεξηγήσεων», τὸ «Ὅλα καλὰ ὅταν τελειώνουν καλά», τὸ «Ὀνειρον θερινῆς νυκτός», καὶ τὸν «Ἐμπορον τῆς Βενετίας». Τὸ 1599 τὸν «Ῥωμαῖον καὶ Ἰουλιέτταν». Τὸ 1600 τὸ «Ὅπως ἀγαπᾷς», τὸν «Ἐρρίκον Δ'», τὸν «Ἐρρίκον Ε'» καὶ τὸ «Πολὺς θόρυβος διὰ τὸ τίποτε». Τὸ 1601 ἔγραψε τὴν «Δωδεκάτην νύκτα». Τὸ 1602 τὸν «Ὁθέλλον». Τὸ 1603 τὸν «Ἀμλετ». Τὸ 1604, τὸν «Ἰούλιον Καίσαρα» καὶ τὸ «Μέτρον ἀντὶ μέτρου». Τὸ 1606 τὸν «Κοριολανόν». Τὸ 1607 τὸν «Βασιλέα Λήρ». Τὸ 1609 τὸν «Τρωῖλον καὶ Χρυσήδα». Τὸ 1610 τὸν «Ἀντώνιον καὶ Κλεοπάτραν». Τὸ 1611 ἔγραψε τὸ «Χειμωνιάτικο παραμυθίον», τὸν «Ἐρρίκον Η'» καὶ τὴν «Τρικυμίαν».

§ 8

Ἐγραφεν ἐπάνω εἰς ξεχωριστὰ φύλλα χαρτιοῦ, ὅπως ὅλοι σχεδὸν οἱ παλαιοὶ ποιηταί. Ὁ Μαλέρμπ καὶ ὁ Βοαλὼ εἶναι σχεδὸν οἱ μόνοι ποῦ ἔγραψαν εἰς τετράδια. Κάθε δράμα τοῦ Σαίξπηρ, καμωμένον σύμφωνα μὲ τὰς ἀνάγκας τοῦ θιάσου του, οἱ ἠθοποιοὶ τὸ ἐμελετοῦσαν, καθὼς φαίνεται, καὶ ἔκαμναν δοκιμὰς βιαστικὰς ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχαν καιρὸν ν' ἀντιγράψουν. Ἐξ οὗ, ὅπως συνέβη καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Μολιέρου, τὸ κομμάτισμα καὶ ὁ χαμὸς τῶν χειρογράφων.

§ 9

Τὸ 1597 ὁ Σαίξπηρ ἔχασε τὸν υἱὸν του. Τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1601 ὁ Τζὼν Σαίξπηρ, ὁ πατὴρ του, ὁ ὁποῖος εἶχε γίνεαι διευθυντῆς τοῦ θιάσου του, ἀπέθανε. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ὁ

Σαίξπηρ είχε γίνει αρκετά πλούσιος, ώστε κάποιος ονόματι Rue-Quiney να του ζητήσει την 8 Ὀκτωβρίου 1598 χρηματικὸν βοήθημα εἰς μίαν ἐπιστολὴν ἐπιγραφομένην: *Πρὸς τὸν ἀγαπητὸν φίλον καὶ συμπατριώτην μου Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ*. Ἡρνήθη, καθὼς φαίνεται, νὰ δώσῃ τὸ χρηματικὸν βοήθημα, καὶ ἐπέστρεψε τὸ γράμμα, ἀνευρεθὲν μετὰ ταῦτα μέσα εἰς τὰ χαρτιά τοῦ Fletcher. Εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ὁ ἴδιος Rue-Quiney εἶχε γράψῃ: *histrion! mima!* Ὁ Σαίξπηρ ἀγαποῦσε τὴν Στρατφόρδην, ὅπου εἶχε γεννηθῆ καὶ ὁ ἴδιος, ὅπου ὁ πατήρ του ἀπέθανε καὶ ὁ υἱὸς του ἦτο ἐνταφιασμένος. Ἠγόρασεν ἢ ἔκτισε λοιπὸν ἐκεῖ μίαν οἰκίαν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασε New-Place.

§ 10

Ὁ Σαίξπηρ ἐπῆγαινε κάποτε καὶ ἐπερνοῦσεν ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὴν New-Place. Κατὰ τὰ μικρὰ αὐτὰ ταξείδια συναντοῦσεν εἰς τὸ μέσον τοῦ δρόμου τὴν Ὁξφόρδην, καὶ εἰς τὴν Ὁξφόρδην τὸ ξενοδοχεῖον τοῦ Στέμματος, εἰς δὲ τὸ ξενοδοχεῖον τὴν εὐμορφὴν σύζυγον τοῦ ξενοδόχου Davenant. Τὸ 1606 ἡ κυρὰ Davenant ἐγέννησεν ἓνα ἀγόρι, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη Οὐίλλιαμ, καὶ κατὰ τὸ 1644 ὁ σὺρ Οὐίλλιαμ Davenant, τὸν ὁποῖον ὁ Κάρολος ὁ Α΄ εἶχε κάμει ἱππότην, ἔγραφεν εἰς τὸν λόρδον Rochester: *Μάθεις τοῦτο, ὅπερ τιμᾷ τὴν μητέρα μου: εἶμαι υἱὸς τοῦ Σαίξπηρ*. Ὁ Σαίξπηρ εἶχεν ὑπανδρεύσει τὰς θυγατέρας του, τὴν Σωσάνναν μὲ ἓνα ἱατρόν, καὶ τὴν Ἰουδὶθ μὲ ἓνα ἔμπορον. Τὸ 1613 ὁ Σαίξπηρ, μεταβὰς εἰς τὴν Στρατφόρδην, δὲν ἠσθάνθη πλέον τὴν ὄρεξιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λονδίνον. Ἦτο ἴσως στενωχωρημένος, διότι εἶχεν εὐρεθῆ πρὸ ὀλίγου εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δανεισθῆ ὑποθηκεύσας τὸ σπίτι του. Ἀπὸ τὸ 1613 ὁ Σαίξπηρ ἔμεινεν εἰς τὴν New-Place, ἀσχολούμενος μὲ τὸν κῆπὸν του, λησμονῶν τὰ δράματά του, ἀφοσιωθεὶς ὅλος εἰς τὰ ἀνθη του. Τὴν 25 Μαρτίου 1616, ἀσθενήσας, ἔκαμε τὴν διαθήκην του. Τὴν 23 Ἀπριλίου ἀπέθανε. Τὴν ἡμέραν αὐτὴν συνεπλήρωσε τὸ πεντηκο-

στὸν δεύτερον ἀκριβῶς ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἀφοῦ εἶχε γεννηθῆ τὴν 23 Ἀπριλίου 1564. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, 23 Ἀπριλίου 1616, ἀπέθανε καὶ ὁ Κεοβάντης, μεγαλοφυΐα τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Σαίξπηρ, ὁ Μίλτων ἦτο ὀκτὼ ἐτῶν, ὁ Κορνήλιος δεκαετῆς, ὁ Κάρολος Α΄ καὶ ὁ Κρόμβελ ἦσαν ἔφηβοι, ὁ μὲν δέκα ἕξ, ὁ δὲ δέκα ἑπτὰ ἐτῶν.

§ 11

Ὁ Σαίξπηρ ἐπέρασε ζωὴν ἀνάμικτον μὲ πολλὰς πικρίας. Ἐξῆσεν ἀδιακόπως παρανοούμενος. Αὐτὸ τὸ πιστοποιεῖ καὶ ὁ ἴδιος. Οἱ μεταγενέστεροι ἠμποροῦν νὰ διαβάσουν τὸ ἕξις εἰς τοὺς ἰδιαιτέρους στίχους του: «Τῶνομά μου ἔδυσφημήθη, ἢ φύσις μου ἔταπεινώθη· εὐσπλαγχνισθῆτέ με, ἐνῶ πειθήνιος καὶ ὑπομονητικὸς πίνω τὸ ὄξος.» (Ῥδὴ 111). Ὁ Σαίξπηρ ἠτύχησε νὰ ἔχη κοντὰ του διαρκῶς ἓνα φθονερόν, τὸν Ben Jonson, σατυρικὸν ποιητὴν μέτριον, τὸν ὁποῖον εἶχε συνδράμει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου του. Ὁ Σαίξπηρ ἦτο τριάκοντα ἑννέα ἐτῶν, ὅταν ἡ Ἐλισάβετ ἀπέθανεν. Ἡ βασίλισσα αὐτὴ δὲν εἶχε δώσει προσοχὴν εἰς αὐτόν. Κατῶρθωσε νὰ βασιλεύσῃ τεσσαράκοντα τέσσαρα ἔτη χωρὶς ν' ἀντιληφθῆ τὴν παρουσίαν τοῦ Σαίξπηρ. Καὶ ὅμως ἡ ἱστορία τὴν ὠνόμασε *προσιάτριαν τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων*, κτλ. Οἱ ἱστοριογράφοι τῆς παλαιᾶς σχολῆς δίδουν τοιαῦτα πιστοποιητικὰ εἰς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας, εἴτε γνωρίζουν οὗτοι ἀνάγνωσιν εἴτε ὄχι. Μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ Σαίξπηρ ἐλησημονήθη ἐντελῶς.

Ἀπὸ τὸ 1640 ἕως τὸ 1660 οἱ πουριτανοὶ κατήργησαν τὴν τέχνην καὶ ἔκλεισαν τὰ θεάματα. Σάβανον ἀπλώθη ἐπάνω ἀπὸ ὀλόκληρον τὸ θέατρον. Ἐπὶ Καρόλου Β΄ τὸ θέατρον ἀνεστήθη, χωρὶς ὅμως τὸν Σαίξπηρ. Ἡ ψευδοκαλαισθησία τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ΄ εἶχε κυριαρχήσει εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Κατὰ τὴν παλινόρθωσιν τῶν Στούαρτ ὁ Σαίξπηρ ἐξηλείφθη τελείως. Καὶ ὁ θάνατός του αὐτὸς ἦτο τόσον πραγματικὸς, ὥστε ὁ

Davenant, ὁ ὑποθετικὸς υἱὸς του, παρουσίασε τὰ δράματά του ὡς ἰδικά του. Δὲν ἐγνώριζαν πλέον ἄλλον «Μάκβεθ» ἀπὸ τὸν «Μάκβεθ» τοῦ Davenant. Ὁ Dryden ὠμίλησε κάποτε περὶ τοῦ Σαίξπηρ, διὰ τὸν χαρακτηρίσθη ὡς «ἄχρηστον πλέον». Ὁ λόρδος Shaftesbury τὸν ὠνόμασε «πνεῦμα περασμένης μόδας».

Μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σαίξπηρ ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἀνθρώπους ὅλα ἐτελείωσαν πλέον. Ἡ Ἀγγλία ἐλησμόνησε τὸν Σαίξπηρ. Κάποιος ἀγοραστής κατεδάφισε τὴν οἰκίαν του, τὴν New-Place. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος ἡ ἐκλειψίς ἐγένετο ὀλική. Τὸ 1707 ἓνας κάποιος Ναοὺμ Tate ἐξέδωκεν ἓνα «**Βασιλέα Δῆρ**», μὲ πρόλογον, εἰς τὸν ὁποῖον εἰδοποιούσσε τοὺς ἀναγνώστας ὅτι «εἶχεν ἀντλήσει τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ἔργου ἀπὸ ἓνα δράμα ἀγνωστον ποίου συγγραφέως, τὸ ὁποῖον τυχαίως εἶχε διαβῆσει». Αὐτὸς ὁ **ἀγνωστον ποῖος** ἦτο ὁ Σαίξπηρ.

§ 12

Τὸ 1728 ὁ Βολταῖρος ἔφερεν ἐξ Ἀγγλίας εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ ὄνομα τοῦ Οὐίλλ Σαίξπηρ. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι, ἀντὶ Will, ἐπρόφερε Gilles (1).

Ἐμπαιγμοὶ ἤρχισαν εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ ἡ λήθη ἐξηκολούθησεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἐκεῖνο, ποῦ εἶχε κάμει ὁ Ἰρλανδὸς Ναοὺμ Tate διὰ τὸν **Βασιλέα Δῆρ**, τὸ ἔκαμαν καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Σαίξπηρ. Τὸ **Ὅλα καλὰ ὅταν τελειώνουν καλὰ** ἔσχεν ἀλληλοδιαδόχως δύο διασκευαστὰς, τὸν Pilon διὰ τὸ Hay-Market, καὶ τὸν Kemble διὰ τὸ Drury-Lane. Ὁ Σαίξπηρ οὔτε ὑπῆρχεν οὔτε ἐλογαριάζετο πλέον. Τὸ **Πολὺς θόρυβος διὰ τὸ τίποτε** ἐχρησίμευσεν ὁμοίως ὡς δθόνη κεντήματος δύο φορὰς : εἰς τὸν Davenant τὸ 1673, καὶ εἰς τὸν James Miller τὸ 1737. Ὁ **Κυμβελῖνος** ἐξαναγράφη τετράκις. Ὁ **Κοριολανδὸς** ἄλλας τέσσαρας φορὰς. Ὁ **Τίμων ὁ Ἀθηναῖος** ὁμοίως, τέσσαρας φορὰς.

1) Κωμικὸν πρόσωπον.

Κατὰ τὸν δέκατον ὀγδοὸν αἰῶνα τὸ ἐπίμονον σκῶμμα τοῦ Βολταῖρου κατέληξεν εἰς τὸ νὰ παραγάγῃ εἰς τὴν Ἀγγλίαν κάποιαν ἀφύπνισιν. Ὁ Γκάρρικ, ὁ ὁποῖος ἦτο ἓνας ἀπὸ τοὺς διασκευαστὰς τοῦ Σαίξπηρ, ἔπαιξε τὰ ἔργα του καὶ ὠμολόγησεν ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ ἦσαν ἀληθῶς τοῦ Σαίξπηρ. Ἐγένετο ἀνατύπωσις τῶν ἔργων του εἰς τὴν Γλασκώβην. Ἐνας εὐήθης, ὁ Malone, ἔγραψε σχόλια διὰ τὰ δράματά του, καί, κατὰ τὴν αὐτὴν λογικὴν, ἔχρισε μὲ ἄσβεστον τὸν τάφον του. Ἐπάνω εἰς τὸν τάφον αὐτὸν ὑπάρχει μία προτομή, ἀμφιβόλου ὁμοιότητος καὶ μετρίας τέχνης, ἀλλ' ὅμως ἀξία σεβασμοῦ, καθὸ σύγχρονος τοῦ Σαίξπηρ. Σύμφωνα μὲ τὴν προτομὴν αὐτὴν ἔγιναν ὅλαι αἱ προσωπογραφίαι τοῦ Σαίξπηρ ποῦ βλέπομεν σήμερον. Ἡ προτομή ἄσβεστοχρίσθη καὶ αὐτή. Ὁ Malone, κριτικὸς καὶ ἄσβεστοχρίστης τοῦ Σαίξπηρ, ἔβαλεν ἓνα στρῶμα γύψου ἐπὶ τοῦ προσώπου του καὶ ἄλλο στρῶμα μωρίας ἐπὶ τοῦ ἔργου του.

ΒΙΒΛΙΟΝ Β'

ΑΙ ΜΕΓΑΛΟΦΥΤΑΙ

§ 1.

Ἡ ὑψηλὴ Τέχνη, τῆς λέξεως αὐτῆς λαμβανομένης ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον σημασίαν της, εἶναι ἡ χώρα τῶν Ἴσων.

Πρὶν προχωρήσωμεν, ἄς καθορισθῇ ἡ ἀξία τῆς ἐκφράσεως Τέχνη, ἢ ὅποια συχνὰ ἐπανέροχεται ὑπὸ τὸν γραφίδα μας.

Λέγομεν Τέχνη ὅπως λέγομεν Φύσις· εἶναι αὐτοὶ δύο ὄροι σημασίας σχεδὸν ἀπεριορίστου. Τὸ νὰ προφέρῃς τὴν μὲν ἢ τὴν δὲ ἀπὸ τὰς λέξεις αὐτάς, Φύσις, Τέχνη, εἶναι ὡς νὰ ἐπικαλῆσαι κάτι, ὡς ν' ἀποσπᾶς ἀπὸ τὰ βάρη τὸ ἰδανικόν, ὡς νὰ σύρῃς τὴν μίαν ἀπὸ τὰς δύο μεγάλας ἀυλαίας τῆς θείας δημιουργίας. Ὁ Θεὸς μᾶς ἐκδηλώνεται πρῶτον μὲν διὰ τῆς ζωῆς τοῦ σύμπαντος, δευτέρον δὲ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Ἡ δευτέρα ἐκδήλωσις δὲν εἶναι ὀλιγότερον θεικὴ ἀπὸ τὴν πρώτην. Ἡ πρώτη ὀνομάζεται Φύσις, ἢ δευτέρα Τέχνη. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀλήθεια: Ποιητὴς ἐστὶν ἱερεὺς.

Ἐπάρχει εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ἓνας ποντίφηξ: ἡ μεγαλοφυΐα. Sacerdos magnus.

Τέχνη εἶναι ὁ δεύτερος κλάδος τῆς Φύσεως.

Τέχνη εἶναι τόσον φυσικὸν πράγμα, ὅσον καὶ ἡ Φύσις.

Διὰ τῆς λέξεως Θεός—ἄς καθορίσωμεν καὶ τῆς λέξεως αὐτῆς τὴν σημασίαν—ἐννοοῦμεν τὸ ζῶν ἀπειρον.

Τὸ λανθάνον ἐγὼ τοῦ ἐκδήλου ἀπειρου, ἰδοὺ ὁ Θεός.

Θεὸς εἶναι ἡ ἀόρατος ἐνάργεια.

Ὁ κόσμος συλλήβδην εἶναι ὁ Θεός. Ὁ Θεὸς περιληπτικῶς εἶναι ὁ κόσμος.

Ἡμεῖς, ποῦ ὁμιλοῦμεν ἐδῶ, δὲν πιστεύομεν τίποτε ἄλλο ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ.

Τούτου λεχθέντος, ἐξακολουθοῦμεν.

Ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὴν τέχνην χάριν τῶν ἀνθρώπων. Ἔχει ἓνα ἐργαλεῖον, τὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλον. Τὸ ἐργαλεῖον αὐτό, τὸ κατεσκεύασε καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ κανὲν ἄλλο δὲν ἔχει.

Ὁ Forbes, εἰς τὴν περίεργον συλλογὴν τὴν ὁποίαν ἐφυλλομέτησεν ὁ Warburton καὶ ἔχασεν ὁ Γκάρρικ, βεβαιώνει ὅτι ὁ Σαίξπηρ ἐπεδίδετο εἰς μαγείας, ὅτι ἡ μαγικὴ ἦτο ἴδιον τῆς οἰκογενείας· του καὶ ὅτι τὰ ὀλίγα ἄξια λόγου πράγματα ποῦ ὑπάρχουν εἰς τὰ ἔργα του ἐγράφησαν καθ' ὑπαγόρευσιν ἐνὸς Πνεύματος.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτῇ εἶναι ἀνάγκη νὰ λεχθῇ, διότι οὐδέποτε πρόπει νὰ ὑποχωρῇ κανεὶς πρὸ τῶν ζητημάτων ποῦ παρουσιάζονται, ὅτι ὑπῆρξε τοῦτο παράδοξος πλάνη ὄλων τῶν ἐποχῶν, τὸ ν' ἀποδίδωνται δηλαδὴ εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλον ἐξωτερικαὶ ἐπικουρίαι. Antrum adiuvat vatem. Ἐπειδὴ τὸ ἔργον φαίνεται ὑπερανθρώπινον, ἠθέλησαν νὰ τὸ ἀποδώσουν εἰς ἐπέμβασιν ξένην πρὸς τὸν ἀνθρώπον· καὶ τὸ ἀπέδωκαν, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μὲν εἰς τὸν τρίποδα, ἐπὶ δὲ τῶν ἡμερῶν μας εἰς τὸ τραπεζάκι. Τὸ τραπεζάκι δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν τρίποδα βρυκολοκιάσαντα.

Τὸ νὰ ἐξηγῇ τις κατὰ γράμμα τὸ δαιμόνιον τὸ ὁποῖον ὑπέθετε μέσα του ὁ Σωκράτης, ἢ τὴν βάτον τοῦ Μωϋσέως, ἢ τὴν νύμφην τοῦ Νουμᾶ, ἢ τὴν μάντιδα τοῦ Πλωτίνου, ἢ τὴν περιστερὰν τοῦ Μωάμεθ, εἶναι ὡς νὰ γίνεται παίγιον τῶν μεταφορῶν.

Τὸ τραπεζάκι, ἄλλως τε, εἴτε κινούμενον· εἴτε ὁμιλοῦν, ἔγινεν ἀντικείμενον ὑπερέτρου εἰρωνείας. Διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν καθαρὰ, ἡ εἰρωνεία αὐτὴ εἶναι ἄσκοπος. Τὸ ν' ἀντικαθιστᾶς τὴν μελέτην μὲ τὴν εἰρωνείαν, εἶναι ἴσως ἄσκοπον, δὲν εἶναι ὅμως ἐπιστημονικόν. Ὡς πρὸς ἡμᾶς, φρονοῦμεν ὅτι τὸ ἀποκλειστικὸν καθῆκον τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα, διότι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀμαθὴς καὶ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐμπαίξῃ· ὁ σοφὸς ποῦ

περιγελά τὸ δυνατόν, δὲν ἀπέχει καὶ πολὺ ἐνὸς βλακός. Τὸ ἀπροσδόκητον ἢ ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ τὸ προσδοκᾷ πάντοτε. Ἡ ἀποστολή της εἶναι νὰ τὸ σταματᾷ κατὰ τὴν διάβασίν του καὶ νὰ τὸ ἐρευνᾷ, ἀπορρίπτουσα μὲν τὸ χιμαιρικόν, πιστοποιοῦσα δὲ τὸ πραγματικόν. Δικαίωμα τῆς ἐπιστήμης εἶναι μόνον τὸ νὰ ἐπιθεωρῇ τὰ γεγονότα ὡς ἔγγραφα. Ὅφειλει νὰ πιστοποιῇ καὶ νὰ κάμνη τὴν διάκρισιν.

Ἀποστολή τῆς ἐπιστήμης : μελέτη τῶν πάντων, βυθιομέτρησις τῶν πάντων. Πάντες, ὅποιοιδήποτε καὶ ἂν εἴμεθα, εἴμεθα πιστωταὶ τῆς ἐρένης, ὅπως εἴμεθα καὶ ὀφειλέται της. Τὸ νὰ ἐξετάξῃς ἐπιπολαίως ἓνα φαινόμενον, νὰ τοῦ ἀρῆσαι τὴν προσοχὴν τῆς ὁποίας δικαιούται, νὰ τὸ παραπλανᾷς, νὰ τὸ πετᾷς ἔξω, νὰ τοῦ στρέφῃς τὰ νῶτα γελῶν, εἶναι ὡς νὰ κάμνης χρεοκοπίαν φιλαληθείας, ὡς ν' ἀφήνῃς νὰ διαμαρτυρηθῇ ἢ ὑπογραφῇ τῆς ἐπιστήμης. Τὸ φαινόμενον τοῦ ἀρχαίου τρίποδος καὶ τῆς συγχρόνου τραπέζης ἔχει δικαιώματα, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο φαινόμενον, εἰς τὴν ἐρευναν. Προσθέτομεν καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ νὰ ἐγκαταλείπη τις τὰ φαινόμενα εἰς τὴν εὐπιστίαν εἶναι ὡς νὰ προδίδη τὴν ἀνθρωπίνην λογικὴν.

Ὁ Ὀμηρος βεβαιώνει ὅτι οἱ τρίποδες τῶν Δελφῶν ἐβάδιζαν μόνοι των, καὶ ἐξηγεῖ τὸ γεγονός (ᾄσμα ΙΗ' τῆς Ἰλιάδος), λέγων ὅτι ὁ Ἥφαιστος ἐχάλκευεν εἰς αὐτοὺς ἀοράτους τροχούς. Ἡ ἐξηγησις αὐτὴ δὲν ἀπλοποιεῖ καὶ πολὺ τὸ φαινόμενον. Ὁ Πλάτων διηγεῖται ὅτι τὰ ἀγάλματα τοῦ Δαιδάλου ἐχαρονόμουν εἰς τὸ σκότος, ὅτι εἶχαν ἰδίαν θέλησιν, ὅτι ἀνθίσταντο εἰς τὸν κύριόν των καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ τὰ δένουν, διὰ νὰ μὴ φεύγουν. Περιεργοὶ ἀληθῶς δεμένοι σκύλλοι!

Ὅ,τι δῆποτε ἄλλως τε καὶ νὰ ἐσκέφθη ἢ νὰ εἶπε περὶ αὐτοῦ ἢ εὐπιστία, τὸ φαινόμενον τοῦτο τῶν τριπόδων καὶ τῶν τραπέζων δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν —καὶ εἰς αὐτὸ ἠθελήσαμεν νὰ καταλήξωμεν— μὲ τὴν ἔμπνευσιν τῶν ποιητῶν, ἔμπνευσιν ὅλων διόλου ἄμεσον. Ἡ Σίβυλλα ἔχει τὸν τρίποδά της, ὅχι ὁμως καὶ ὁ ποιητής. Ὁ ποιητὴς εἶναι τρίπους ὁ ἴδιος. Εἶναι ὁ τρίπους τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεὸς δὲν ἔκαμε τὸ θαυμάσιον αὐτὸ διωλιστήριον τῆς ἰδέας, τὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλον, διὰ νὰ μὴ τὸ μεταχειρισθῇ. Ἡ μεγαλοφυΐα ἔχει πᾶν ὅ,τι χρειάζεται μέσα εἰς τὸν ἐγκέφαλόν της. Κάθε σκέψις ἀπὸ ἐκεῖ περνᾷ. Ἡ σκέψις ἀνέρχεται καὶ ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπως ὁ καρπὸς ἐκ τῆς ῥίζης. Ἡ ῥίζα βυθίζεται εἰς τὴν γῆν· ὁ ἐγκέφαλος βυθίζεται εἰς τὸν Θεόν.

Δηλαδή εἰς τὸ ἄπειρον.

Ὅσοι φαντάζονται, —καὶ ὑπάρχουν τοιοῦτοι, μάρτυς ὁ Forbes, —ὅτι ἓνα ποίημα ὡσὰν τὸ *ὁ Ἰατρός τῆς τιμῆς του* ἢ τὸν *Βασιλέα Δῆρ* ἢμπορεῖ νὰ γραφῇ καθ' ὑπαγόρευσιν τρίποδος ἢ τραπέζης, πλανῶνται πλάνην περιεργον. Τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι ἔργα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἔχει ἀνάγκην ὁ Θεὸς νὰ βοηθήσῃ τὸν Σαίξπηρ ἢ τὸν Καλντερόν μὲ ἓνα κομμάτι ξύλον.

Ἄς βάλωμεν λοιπὸν κατὰ μέρος τὸν τρίποδα. Ἡ ποίησις εἶναι ἴδιον τοῦ ποιητοῦ. Ἄς εἴμεθα εὐλαβεῖς πρὸ τοῦ δυνατοῦ, τοῦ ὁποίου οὐδεὶς γνωρίζει τὰ ὄρια, ἄς εἴμεθα προσεκτικοὶ καὶ σοβαροὶ πρὸ τοῦ μὴ ἀνθρώπινου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προερχόμεθα καὶ τὸ ὁποῖον μᾶς περιμένει· ἀλλ' ἄς μὴ ἐλαττώσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν μεγάλων ἐπιγείων ἐργατῶν μὲ ὑποθέσεις μυστηριωδῶν συνεργασιῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ἀναγκαῖαι, ἄς ἀφήσωμεν εἰς τὸν ἐγκέφαλον τὰ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ ἄς ἀναγνωρίσωμεν ὅτι τὸ ἔργον τῆς μεγαλοφυΐας εἶναι κάτι ὑπερανθρώπινον προερχόμενον ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον.

§ 2

Ἡ ὑπέροχος τέχνη εἶναι ἡ χώρα τῶν Ἴσων.

Τὸ ἀριστούργημα εἶναι ἰσάξιον μὲ τὸ ἀριστούργημα.

Ὅπως τὸ νερόν, θερμαινόμενον εἰς ἑκατὸν βαθμούς, δὲν ἐπιδέχεται μεγαλειτέραν θέρμανσιν καὶ δὲν ἢμπορεῖ νὰ ὑψωθῇ περισσότερον, ὁμοίως καὶ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις φθάνει εἰς μερικὸς ἀνθρώπους εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς ἔντασιν. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ Ἰώβ, ὁ Φειδίας, ὁ Ἡσαΐας, ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὁ Ἰουβενάλης, ὁ Δάντης,

ὁ Μιχαήλ-Ἄγγελος, ὁ Ραβελάι, ὁ Κερβάντης, ὁ Σαίξπηρ, ὁ Ρέμπραντ, ὁ Μπετόβεν, καὶ μερικοὶ ἀκόμη ἄλλοι, σημειώνουν τοὺς ἑκατὸν βαθμοὺς τῆς μεγαλοφυΐας.

Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔχει μίαν κορυφὴν.

Ἡ κορυφὴ αὐτὴ εἶναι τὸ ἰδεῶδες.

Ἐκεῖ ὁ μὲν Θεὸς κατέρχεται, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀναβαίνει.

Κάθε αἰῶνα, τρεῖς ἢ τέσσαρες μεγαλοφυΐαι ἐπιχειροῦν τὴν ἀνάβασιν αὐτῆν. Ἀπὸ κάτω, τὰ βλέμματα τὰς παρακολουθοῦν. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀναρριχῶνται εἰς τὸ ὄρος, φθάνουν ἕως εἰς τὰ σύννεφα, ἔξαφανίζονται καὶ πάλιν ἀναφαίνονται. Κατασκοπεύονται ἀπὸ κάτω, παρατηροῦνται. Παρακάμπτουν τοὺς κρημνοὺς· ἕνα παραπάτημα δὲν θὰ δυσηρέσει μερικοὺς θεατάς. Οἱ τυχοδιῶκται ὅμως ἔξακολουθοῦν τὸν δρόμον τους. Ἴδου αὐτοὶ ὑψηλά, ἰδοὺ αὐτοὶ μακρὰν· δὲν εἶναι πλέον τώρα παρὰ μαῦρα στίγματα. Πόσον μικροὶ εἶναι! λέγει τὸ πλῆθος. Αὐτοὶ ὅμως εἶναι γίγαντες. Ὀδεύουν. Τραχεῖα ἡ ὁδός. Ὁ κρημνὸς ἀμύνεται. Εἰς κάθε βῆμα πρόσκομμα, εἰς κάθε βῆμα παγίς. Καὶ καθὼς ἀναβαίνουν, αὐξάνει τὸ ψῦχος. Ἀνάγκη νὰ κάμουν κλίμακα, νὰ θραύσουν τὸν πάγον, διὰ ν' ἀνοίξουν διόδον, νὰ ὀρύξουν σκαλοπάτια μέσα εἰς τὸ μῖσος. Ἡ καταιγὶς μαίνεται. Καὶ ὅμως οἱ ἀνόητοι αὐτοὶ ἔξακολουθοῦν νὰ ὀδεύουν. Ὁ ἀῆρ δὲν εἶναι πλέον ἀναπνεύσιμος. Ἡ ἄβυσσος πολλαπλασιάζεται δλόγυρά των. Μερικοὶ πίπτουν. Ἐχει καλῶς. Ἄλλοι σταματοῦν καὶ κατεβαίνουν πάλιν· ἄλλοι κυριεύονται ἀπὸ στυγνὴν ἀποκαρτέρησιν. Οἱ ἀτρόμητοι ὅμως ἔξακολουθοῦν· οἱ ἐκλεκτοὶ ἐπιμένουν. Ἡ φοβερὰ κατωφέρεια καταρρέει ὑποκάτωθέν των καὶ προσπαθεῖ νὰ τοὺς συμπαρᾶσῃ· ἡ δόξα εἶναι προδοτικὴ. Οἱ ἀετοὶ τοὺς κυττάζουν, αἱ ἀστραπαὶ τοὺς ψαύουν, ἡ λαίλαπα μαίνεται. Ἀδιάφορον, αὐτοὶ ἐπιμένουν. Ἀναβαίνουν. Ἐκεῖνος ποῦ φθάνει εἰς τὴν κορυφὴν εἶναι ἴσος μὲ σέ, Ὅμηρε!

Τὰ ὀνόματα ποῦ ἀνεφέραμεν, καὶ ἐκεῖνα ποῦ δυνατὸν νὰ προσθέσωμεν ἀκόμη, ἐπαναλάβετε τα. Ἐκλογή μεταξὺ τῶν ἀν-

θρώπων αὐτῶν εἶναι ἀδύνατος. Κανεὶς τρόπος νὰ κλίνῃς τὴν πλάστιγγα μεταξὺ Ρέμπραντ καὶ Μιχαήλ-Ἄγγελου.

Καί, διὰ νὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς ποιητάς, ἔξετάσατέ τους τὸν μὲν κατόπιν τοῦ δέ. Ποῖος εἶναι ὁ μεγαλειότερος; Ὅλοι.

§ 3

Ὁ ἕνας, ὁ Ὅμηρος, τὸ πελώριον ποιητικὸν παιδί. Ὁ κόσμος γεννᾶται, ὁ Ὅμηρος ψάλλει. Εἶναι τὸ πτηνὸν τῆς ἀγῆς αὐτῆς. Ὁ Ὅμηρος ἔχει τὴν θεῖαν ἀγνότητα τῆς πρωΐας. Σχεδὸν ἀγνοεῖ τὸ σκότος. Τὸ χάος, ὁ οὐρανός, ἡ γῆ, ὁ Ζεὺς ὁ θεὸς τῶν θεῶν, ὁ Ἀγαμέμνων ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλέων, οἱ λαοί, ποίμνια ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, οἱ ναοί, αἱ πόλεις, αἱ ἔφοδοι, οἱ ἀμητοί, ὁ Ὀκεανός· ὁ Διομήδης μαχόμενος, ὁ Ὀδυσσεὺς περιπλανώμενος· οἱ μαϊάνδροι ἐνὸς ἰστίου ζητοῦντος τὴν πατρίδα· οἱ κύκλωπες, οἱ τυγμαῖοι· γεωγραφικὸς χάρτης μὲ στέφανον ἀπὸ θεοῦ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἐδῶ δὲ κ' ἐκεῖ χαινουσαι ὀπαί, διὰ τῶν ὀποίων βλέπεις τὸ Ἐρεβος, τοὺς ἱερεῖς, τὰς παρθένους, τὰς μητέρας, τὰ μικρὰ παιδάκια τρομάζοντα ἀπὸ τὰ λοφία, τὸν σκύλλον ποῦ ἐνθυμεῖται, τοὺς μεγάλους λόγους ποῦ σταλάζουν ἀπὸ τὰς λευκὰς γενειάδας, τὰς φιλίας ποῦ εἶναι ἰσχυραὶ ὡς ἔρωτες, τοὺς θυμοὺς καὶ τὰς ὕδρας, τὸν Ἡφαιστον καμωμένον διὰ νὰ γελοῦν οἱ θεοί, τὸν Θεοσίτην διὰ νὰ γελοῦν οἱ ἄνθρωποι, τὰς δύο ἀπόψεις τοῦ γάμου συγκεφαλαιωμένας ἐκ τῶν προτέρων διὰ τοὺς αἰῶνας εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Ἐλένης καὶ εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Πηνελόπης. Ἡ Στύξ, ἡ Εἰμαρμένη, ἡ πτέρνα τοῦ Ἀχιλλέως, ἄνευ τῆς ὀποίας ἡ Εἰμαρμένη θὰ ἐνικάτο ἀπὸ τὴν Στύγα· τὰ τέρατα, οἱ ἥρωες. οἱ ἄνθρωποι, μυρία ἀπόψεις διακρινόμεναι μέσα εἰς τὴν ἀγλὴν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὸ ἄπειρον τοῦτο, εἶναι ὁ Ὅμηρος. Πόθος διὰ τὴν Τροίαν, νοσταλγία διὰ τὴν Ἰθάκην. Ὅμηρός ἐστι πόλεμος καὶ ταξείδια, οἱ δύο πρωτογενεῖς τρόποι τῆς συναντήσεως τῶν ἀνθρώπων· ὀλόγυρα ἀπὸ τὸν πόλεμον, ὅλα τὰ παθη· ὀλόγυρα ἀπὸ τ

ταξείδια, ὅλαι αἱ περιπέτειαι· δύο σύνολα γιγαντιαῖα τὸ πρῶτον, καταματωμένον, ὀνομάζεται **Ἰλιάς**· τὸ δεύτερον, γεμῆτον φῶς, ὀνομάζεται **Ὀδύσεια**. Ὁ Ὅμηρος κάμνει τοὺς ἀνθρώπους ὑπερφυσικούς· οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἐκφενδονίζου ὁ μὲν κατὰ κεφαλῆς τοῦ δὲ τεμάχια βράχων, τὰ ὅποια δώδεκα ζεύγη βοῶν δὲν θὰ ἠμποροῦσαν νὰ μετακινήσουν· οἱ θεοὶ ἔρχονται εἰς συνάφειαν μὲ αὐτοὺς χωρὶς πολλὰς διατυπώσεις. Ἡ Ἀθηνᾶ ἀρπάζει τὸν Ἀχιλλέα ἀπὸ τὰ μαλλιά· ἐκεῖνος στρέφεται ἐρεθισμένος· Τί ζητεῖς ἀπὸ ἐμέ, θεά; Καμμία δὲ μονοτονία εἰς τοὺς δυνατοὺς αὐτοὺς χαρακτηρισ. Οἱ γίγαντες αὐτοὶ εἶναι διαφόρων ἀποχρώσεων. Αἴας ὁ Ὀϊλιάδης εἶναι ὀλιγώτερον ὑψηλοῦ ἀναστήματος ἀπὸ τὸν Αἴαντα τὸν Τελαμώνιον. Ὁ Ὅμηρος εἶναι μία ἀπὸ τὰς μεγαλοφυΐας ποῦ λύουν τὸ ὠραῖον αὐτὸ πρόβλημα τῆς τέχνης, τὸ ὠραιότερον ἴσως ὄλων, τὸ ἀληθινὸν ζωγράφισμα τῆς ἀνθρωπότητος ἐπιτυγχανόμενον διὰ τῆς μεγεθύνσεως τοῦ ἀνθρώπου. Θρῦλος καὶ ἱστορία, μῦθος καὶ παράδοσις, χίμαιρα καὶ ἐπιστήμη, ἀποτελοῦν τὸν Ὅμηρον. Δὲν ἔχει βᾶθος καὶ εἶναι χαρμύσινος. Ὅλα τὰ βᾶθη τῶν παλαιῶν καιρῶν ἀναμοχλεύονται, ἀκτινοβολοῦντα ἀπὸ φῶς, εἰς τὸ ἀπέραντον κυανοῦν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ὁ Λυκοῦργος, ὁ δύστροπος ἐκεῖνος σοφός, κρᾶμα Σόλωνος καὶ Δράκοντος, ἐνικήθη ἀπὸ τὸν Ὅμηρον. Ἡλλαξε δρόμον, ὅταν ἐταξείδευε, καὶ ἐπήγαινε νὰ φυλλομετρήσῃ, εἰς τὸν οἶκον τῆς Κλεοφίλης, τὰ ὁμηρικὰ ἔπη κατατεθειμένα ἐκεῖ εἰς ἀνάμνησιν τῆς φιλοξενίας, τὴν ὁποίαν ὁ Ὅμηρος, ὡς ἔλεγετο, εὔρε κάποτε εἰς τὸν οἶκον αὐτόν. Ὁ Ὅμηρος διὰ τοὺς Ἕλληνας ἦτο θεός· εἶχεν ἱερεῖς, τοὺς Ὀμηρίδας. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἐρράλισε κάποτε ἓνα ῥήτορα, ὁ ὁποῖος ἐκαυχήθη ὅτι ποτὲ δὲν διαβάζει τὸν Ὅμηρον. Ἡ θεϊκὴ ὑπόστασις τοῦ Ὀμήρου ἐπέζησε καὶ τῆς εἰδωλολατρείας. Ὁ Μιχαήλ-Ἄγγελος ἔλεγε· **Ὅταν διαβάζω τὸν Ὅμηρον, κνιτάξομαι μήπως ἔχω ἀνάστημα εἰκοσι πόδας ὑψηλόν.** Κατὰ τινὰ παράδοσιν ὁ πρῶτος στίχος τῆς **Ἰλιάδος** εἶναι στίχος τοῦ Ὁρφέως, καὶ ὁ διπλασιασμός αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου διὰ τοῦ Ὁρφέως ηὔξαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν λατρείαν τοῦ Ὀμήρου.

Ὁ Ὅμηρος, ὅπως καὶ ὁ ἥλιος, ἔχει πλανήτας. Ὁ Βιργίλιος ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν **Αἰνείαδα**, ὁ Τάσσος ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν **Ιερουσαλήμ**, ὁ Ἀριστός ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὸν **Ρολάνδον**, ὁ Μίλτων ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὸν **Ἀπολεσθέντα Παράδεισον**, ὁ Κλοπστόν ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν **Μεσσιάδα**, ὁ Βολταῖρος ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν **Ερριμιάδα**, στρέφονται περὶ τὸν Ὅμηρον, καὶ ἀντανεκλώντες ἐπὶ τῶν ἰδικῶν τῶν ἄστρον τὸ φῶς του διαφοροτρόπως κινοῦνται κατ' ἀποστάσεις ἀνίσους μέσα εἰς τὴν ἀπέραντον τροχίαν του. Ἴδου ὁ Ὅμηρος. Τοιαύτη ἡ ἀρχὴ τῆς ἐποποιίας. ●

§ 4

Ἄλλος, ὁ Ἰώβ, ἀρχίζει τὸ δράμα. Τὸ ἔμβρον αὐτὸ εἶναι κολοσσός. Ὁ Ἰώβ ἀρχίζει τὸ δράμα πρὸ τεσσαράκοντα αἰῶνων, παρουσιάζων ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸν Ἰεχωβά καὶ τὸν Σατανᾶν. Τὸ κακὸν προκαλεῖ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ μάχη ἀρχίζει. Ἡ γῆ εἶναι τὸ θέατρον τῆς πάλης αὐτῆς καὶ ὁ ἄνθρωπος τὸ πεδῖον τῆς μάχης· πρόσωπα τοῦ δράματος εἶναι τὰ μεγάλα δεινὰ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ ἀγριότερον μεγαλεῖον τοῦ ποιήματος αὐτοῦ εἶναι ὁ ἀπαίσιος ἥλιός του. Ὁ ἥλιος εἰς τὸν Ἰώβ εἶναι ὅπως καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλέον ἥλιος τῆς αὐγῆς, εἶναι ἥλιος τῆς μεσημβρίας. Ἡ πένθιμος βαρύτης τῶν ὄρειχαλκίων ἡλιακῶν ἀκτίνων ποῦ πίπτουν καθέτως ἐπὶ τῆς ἐρήμου γεμίζει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὸ λευκοπυρακτωμένον αὐτὸ ποίημα. Ὁ Ἰώβ εὐρίσκειται κἀνιδρος ἐπάνω εἰς τὸν σωρὸν τῆς κόπρου. Ἡ σκιά τοῦ Ἰώβ εἶναι μικρὰ καὶ μαύρη, κρυμμένη κάτω ἀπὸ αὐτὸν ὅπως ἡ ἔχιδνα κάτω ἀπὸ τὸν βράχον. Αἱ μυῖαι τοῦ τροπικοῦ βομβοῦν ἐπάνω εἰς τὰς πληγὰς του. Ὁ Ἰώβ ἔχει ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς του τὸν φορικόδη ἐκεῖνον ἀραβικὸν ἥλιον, τροφὸν τῶν τεράτων, ἐπιδεινωτὴν τῶν θεομηνιῶν, ποῦ μεταβάλλει τὸν γάττον εἰς τίγριν, τὴν σάυραν εἰς κροκόδειλον, τὸ χοιρίδιον εἰς θινόκερον, τὸ χέλι εἰς βόαν, τὴν τσουκνίδαν εἰς κάκτον, τὸν ἄνεμον εἰς σιμόν, τὸ μίασμα εἰς πανάλη. Ὁ Ἰώβ εἶναι προγενέστερος τοῦ Μωϋσέως.

Εἰς τὸ βάθος τῶν αἰώνων, πλησίον τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἑβραίου πατριάρχου, εὐρίσκεται ὁ Ἰώβ, ὁ Ἀραψ πατριάρχης. Πρὶν βασινοισθῆ, ὑπῆρξεν εὐτυχισμένος: **ὁ μεγαλείτερος ἄνθρωπος ὅλης τῆς Ἀνατολῆς**, ὅπως λέγει εἰς τὸ ποίημά του. Ἦτο ὁ γεωργὸς βασιλεὺς. Ἦτο ἱεροφάντης τῆς μεγάλης θρησκείας τῆς μονώσεως. Ἐθυσίαζε καὶ ἱερούργει. Τὸ βράδυ εὐλογοῦσε τὴν γῆν. Ἦτο λόγιος. Ἦτο γνώστης τοῦ ἔνθμου. Τὸ ποίημά του, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἀραβικὸν κείμενον ἐγάθη, ἦτο γραμμέον ἐμμέτρως: εἶναι τοῦτο βῆβαιον, τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸ ἐδάφιον β τοῦ γ' κεφαλαίου μέχρι τέλους. Ἦτο ἀγαθός. Δὲν συναντοῦσε πτωχὸν παιδί χωρὶς νὰ τοῦ ῥίψη ἓνα μικρὸν νόμισμα: ἦτο «τὸ πόδι τοῦ χωλοῦ καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ τυφλοῦ». Τοιοῦτος ὢν ἐξέπεσε. Καὶ πίπτων καθίσταται γίγας. Ὁλόκληρον τὸ ποίημα τοῦ Ἰώβ εἶναι ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας αὐτῆς: τοῦ μεγαλείου τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὸ βάθος τῆς ἀβύσσου. Ὁ Ἰώβ εἶναι μεγαλοπρεπέστερος ὡς ἄθλιος παρὰ ὡς εὐδαίμων. Ἡ λέπρα του εἶναι πορφύρα. Ἡ βασανὸς του κατατρομάζει τοὺς παρισταμένους. Τοῦ ὁμιλοῦν μόνον κατόπιν σιωπῆς ἑπτὰ ἡμερῶν καὶ ἑπτὰ νυκτῶν. Ὁ θρηγὸς του ἔχει κἄτι τι τὸ μαγικῶς ἤρεμον καὶ πένθιμον. Ἐνῶ σπάζει τοὺς σκόληκας ἐπὶ τῶν ἐλκῶν του, ὁμιλεῖ συγχρόνως πρὸς τὰ ἄστρα. Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ὠρίωνα, πρὸς τὰς Ὑάδας καὶ «εἰς τὰ σημεῖα τὰ ὅποια εἶναι πρὸς νότον». Λέγει: «ὁ Θεὸς ἔθεσε τέρμα εἰς τὰ σκότη». Ὄνομάζει «πέτραν τοῦ σκότους» τὸν κρυμμένον ἀδάμαντα. Ἀναμιγνύει εἰς τὴν συμφορὰν του τὴν δυστυχίαν τῶν ἄλλων, καὶ προσφέρει τραγικὰς λέξεις ποῦ φοβίζουσιν καὶ παγώνουν. Ἀλλὰ καὶ μειδιᾷ, καὶ τότε εἶναι ἀκόμη τρομακτικώτερος. Ἐχει γύρω του τὸν Ἐλιφά, τὸν Βιλδὰδ, τὸν Τσοφάρ, τρεῖς ἀδυσωπήτους τύπους ἀδιακρίτου φίλου, εἰς τοὺς ὁποίους λέγει: «Παίξτε μ' ἐμὲ ὅπως μὲ μικρὸν τύμπανον». Ἡ γλῶσσά του, πρᾶξις διὰ τὸν Θεόν, εἶναι πικρὰ διὰ τοὺς βασιλεῖς, «τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς ποῦ κτίζουν ἐρημητήρια», ἀφήνουσα τὸ πνεῦμά μας νὰ ἀναζητήσῃ ἂν μὲ τοῦτο ἐννοεῖς τὸ μνήμά των ἢ τὸ βασιλείον των. Καὶ ὁ Τάκιτος λέγει: *solitudinem faciunt*. Ὡς πρὸς τὸν Ἰεγωβά,

τὸν λατρεύει, καὶ ἐνῶ ἡ συμφορὰ τὸν μαστιγώνει μὲ λύσσαν, ὅλη του ἡ ἀντίστασις εἶναι ἡ ἐρώτησις πρὸς τὸν Θεόν: «δὲν μὲ ἀφήνεις οὔτε τὸν σιελόν μου νὰ καταπίω;». Καὶ ταῦτα πρὸ τεσσάρων χιλιᾶδων ἔτων. Τὴν ἰδίαν ἴσως ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ αἰνιγματώδης ἀστρονόμος τῶν Τεντύρων χαράσσει ἐπὶ τοῦ γρανίτου τὸν μυστηριώδη ζωδιακὸν του, ὁ Ἰώβ ἀποτυπώνει τὸν ἰδικὸν του εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, καὶ ὁ ἰδικὸς του ζωδιακὸς δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀστέρας ἄλλ' ἀπὸ ἀθλιότητος. Ὁ ζωδιακὸς αὐτὸς στρέφεται εἰσέτι ἀνωθεν τῶν κεφαλῶν μας. Τὴν ἑβραϊκὴν μόνον ἐκδοσιν τοῦ Ἰώβ ἔχομεν, θεωρουμένην ἔργον τοῦ Μαῦσέως. Τοιοῦτος ποιητῆς σὲ κάμνει νὰ ὄνειροπολῆς, καὶ δὴ ἀκολουθούμενος ἀπὸ τοιοῦτον μεταφραστὴν! Ὁ ἄνθρωπος τῆς κοπρίας ἡρμηνευθῆ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Σινᾶ. Τοῦτο, διότι ἀληθῶς ὁ Ἰώβ εἶναι ἱεροφάντης καὶ προφήτης. Ὁ Ἰώβ ἐξάγει ἀπὸ τὸ δράμα του ἓνα δόγμα: ὁ Ἰώβ πάσχει καὶ ἐξάγει συμπεράσματα. Ἀλλὰ πάσχειν καὶ ἐξάγειν συμπεράσματά ἐστι διδάσκειν. Ἡ ὀδύνη, κατὰ φυσικὸν λόγον, ὀδηγεῖ πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ Ἰώβ διδάσκει. Ὁ Ἰώβ, ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ δράματος, ἀναμοχλεύει τὸ βάθος τῆς φιλοσοφίας: μᾶς δείχνει, πρῶτος αὐτός, τὴν ὑπέροχον ἐκείνην μανίαν τῆς σωφροσύνης, ἡ ὁποία, δύο χιλιᾶδας ἔτη μετὰ ταῦτα, φθάνουσα ἀπὸ τὴν ἐγκαρτέρησιν εἰς τὴν θυσίαν, γίνεται ἡ παραφροσύνη τοῦ σταυροῦ. *Stultitiam crucis*. Ὁ σωρὸς τῆς κόπρου τοῦ Ἰώβ, μεταμορφούμενος, καθίσταται ὁ Γολγοθᾶς τοῦ Ἰησοῦ.

§ 5

Ἄλλος, ὁ Αἰσχύλος, φωτισθεὶς μὲ τὴν ἀνίδεον μαντικὴν τῆς μεγαλοφυΐας, μὴ φαντασθεὶς κἄν ὅτι ἔχει ὀπισθέν του, εἰς τὴν Ἀνατολήν, τὴν ἐγκαρτέρησιν τοῦ Ἰώβ, συμπληρώνει αὐτὴν ἐν ἀγνοίᾳ του διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Προμηθέως: οὕτω δὲ τὸ μάθημα γίνεται πλήρες καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἰώβ ἐδίδαξε μόνον τὸ καθῆκον, αἰσθάνεται εἰς τὸν Προμηθέα

ν' ἀνακύπτῃ τὸ δικαίωμα. Εἶδός τι δέους διαπνέει τὸν Αἰσχύλον ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Μία ζοφερά μέδουσα διαγράφεται ἀσαφῶς πίσω ἀπὸ τὰς μορφὰς ποῦ κινοῦνται εἰς τὸ φῶς. Ὁ Αἰσχύλος εἶναι μεγαλοπρεπῆς ἅμα καὶ φοβερὸς· εἶναι ὡς νὰ βλέπῃς κἄτι τὸ σύνοφρον ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ἔχει δύο Κἄιν, τὸν Ἐτεοκλῆ καὶ τὸν Πολυνείκην, ἐνῶ ἡ Γένεσις ἔχει μόνον ἓνα. Τὸ σύννεφον τῶν Ὁκεανίδων του κινεῖται εἰς οὐρανὸν σκοτεινόν, ὡς σμῆνος πτηνῶν καταδιωκομένων. Εἰς τὸν Αἰσχύλον δὲν εὐρίσκεις καμμίαν ἀπὸ τὰς συνήθεις ἀναλογίας· εἶναι τραχὺς, ἀπότομος, ὑπερβολικὸς, μὴ γνωρίζων τὰς ἐλαφροῦς κατωφερείας, σχεδὸν ἄγριος, μὲ κἄποιαν ἰδιαιτέραν χάριν ποῦ ὁμοιάζει μὲ τὰ ἄνθη τῶν ἀγρίων τόπων, εὐνοῶν τὰς Νύμφας ὀλιγώτερον ἀπὸ τὰς Εὐμενίδας, ὀπαδὸς τῶν Τιτάνων, μεταξὺ τῶν θεαινῶν ἐκλέγων τὰς ζοφερωτέρας, καὶ μειδιῶν ἀπαισίως πρὸς τὰς Γοργόνας, υἱὸς τῆς Γῆς ὡς ὁ Βριάρεως καὶ πρόθυμος νὰ ἐπαναρχίῃ τὴν ἔφοδον κατὰ τοῦ παρεισάκτου Διός. Ὁ Αἰσχύλος εἶναι τὸ ἀρχαῖον μυστήριον ἀνθρωποποιημένον· εἶναι κἄτι παρόμοιον μὲ προφήτην τῆς εἰδωλολατρείας. Τὸ ἔργον του, ἐὰν περιεσφίζετο ὀλόκληρον, θ' ἀπέτελλε ἓνα εἶδος Ἑλληνικῆς Γραφῆς. Ποιητῆς ἐκατόγχειρ, παρουσιάζων ἓνα Ὁρέστην περισσότερον μοιραῖον ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά, καὶ τὰς Θήβας ὡς κἄτι μεγαλείτερον ἀπὸ τὴν Τροίαν, τραχὺς ὡσὰν βράχος, ἀπόκημος, χειμαρῶδης, βαραθρῶδης καὶ τόσον γιγάντειος, ὥστε θὰ ἔλεγες ὅτι ὑπάρχουν στιγμαὶ ποῦ μεταβάλλεται εἰς ἀληθινὸν ὄρος. Ἐμφανισθεὶς μετὰ τὴν *Ἰλιάδα* φαίνεται μ' ὅλα ταῦτα ὡσὰν νὰ εἶναι πρῶτος ἀδελφὸς τοῦ Ὀμήρου.

§ 6

Ἄλλος, ὁ Ἡσαΐας, ὁμοιάζει μὲ ἀδιάκοπον βροντὴν ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ὁ μέγας κατήγορος. Τὸ ὕφος του, ὡσὰν νυκτερινὸν σύννεφον, φωτίζεται μὲ ἀλληλοδιαδόχους εἰκόνας αἱ ὁποῖαι πορφυρώνουν ἔξαφνα ὅλην τὴν ἄβυσσον τῆς ζοφερᾶς αὐτῆς σκέψεως καὶ σὲ ἀναγκάζουν νὰ εἴπῃς : Ἀστρά-

πτει!... Ὁ Ἡσαΐας συμπλέκεται στήθος πρὸς στήθος μὲ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον εἰς τὸν πολιτισμὸν προηγείται τοῦ ἀγαθοῦ. Κραυγάζει : Σιωπῆ! εἰς τὰ θορυβοῦντα ἄρματα, εἰς τὰς πανηγύρεις, εἰς τοὺς θριάμβους. Οἱ ἄφροὶ τῆς προφητείας του πλημμυρίζουν καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν φύσιν· καταδίδει τὴν Βαβυλῶνα εἰς τοὺς ἀσπάλακας καὶ τὰς νυκτερίδας, ὑπόσχεται τὴν Νινευὶ εἰς τὰς ἀκάνθας, τὴν Τύρον εἰς τὴν τέφραν, τὴν Ἱερουσαλήμ εἰς τὰ σκότη, ὀρίζει προθεσμίαν εἰς τοὺς δυνάστας, προαγγέλλει εἰς τοὺς ἰσχυροὺς τὸ προσεχὲς τέλος των, προσδιορίζει τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς τῶν εἰδώλων, τῶν ὑψηλῶν τειχῶν, τῶν πολεμικῶν πλοίων τῆς Ταρσοῦ, καὶ ὅλων τῶν κέδρων τοῦ Λιβάνου. Στέκεται ὄρθιος εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ πολιτισμοῦ, ἀρνούμενος νὰ εἰσέλθῃ. Εἶναι ὡσὰν στόμα τῆς ἐρήμου ὁμιλοῦν πρὸς τὰ πλήθη καὶ ἀπαιτοῦν, ἐν ὀνόματι τῶν ἄμμων, τῶν ἀγρίων θάμνων καὶ τῶν ἀνέμων, τοὺς τόπους ὅπου εὐρίσκονται αἱ πόλεις· διότι εἶναι δίκαιον τοῦτο· διότι ὁ τύραννος καὶ ὁ δοῦλος, δηλαδὴ ἡ ἀλαζονεία καὶ τὸ ὄνειδος, συνυπάρχουν παντοῦ ὅπου ὑπάρχουν ὀλόγυρα τεύχη· διότι τὸ κακὸν ἐκεῖ ὑπάρχει, ἐνσαρκωμένον εἰς τὸν ἀνθρωπὸν· διότι εἰς τὴν ἐρημον μόνον ἄγρια ζῶα εὐρίσκεις, ἐνῶ εἰς τὰς πολιτείας ὑπάρχουν τέρατα. Ὅτι ὁ Ἡσαΐας προσάπτει εἰς τὴν ἐποχὴν του, ἡ εἰδωλολατρεία, τὰ ὄργια, ὁ πόλεμος, ἡ ἐκπόρευσις, ἡ ἀμάθεια, διαρκοῦν ἀκόμη· ὁ Ἡσαΐας εἶναι ὁ αἰώνιος σύγχρονος τῶν κακιῶν καὶ τῶν ἐγκλημάτων· αἱ πρῶται ὑπηρετοῦν, τὰ δευτέρα βασιλεύουν.

§ 7

Ἄλλος, ὁ Ἰεζεκιήλ, εἶναι ὁ ἄγριος μάντις. Μεγαλοφυΐα ἀντροῦ. Σκέψις εἰς τὴν ὁποῖαν ἀρμύζει ὁ βρυχηθμός. Ὁ ἄγριος αὐτὸς φέρει εἰς τὸν κόσμον ἓνα ἄγγελμα. Ὅποῖον δὲ τὸ ἄγγελμα αὐτό; Ἡ πρόοδος. Οὐδὲν ἐκπληκτικώτερον. Ἄ! ὁ Ἡσαΐας κατεδαφίζει; Ἰδοὺ λοιπόν! ὁ Ἰεζεκιήλ θ' ἀνοικοδομήσῃ. Ὁ Ἡσαΐας ἀρνεῖται τὸν πολιτισμὸν· ὁ Ἰεζεκιήλ τὸν ἀποδέχεται μὲν, ἀλλὰ τὸν

μεταβάλλει. Κάτι τι από την φύσιν και από τον άνθρωπον ενυπάρχει ανάμικτον εις την κατανυκτικήν ὄρυγην ποῦ ἐκβάλλει ὁ Ἰεζεκιήλ. Ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος διαπνέει τὸν Ἰώβ, ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου διαπνέει τὸν Αἰσχύλον· ὁ Ἰεζεκιήλ, αὐτός, μᾶς φέρει τὴν συνισταμένην, τὴν τρίτην ἰδέαν: τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὴν εὐρύτεραν ἀπελευθέρωσιν τοῦ μέλλοντος. Τὸ ὅτι τὸ μέλλον ἀποτελεῖ ἀνατολήν ἀντὶ ν' ἀποτελῆ δύσιν, εἶναι τοῦτο παρηγορία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ παρὼν χρόνος ἐργάζεται διὰ τὸν μέλλοντα χρόνον. Ἐργασθῆτε λοιπὸν καὶ ἐλπίζετε. Αὕτη εἶναι ἡ κραυγὴ τοῦ Ἰεζεκιήλ. Ὁ Ἰεζεκιήλ εὐρίσκεται εἰς τὴν Χαλδαίαν, ἀπὸ δὲ τὴν Χαλδαίαν βλέπει εὐκρινῶς τὴν Ἰουδαίαν, ἀπαράλλακτα ὅπως ἀπὸ τὴν δουλείαν ἀτενίζει τις πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Κηρύσσει τὴν εἰρήνην ὅπως ἄλλοι κηρύσσουν τὸν πόλεμον. Προφητεύει τὴν ὁμόνοιαν, τὴν καλωσύνην, τὴν πραότητα, τὴν ἔνωσιν, τὸν ἕμεινον τῶν φυλῶν, τὴν ἀγάπην. Καὶ ὁμως εἶναι τρομερός. Εἶναι εὐεργέτης ἄγριος. Εἶναι κολοσσὸς δυστροπίας εὐεργετῶν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Γογγύζει, τρίζει σχεδὸν τοὺς ὀδόντας· τὸν φοβοῦνται τὸν μισοῦν. Ὀλόγυρά του οἱ ἄνθρωποι τοῦ φαίνονται γεμάτοι ἀκάνθας. Καταδικάζει τὸν ἑαυτὸν του καὶ μεταβάλλει κατὰ τρομακτικὸν τρόπον τὸ πρόσωπόν του εἰς σύμβολον τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος καὶ τῆς λαϊκῆς ἀποστροφῆς. Εἶναι ἓνα εἶδος ἔκουσίου Ἰώβ. Εἰς τὴν πόλιν, μέσα εἰς τὸν οἶκόν του, δένεται μὲ σχοινία καὶ μένει εἰς τὴν στάσιν αὐτὴν βωβός. Συμβολίζει ἔτσι τὸν δοῦλον. Πηγαίνει εἰς τὴν δημοσίαν πλατείαν καὶ τρώγει περιτώματα. Ἰδοὺ ὁ αὐλοκόλαξ. Τοῦτο προκαλεῖ ἔκρηξιν γέλωτος εἰς τὸν Βολταῖρον, καὶ λυγμὸν εἰς ἡμᾶς. Ὡς Ἰεζεκιήλ, ἕως ποῦ φθάνει ἡ αὐτοθυσία σου! Ἄναγκάζεις τὸ ὄνειδος νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν διὰ τῆς βδελυγμίας, κάμνεις τὴν ἀτιμίαν ν' ἀποστρέφῃ τὸ πρόσωπον, διότι ἀναγνωρίζει ἑαυτὴν μέσα εἰς τὰς ἀκαθαρσίας, δείχνεις ὅτι τὸ ν' ἀναγνωρίζῃ τις κύριον καὶ νὰ τρώγῃ κόπρον εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἐνσπείρεις ῥίγος εἰς τοὺς ἀνάνδρους τῆς ἡγεμονικῆς ἀκολουθίας εἰσάγων εἰς τὸν στόμαχόν σου ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αὐτοὶ ἔχουν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν των, κηρύσσεις τὴν ἀπελευθέρωσιν διὰ

τοῦ ἐμέτου, ἔσο τιμημένος! Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, τὸ ὄν, ἡ μορφή, ὁ ὡσὰν χοῖρος προφήτης, εἶναι ὑπέροχος. Καὶ τὴν μεταμόρφωσιν, τὴν ὁποῖαν ἀγγέλλει, τὴν ἀποδεικνύει. Πῶς; Μεταμορφωσόμενος ὁ ἴδιος. Ἀπὸ τὸ τρομερὸν καὶ ἀκάθαρτον αὐτὸ στόμα ἐξέρχεται θαμβωτικὴ ποίησις. Οὐδέποτε ἠκούσθη ὑψηλότερα καὶ παραδοξότερα γλῶσσα: «Εἶδον ὄραμα Θεοῦ. Ἄνεμος καταιγίδος ἦρχετο ἐκ βορρᾶ καὶ μέγα νέφος καὶ πῦρ ἐλισσόμενον. Εἶδον ἄρμα καὶ κᾶτι ὁμοιάζον πρὸς τέσσαρα ζῶα. Ἄνωθεν τῶν ζῴων καὶ τοῦ ἄρματος ὑπῆρχεν ἔκτασις παρομοία μὲ φοβερὸν κρύσταλλον. Οἱ τροχοὶ τοῦ ἄρματος ἦσαν ἀπὸ ὀφθαλμοῦς, τὸσον δὲ ὑψηλοί, ὥστε ἐνέπνεον φόβον. Ὁ κρότος τῶν πτερυγῶν τῶν τεσσάρων ἀγγέλων ὁμοιάζε μὲ τὸν κρότον τοῦ Παντοδυνάμου, ὅταν δὲ ἴσταντο, καταβίβαζαν τὰς πτέρυγας των. Καὶ εἶδον κᾶτι φαινόμενον ὡς πῦρ, τὸ ὁποῖον ἐξέτεινε κᾶτι ὁμοιάζον μὲ χεῖρα. Καὶ φωνὴ ἠκούσθη: «Οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ δικασταὶ ἔχουν εἰς τὴν ψυχὴν των θεοὺς ἀπὸ κόπρον. Θέλω ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰ στήθη των τὴν λιθίνην καρδίαν καὶ θέλω δώσει εἰς αὐτοὺς καρδίαν ἀπὸ σάρκα...». Ἐπήγα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ποταμοῦ Κέβαρ. καὶ ἔμεινα ἐν μέσῳ αὐτῶν ἑπτὰ ἡμέρας, κατὰπληκτος». Ζητήσατε διατύπωσιν μεγαλοπρεπεστέραν, οὐδαμοῦ θὰ τὴν εὑρετε. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Θεόν. Ὁ Ἰεζεκιήλ ἔχει τὴν βδελυγμίαν εἰς τὰ χεῖλη καὶ τὸν ἥλιον εἰς τοὺς ὀφθαλμοῦς. Μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἰεζεκιήλ ἐθεωρεῖτο ἐπικίνδυνον πράγμα καὶ δὲν ἐπετρέπετο πρὸ τῆς ἡλικίας τριάκοντα ἐτῶν. Οἱ ἱερεῖς, ἀνήσυχτοι, ἔθεταν σφραγίδα ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ. Δὲν ἠμποροῦσαν νὰ τὸν κατηγορήσουν ὡς λαοπλάνον. Ἡ προφητικὴ του ἐξαγωγήσις ἦτο ἀναμφισβήτητος· προφανῶς εἶχεν ἴδει ὅσα διηγείτο. Ἐξ οὗ καὶ τὸ κῦρὸς του. Ὁ Ἰεζεκιήλ βλέπει τὸν ἄνθρωπον τετραπλοῦν: ἄνθρωπον, βοῦν, λέοντα, καὶ ἀετόν, ἦτοι κύριον τῆς σκέψεως, κύριον τοῦ ἀγροῦ, κύριον τῆς ἐρήμου καὶ κύριον τοῦ ἀέρος. Τίποτε δὲν παραλείπει· εἶναι τὸ μέλλον δλόκληρον, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην μέχρι τοῦ Χριστοφόρου Κολόμβου, καὶ ἀπὸ τὸν Τριπτόλεμον μέχρι τοῦ Μογγολφιέρου. Ἀργότερα θὰ γίνῃ ὁμοί-

ως τετραπλοῦν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστάς, θὰ ὑπαγάγῃ τὸν Ματθαῖον, τὸν Λουκᾶν, τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ἰωάννην εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸν βοῦν, τὸν λέοντα καὶ τὸν ἄετόν, καὶ τὸ ἐκκλησιαστικώτερον, πρὸς συμβολισμὸν τῆς προόδου, θὰ λάβῃ τὰς τέσσαρας μορφὰς τοῦ Ἰεζεκιήλ. Ὁ Ἰεζεκιήλ, ὡς ὁ Χριστός, καλεῖται **Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου**. Συχνὰ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰς παραβολὰς του ἐπικαλεῖται καὶ παραπέμπει εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ, ἓνα εἶδος πρώτου μεσσίου, ὁ ὁποῖος διδάσκει ὡς ἀναπληρωτῆς τοῦ δευτέρου. Ὑπάρχουν εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ τρία κτίσματα: ὁ ἄνθρωπος, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον θέτει τὴν πρόοδον· ὁ ναός, ὅπου τοποθετεῖ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ὀνομάζει δόξαν· ἡ πόλις, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγκαθιστᾷ τὸν Θεόν. Ἐπάνω ἀπὸ τὴν πόλιν αὐτὴν ὁ Ἰεζεκιήλ ψιθυρίζει τὸ μυστηριῶδες ὄνομα: **ΙΕΧΩΒΑ ΣΧΑΜΜΑ**, τὸ ὁποῖον σημαίνει: **Ὁ Αἰώνιος πάρεστι**. Μεθ' ὃ σιωπᾷ σύννους εἰς τὸ σκότος, δείχνων μὲ τὸν δάκτυλον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ἐκεῖ πέραν εἰς τὸ βάθος τοῦ ὄριζοντος, μίαν ἀδιάκοπον αὔξησιν αἰθρίας.

§ 8

Ἄλλος, ὁ Λουκρήτιος, εἶναι τὸ σκοτεινὸν τοῦτο: τὰ Πάντα. Ὁ Ζεὺς εἶναι εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ ὁ Ἰεχωβά εἰς τὸν Ἰώβ· εἰς τὸν Λουκρήτιον ἐμφανίζεται ὁ Πάν. Τοιοῦτο μεγαλεῖον ἔχει ὁ Πάν, ὥστε κρατεῖ ὑποχείριον αὐτοῦ τὴν Μοῖραν, ἡ ὁποία εἶναι ὑπεράνω καὶ αὐτοῦ τοῦ Διός. Ὁ Λουκρήτιος ἐταξειδεύει καὶ ἐμελέτησεν· ἡ μελέτη εἶναι καὶ αὐτὴ ἄλλο ταξεῖδι. Ἐπῆγεν εἰς τὰς Ἀθήνας· ἀνεστράφη μὲ τοὺς φιλοσόφους· ἐμελέτησε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐμάντευσε τὴν Ἰνδιάν. Κανεῖς δὲν γνωρίζει τὰς περιπετείας του. Τὸ δρομολόγιον τῶν ταξειδίων του λέγεται ὅτι ἐρησιμεύει κατόπιν ὡς ὀδηγὸς εἰς τοὺς ἀποστόλους. Ὅτι ἔκαμε πολλὰ ταξείδια εἶναι ἀναμφισβήτητον. Εἶδε τὸσον πολλοὺς ἀνθρώπους, ὥστε εἰς τὸ τέλος τοὺς συγγέει ὄλους μέσα εἰς τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ του, καὶ τὸ πλῆθος τοῦτο καθίσταται δι' αὐτὸν φάντασμα. Ἐ-

φθασεν εἰς τὸσον ὑπερβολικὴν ἀπλοποίησιν τοῦ σύμπαντος, ὥστε σχεδὸν ἔχασε τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ. Συνωμίλησε μὲ τὰ ἀπροσδιορίστου μορφῆς φάσματα τῆς Βύβλου, καθὼς καὶ μὲ τὸν κορμὸν τοῦ δένδρου τὸ ὁποῖον ἐκόπη ἀπὸ τὸν Κιθαιρῶνα, καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ Ἥρα ἢ Θέσπεια. Ὁμίλησεν ἴσως μέσα εἰς τοὺς καλαμῶνας μὲ τὸν Ὁαννῆν, τὸν ἰχθυάνθρωπον τῆς Χαλδαίας, ὁ ὁποῖος εἶχε δύο κεφαλὰς, κεφαλὴν ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἄνω καὶ κεφαλὴν ὕδρας πρὸς τὰ κάτω, καὶ ὁ ὁποῖος, καταπίνων τὸ χάος ἀπὸ τὸ ἄνω ὄυγχος του, τὸ ἐξήμει εἰς τὴν γῆν μὲ τὸ κάτω στόμα, μετουσιωμένον εἰς τρομερὰν ἐπιστήμην. Τὴν ἰδίαν ἐπιστήμην ἔχει καὶ ὁ Λουκρήτιος. Ὁ Ἡσαίας συνορεύει μὲ τοὺς ἀρχαγγέλους, ὁ δὲ Λουκρήτιος μὲ τὰ κακοποιὰ πνεύματα. Ὁ Λουκρήτιος ἐκθλίβει τὸν παλαιὸν πέπλον τῆς Ἰσιδος διάβροχον ὄλον εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ σκότους καὶ ἀφήνει νὰ ἐκχύνεται ἀπ' ἐκεῖ, πότε κυματηδόν, πότε σταγὼν πρὸς σταγόνα, ἢ ζοφερά του ποιήσις. Ὅρια δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸν Λουκρήτιον. Ὁ Βιργίλιος ἀδυνατεῖ νὰ γράψῃ τοιοῦτους στίχους. Ὁ Λουκρήτιος στρέφει τὰ νῶτα εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ παρατηρεῖ ἀτενῶς τὸ Αἴνιγμα. Ὁ Λουκρήτιος, πνεῦμα ζητοῦν πάντοτε τὸ βάθος, εὐρίσκειται τοποθετημένος μεταξὺ τῆς πραγματικότητος, δηλαδὴ τοῦ ἀτόμου, καὶ τοῦ ἀδυνάτου, δηλαδὴ τοῦ κενοῦ. Παρασυρόμενος ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς κρημνοὺς, εὐλαβῆς ὅταν θεωρῇ τὸ ἄτομον, σκεπτικιστῆς ὅταν διακρίνῃ τὸ κενόν, ἔχει δύο ὄψεις, αἱ ὁποῖαι, εἴτε ἀρνεῖται τὰ πράγματα εἴτε τὰ ἐπικυρώνει, εἶναι ἐξ ἴσου βαθεῖαι. Ἡμέραν τινὰ ὁ ταξειδιώτης αὐτὸς αὐτοκτονεῖ. Εἶναι ἡ τελευταία του ἀναχώρησις αὐτῆ. Ξεκινᾷ διὰ τὸν θάνατον. Πηγαίνει νὰ ἴδῃ τοὺς ζοφεροὺς τόπους, ἐπιβιβάζεται εἰς τὸ φέρετρον, καὶ λύων ὁ ἴδιος τὸ σχοινίον τῆς λέμβου σπρώχνει διὰ τοῦ ποδὸς πρὸς τὴν σκιάν τὸ σκοτεινὸν αὐτὸ σκάφος, ποῦ ταλαντεύεται ἐπάνω εἰς τὸ ἄγνωστον κῆμα.

§ 9

Ἄλλος, ὁ Ἰουβενάλης, ἔχει πᾶν ὅ,τι λείπει ἀπὸ τὸν Λουκρή-

τιον, τὸ πάθος, τὸ αἰσθημα, τὸν πυρετόν, τὸ τραγικὸν πῦρ, τὴν παραφορὰν τῆς τιμιότητος, τὸν ἐκδικητικὸν γέλωτα, τὴν ἀτομικότητα, τὴν φιλανθρωπίαν. Κατοικεῖ εἰς ὄρισμένον σημεῖον τῆς πλάσεως, καὶ αὐτὸ τοῦ ἀρκεῖ, ἐφ' ὅσον εὗρισκεῖ ἐκεῖ μὲ τὴν νὰ τρέφῃ καὶ νὰ γεμίξῃ τὴν δικαίαν καὶ ὀργίλην καρδίαν του. Ὁ μὲν Λουκρήτιος εἶναι σύμπαν, ὁ δὲ Ἰουβενάλης τόπος. Οἷος δὲ τόπος! Ἡ Ῥώμη. Μόνοι τῶν αὐτοῖ ὁ δὲ δύο εἶναι ἡ διπλή φωνὴ τοῦ ὁμιλεῖ εἰς τὴν γῆν καὶ εἰς τὴν πόλιν. Urbi et orbi, Ὁ Ἰουβενάλης περυσίζει ἐπάνω ἀπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν καθὼς πελώριος γυπάετος ἐπάνω ἀπὸ φωλεὰν ἐρπετῶν. Ἐνσκήπτει εἰς τὴν μυρμηκιὰν αὐτὴν καὶ τὰ ἀρπάζει ἕνα πρὸς ἕνα μὲ τὸ τρομερὸν ῥάμφος του, ἀπὸ τὸν ὄφιν τοῦ ὀνομάζεται Νέρων μέχρι τοῦ κοινοῦ σκώληκος ποῦ εἶναι κακὸς ποιητῆς καὶ ὀνομάζεται Κόδρος. Εἰς τὸν Ἡσαΐαν καὶ τὸν Ἰουβενάλην εὗρισκεῖς ἀνὰ μίαν ἐταίραν. Ὑπάρχει ὅμως κάτι τι ἀπαισιώτερον ἀπὸ τὸ σκότος τῆς Βαβέλ, καὶ εἶναι τοῦτο ὁ τριγμὸς τῆς κλίνης τῶν Καισάρων· ἡ δὲ Βαβυλὼν δὲν προξενεῖ τόσην φρίκην, ὅσην ἡ Μεσσαλίνα. Ὁ Ἰουβενάλης εἶναι ἡ παλαιὰ ἐλευθέρη ψυχὴ τῶν νεκρῶν δημοκρατιῶν· ἔχει μέσα του μίαν Ῥώμην εἰς τὸν ὀρειχάλκον, τῆς ὁποίας ἐχωνεύθησαν ὁμοῦ αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη· ἐξ οὗ καὶ ἡ ποιήσις του ἔχει κάτι τὸ Ἀριστοφάνειον καὶ κάτι ἀπὸ τὸν Λυκούργον. Προσέξατέ τον· εἶναι ὁ αὐστηρός. Χορδὴ δὲν λείπει ἀπὸ τὴν λύραν του, οὔτε ἀπὸ τὸ μαστίγιόν του. Εἶναι ὑψηλόφρων, ἀτεγκτος, αὐστηρός, παράφορος, βίαιος, σοβαρός, δίκαιος, ἀνεξάντλητος εἰς εἰκόνας· εἶναι καὶ αὐτός, ὅταν θέλῃ, χαριτωμένος, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τότε εἶναι δριμύς. Ὁ κνισμὸς του εἶναι ἡ ἀγανάκτησις τῆς αἰδοῦς. Ἡ χάρις του, ὅπως ἀνεξάρτητος, ἀληθινὴ μορφὴ τῆς ἐλευθερίας, ἔχει ὄνυχας ἀγρίου θηρίου· παρουσιάζεται ἕξαφνα, φαιδρύνουσα μὲ κάποιους εὐστρόφους καὶ ὑπερηφάνους κυματισμοὺς τὴν εὐθύγραμμον μεγαλοπρέπειαν τοῦ ἑξαμέτρου του· νομίζεις ὅτι βλέπεις κορινθιακὴν γαλῆν περιφερομένην ἐπάνω εἰς τὴν μετώπην τοῦ Παρθενῶνος. Ὑπάρχει ἐπιτικός ὀϊστρος εἰς τὴν σάτυράν του· ἐκεῖνο ποῦ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα

ὁ Ἰουβενάλης, εἶναι τὸ χρυσοῦν σκῆπτρον, μὲ τὸ ὁποῖον ἐκτύπα τὸν Θερσίτην ὁ Ὀδυσσεύς. Οἱ ὄνειδισμοὶ τοῦ Ἰουβενάλη φλογβολοῦν ἀπὸ δύο χιλιάδων ἑτῶν ἤδη, ὡσὰν τρομακτικὴ πυρκαϊὰ ποιήσεως ἡ ὁποία κατακαίει τὴν Ῥώμην ἐνώπιον τῶν αἰῶνων. Ἡ λαμπρὰ αὐτὴ πυρὰ τριζοβολεῖ, καὶ ἀντὶ τὴν ἐλαττοῦται μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἀπ' ἐναντίας αὐξάνει ὀλονὲν κάτω ἀπὸ στροβίλους πενθίμου καπνοῦ. Ἐκπέμπει ἀκτῖνας διὰ τὴν ἐλευθερίαν, διὰ τὴν χρησιότητα, διὰ τὸν ἥρωισμόν, καὶ ἐξαποστέλλει, θὰ ἔλεγε, καὶ μέχρι τοῦ ἰδικοῦ μας ἀκόμη πολιτισμοῦ πνεύματα γεμάτα ἀπὸ τὸ φῶς τῆς. Τί ἄλλο εἶναι ὁ Ρενιέ; τί ἄλλο εἶναι ὁ Κορνήλιος; Σπινθήρες Ἰουβενάλειοι.

§ 10

Ἄλλος, ὁ Τάκιτος, εἶναι ὁ ἱστοριογράφος. Καὶ αὐτός, ὡς ὁ Ἰουβενάλης, εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἀνέρεχεται νεκρὰ ἐπάνω εἰς τὸ βῆμα καὶ ἐγκαλεῖ τοὺς τυράννους, φέρουσα ἀντὶ τηβέννου τὸ σάβανόν τῆς. Ἡ ψυχὴ ἐνὸς ὀλοκλήρου λαοῦ συγκεντρωμένη εἰς τὴν ψυχὴν ἐνὸς μόνοι ἀνθρώπου, ἰδοὺ ὁ Ἰουβενάλης· αὐτὸ τὸ εἶπαμεν ἤδη· τὸ ἴδιον πρᾶγμα εἶναι καὶ ὁ Τάκιτος. Παραπλεύρως τοῦ καταδικάζοντος ποιητοῦ, ὀρθώνεται ὁ τιμωρῶν ἱστορικός. Ὁ Τάκιτος καθισμένος ἐπὶ τῆς ἕδρας τῆς μεγαλοφυΐας, στέλλει καὶ συλλαμβάνει ἐπ' αὐτοφῶρα τοὺς ἐνόχους αὐτοῦ, ποῦ ὀνομάζονται Καίσαρες. Ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία εἶναι ἕνα ἀπέραντον ἔγκλημα. Τὸ ἔγκλημα αὐτὸ ἀρχίζει ἀπὸ τέσσαρας δαίμονας, τὸν Τιβέριον, τὸν Καλιγούλαν, τὸν Κλαύδιον καὶ τὸν Νέρωνα. Ὁ Τιβέριος· ὁ κατάσκοπος αὐτοκράτωρ· ὁ ὀφθαλμὸς ὁ ἐνεδρεύων ἐναντίον τοῦ κόσμου ὀλοκλήρου· ὁ πρῶτος δικτάτωρ ὁ τολμήσας νὰ μετατρέψῃ πρὸς ἴδιον ὄφελος τὸν κυριαρχικὸν νόμον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ· γνώστης τῆς ἑλληνικῆς, πνευματώδης, ὀξύς, σαρδόνειος, εὐγλωττος, τρομερός· φίλος τῶν καταδοτῶν· φονεὺς τῶν πολιτῶν, τῶν εὐγενῶν, τῆς γερουσίας, τῆς γυναικὸς του, τῆς οἰκογενείας του· φαινόμενος μᾶλλον ὡς νὰ μαχαίρωνῃ.

τούς λαούς παρὰ ὧς νὰ τοὺς σφάζῃ· ταπεινὸς ἐνώπιον τῶν βαρβάρων· προδότης πρὸς τὸν Ἀρχέλαον, ἄνδρος πρὸς τὸν Ἀρτάβανον· ἔχων δύο θρόνους, τὴν Ῥώμην διὰ τὰς ὁμοιότητάς του, τὴν Καπρέαν διὰ τὰ αἰσθητὰ του· ἐπινοῶν αἰσχροτήτας καὶ ὀνόματα διὰ τὰς αἰσχροτήτας αὐτάς· πρεσβύτες διατηρῶν γυναικωνίτην παίδων· ἰσχνός, φαλακρός, κεκυφώς, θραιβός, ἀπόζων, κατὰλεπρος, γεμάτος πυώδη, ἐξανθήματα, φέρων ἔμπλαστρα, στεφανωμένος μὲ δάφνας· ἔχων ἔλκη ὡς ὁ Ἰώβ, ἐπὶ πλεόν δὲ τὸ σκῆπτρον· περικυκλωμένος ἀπὸ πένθιμον σιγῆν· ζητῶν διάδοχον, ὁσφραϊνόμενος τὸν Καλιγούλαν, καὶ εὐρίσκων αὐτὸν κατάλληλον· ἔχιδνα ἐκλέγουσα τίγριν. Ὁ Καλιγούλας· ὁ ἄνθρωπος τοῦ φόβου· ὁ δούλος ὁ ὁποῖος ἔγινεν αὐθέντης, τρέμων ὑπὸ τὸν Τιβέριον, τρομερὸς μετὰ τὸν Τιβέριον, ἐξεμῶν τὸν χθεσινὸν τρόμον του εἰς ὁμοιότητα. Ἄνυπέρβλητος παράφρων. Κάποιος δήμιος σφάλλει καὶ ἀντι ἐνὸς καταδίκου φονεύει ἕνα ἀθῶον· ὁ Καλιγούλας χαμογελαῖ καὶ λέγει: **ὁ κατάδικος δὲν ἦτο περισσότερον ἄξιος νὰ τὸ πάθῃ.** Διατάσσει καὶ ἕπτουν μίαν ζωντανὴν γυναῖκα βορὰν εἰς τοὺς σκύλλους, διὰ νὰ ἴδῃ τὸ θέαμα αὐτό. Κατακλίνεται δημοσίᾳ ἐπάνω εἰς τὰς τρεῖς ἀδελφάς του ὀλογύμνους. Μία ἐξ αὐτῶν, ἡ Δρυσίλλη, ἀποθνήσκει, καὶ αὐτὸς λέγει: **Ἦ ἀποκεφαλισθοῦν ὅσοι δὲν τὴν κλαύσουν, διότι εἶναι ἀδελφή μου, καὶ νὰ σταυρωθοῦν ὅσοι τὴν κλαύσουν, διότι εἶναι θεά.** Ἀναγορεύει τὸν ἵππον του ποντίφημα, ὅπως μετὰ ταῦτα θὰ κάμῃ ὁ Νέρων τὸν σκύλλον του θεόν. Παρέχει εἰς τὴν οἰκουμένην τὸ ἀποτρόπαιον αὐτὸ θέαμα: τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ νοῦς ἐν πληρεῖ παντοδυναμίᾳ. Πόρνος, κλέπτων εἰς τὰ χαρτιά, ἄρπαξ, συντριβὼν τὰς προτομάς τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Βιργιλίου, φέρων εἰς τὴν κεφαλὴν ἀκτινωτὸν ὡς ὁ Ἀπόλλων καὶ εἰς τοὺς πόδας πτερωτὰ πέδιλα ὡς ὁ Ἑρμῆς, φρενήρης κύριος τοῦ κόσμου, εὐχόμενος τὴν αἰμομιξίαν μὲ τὴν μητέρα του, τὸν λοιμὸν εἰς τὸ κράτος του καὶ τὸν λιμὸν εἰς τὸν λαόν του, τὴν κατατρόπωσιν εἰς τὸν στρατὸν του, τὴν ὁμοιότητά του μὲ τοὺς θεοὺς καὶ μίαν μόνην κεφαλὴν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ τὴν κόψῃ διὰ μιᾶς, τοιοῦτος

ὁ Γάιος Καλιγούλας. Βιάζει τὸν υἱὸν νὰ παρασταθῇ εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ πατρὸς καὶ τὸν σύζυγον εἰς τὸν βιασμὸν τῆς συζύγου· καὶ τοὺς ἀναγκάζει νὰ γελοῦν.—Ὁ Κλαύδιος· ἡ βασιλεύουσα ἀκολασία. Ἐνας περίπου ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος γίνεται τύραννος. Καύκαλον ἐστεμμένον. Κρύπτεται, τὸν ἀνευρίσκουν, τὸν ἀποσποῦν ἀπὸ τὴν τρυπάν του καὶ τὸν ἕπτουν περιτρομον ἐπὶ τοῦ θρόνου. Εἶναι Αὐτοκράτωρ καὶ ἀκόμη τρέμει· ἔχει μὲν τὸ στέμμα, δὲν εἶναι ὅμως βέβαιος ἂν ἔχει καὶ τὴν κεφαλὴν του, καὶ εἶναι στιγμῶν ποῦ τὴν ψηλαφεῖ, ὡς νὰ τὴν ἀναζητῇ. Μετ' ὃ καθησυχάζει, καὶ θεσπίζει τὴν προσθήκην τριῶν ἀκόμη γραμμῶν εἰς τὸ ἀλφάβητον. Εἶναι καὶ μορφωμένος ὁ βλάξ αὐτός. Ἐνῶ στραγγαλίζεται καὶ ποῖος γεροισιαστής, αὐτὸς λέγει: **Δὲν τὸ διέταξα, ἀλλ' ἀφοῦ ἔγινεν, ἔχει καλῶς.** Ἡ σύζυγός του ἐκπορνεύεται ἐνώπιόν του καὶ αὐτὸς τὴν βλέπει, καὶ λέγει: **Ποία εἶναι αὐτή;** Μόλις καὶ μετὰ βίας διατηρεῖται εἰς τὴν ζωὴν· εἶναι ὡσὰν σκιά· καὶ ὅμως ἡ σκιά αὐτὴ τρομοκρατεῖ τὴν οἰκουμένην. Ἐπὶ τέλους ἡ ὥρα τῆς ἀποχωρήσεώς του ἐφθασεν. Ἡ γυναῖκα του τὸν δηλητηριάζει· ὁ ἰατρός του τὸν ἀποτελειώνει. Λέγει: **Ἐσώθη, καὶ τὴν ἰδίαν στιγμὴν ἀποθνήσκει.** Μετὰ τὸν θάνατόν του ἔρχονται νὰ ἴδουν τὸ πτώμα του, ἀφοῦ ζῶντος αὐτοῦ εἶχαν ἰδεῖ τὸ φάντασμα του.—Ὁ Νέρων· ἡ τρομερωτέρα μορφή τῆς ἀνίας ποῦ ὑπῆρξε ποτὲ μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Νέρων ζητεῖ ἀπλούστατα τὴν τέρψιν. Ποιητής, ἠθοποιός, ψάλτης, ἀρματηλάτης, ἐξαντλῶν τὴν ὁμοιότητα πρὸς εὐρεσιν τῆς ἡδονῆς, δοκιμάζων τὴν ἀλλαγὴν τοῦ φύλου, σύζυγος τοῦ εὐνούχου Σπόρου καὶ γυναῖκα τοῦ δούλου Πυθαγόρα, περιφερόμενος εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Ῥώμης ἐν μέσῳ τῆς γυναικὸς του καὶ τοῦ συζύγου του· ἀγαπῶν δύο διασκεδάσεις· νὰ βλέπῃ τὸν λαὸν ἐφορμῶντα ἐπὶ τῶν χρυσῶν νομισμάτων, τῶν ἀδαμάντων καὶ τῶν πολυτίμων λίθων, καὶ τοὺς λέοντας ἐφορμῶντας ἐπὶ τοῦ λαοῦ· ἐμπρηστής ἀπὸ περιέργειαν καὶ μητροκτόνος δι' ἔλλειψιν ἄλλης ἀσχολίας. Εἰς τοὺς τέσσαρας αὐτοὺς ἀφιερώνει ὁ Τάκιτος τοὺς τέσσαρας πρώτους πασσάλους του. Κρεμᾷ εἰς τὸν τραχηλὸν τῶν, ὡς σιδηροῦν κλοιὸν ἀτιμίας, τὴν βασιλείαν τῶν. Τὸ

βιβλίον του «Καλιγούλας» ἀπωλέσθη. Οὐδὲν μᾶλλον εὐεξήγητον ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν καὶ τὴν ξεαφάνισιν τῶν τοιοῦτου εἶδους βιβλίων. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἀπετέλει ἔγκλημα. Ὁ Κόμμοδος διέταξε κάποτε νὰ ῥιφθῆ εἰς τὰ θηρία ἓνας ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος συνελήφθη διαβάζων τὴν ἱστορίαν τοῦ Καλιγούλα τὴν γραφεῖσαν ἀπὸ τὸν Σουετώνιον. Καταπληκτικὴ ἢ φρικτὴ τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὰ ἦθη, ἄνω καὶ κάτω, εἶναι ἄγρια. Δύναται τις νὰ κρίνῃ περὶ τῆς σκληρότητος τῶν Ῥωμαίων ἀπὸ τὰς ὁμότητας τῶν Γαλατῶν. Στάσις ἐκρήγνυται εἰς τὴν Γαλατίαν· οἱ χωρικοὶ ξεαπλώνουν τὰς Ῥωμαίας δεσποίνας ζωντανὰς καὶ δλογύμνους ἐπάνω εἰς τριβόλους (1), τῶν ὁποίων αἱ σιδηραῖ αἰχμαὶ ἐμπήγνυνται εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματός των, κατόπιν κόπτουν τοὺς μαστοὺς των καὶ τοὺς ῥάπτουν εἰς τὸ στόμα τῶν θυμάτων των εἰς τρόπον ὥστε νὰ φαίνωνται ὡσὰν νὰ τοὺς τρώγουν. *Vix vindicta est*, «ἐλάχιστα ταῦτα ἀντίποινα», λέγει ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς Τουρπιλιανός. Αἱ Ῥωμαῖαι αὐταὶ δέσποναι ἐσυνήθιζαν, ἐνῶ ταυτοχρόνως συνωμίλουν μὲ τοὺς ἐραστάς των, νὰ ἐμπήγουν χρυσᾶς καρφίδας εἰς τὰ στήθη τῶν Περσίδων ἢ Γαλατῶν δούλων, αἱ ὁποῖαι τὰς ἐκτένιζαν. Τοιαύτη ἡ ἀνθρωπότης, τὴν ὁποίαν ἔχει ἐνώπιόν του ὁ Τάκιτος. Καὶ τὸ θέαμα αὐτὸ τὸν καθιστᾷ τρομερόν. Αὐτὸς πιστοποιεῖ τὰ γεγονότα, ἀφίνων εἰς σὲ νὰ ξεαγάγῃς τὰ συμπεράσματα. Τὴν Πετεφρῆ τοῦ Ἰωσήφ, ὡς μητέρα, μόνον εἰς τὴν Ῥώμην τὴν εὐρίσκεις. Ὅταν ἡ Ἀγριπίνα, φθάνουσα εἰς τὸ ἔσχατον καταφύγιόν της, βλέπουσα τὸν τάφον της μέσα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ υἱοῦ της, προσφέρει εἰς αὐτὸν τὴν κλίνην της, ὅταν τὰ χεῖλη της ἀναζητοῦν τὰ χεῖλη τοῦ Νέρωνος, ὁ Τάκιτος παρίσταται, τὴν παρακολουθεῖ μὲ τὸ βλέμμα, καὶ καταγγέλλει εἰς τὸν κόσμον τὴν προσπάθειαν αὐτὴν τῆς τερατώδους καὶ περιτρόμου μητρὸς πρὸς ἔκτροσιν τῆς μητροκτονίας εἰς αἱμομιξίαν. Ὁ Δομιτιανὸς ἐξώρισε τὸν Τάκιτον· καὶ ὀρθῶς ἔπραξεν. Οἱ Τάκιτοι εἶναι ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν ἔξουσίαν. Ὁ Τάκιτος θέτει τὴν σφραγίδα τοῦ

1) Γεωργικὰ ἐργαλεῖα.

ῥυφους τοῦ ἐπάνω εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν ὄμον καὶ ὁ τύπος αὐτῆς μένει. Ὁ Τάκιτος πληγώνει πάντοτε εἰς τὰ μέρη ποῦ θέλει. Καὶ προξενεῖ πληγὰς βαθείας. Ὁ Ἰουβενάλης, ποιητὴς παντοδύναμος, διασπείρεται διαμοιράζεται, ἀπλώνεται, πίπτει καὶ ἀναπηδᾷ, πλήττει δεξιᾷ, ἀριστερᾷ, μὲ ἑκατὸν ταυτοχρόνως κτυπήματα, τοὺς νόμους, τὰ ἦθη, τοὺς κακοὺς ἄρχοντας, τοὺς ἀδοκίμους στίχους, τοὺς ἐκδότους καὶ τοὺς ἀργοσχόλους, τὸν Καίσαρα, τὸν λαόν, τὰ πάντα. Εἶναι ἀφθονος ὡς ἡ χάλαζα· εἶναι πολυσχιδῆς ὡς ἡ μάστιξ. Ὁ Τάκιτος ὅμως ἔχει τὴν ἀκρίβειαν τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου.

§ 11

Ἄλλος, ὁ Ἰωάννης, εἶναι ὁ παρθενικὸς πρεσβύτερος. Ὁλος ὁ διάπυρος χυμὸς τοῦ ἀνθρώπου, μεταβλημένος εἰς καπνὸν καὶ μυστηριώδη δόνησιν, ἐνυπάρχει εἰς τὴν κεφαλὴν του, ὡς δραματισμός. Κανεὶς δὲν διαφεύγει τὸν ἔρωτα. Ὁ ἔρωτος, μένων ἀνικανοποίητος καὶ δυσαρεστημένος, ἐκσπᾷ κατὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς εἰς ἀπαίσιον πλεονασμὸν χιμαιρῶν. Ἡ γυνὴ ἔλκει τὸν ἄνδρα· ἀλλ' ὅταν τοῦτο δὲν συμβῆ, ὁ ἄνθρωπος, ἀντὶ τῆς ἀνθρωπίνης ποιήσεως, κάμνει ποιήσιν φασματώδη. Μερικὰ ὄντα ἀνθίστανται εἰς τὴν γενικὴν ἐρωτοπάθειαν, καὶ τότε περιέρονται εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην κατάστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ τερατώδης ἔμπνευσις δύναται νὰ ἐνσκήψῃ ἐπ' αὐτῶν. Ἡ Ἀποκάλυψις εἶναι τὸ ἀριστουργημα, τὸ σχεδὸν παράφρον, τῆς ἐπιφόβου αὐτῆς ἀγνείας. Ὁ Ἰωάννης, νεώτατος ἀκόμη, ἦτο πρῶτος καὶ ἄγιος ταυτοχρόνως. Ἠγάπησε τὸν Ἰησοῦν, μηδὲν ἄλλο δυνηθεὶς κατόπιν ν' ἀγαπήσῃ. Ὑφίσταται βαθεῖα σχέσις μεταξὺ τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως· καὶ τὰ δύο αὐτὰ ποιήματα εἶναι ἐκρήξεις συσσωρευθείσης παρθενικότητος. Καρδία ἡφαιστειώδης ἀνοίγεται καὶ ἐξέρχεται ἐκείθεν ἢ περιστερὰ αὐτὴ τὸ «Ἄσμα Ἀσμάτων», ἢ ἐκεῖνος ὁ δράκων, ἢ «Ἀποκάλυψις». Τὰ δύο αὐτὰ ποιήματα εἶναι οἱ δύο πόλοι τῆς ἐκστάσεως· ἡδυπάθεια καὶ

φρίκη· τὰ δύο ἔσχατα ὄρια τῆς ψυχῆς θίγονται μέσα εἰς αὐτά· εἰς τὸ πρῶτον ἢ ἔκστασις ἔξαντλεῖ τὸν ἔρωτα· εἰς τὸ δεύτερον, τὴν φρίκην, καὶ φέρει εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἔσαιε ἀνησύχους εἰς τὸ ἔξῃς, τὸ δέος τοῦ αἰωνίου βαράθρου. Ἄλλη σχέσις, ἐπίσης ἀξία προσοχῆς, μεταξὺ Ἰωάννου καὶ Δανιήλ. Τὸ ἀόρατον σχεδὸν νῆμα τῶν λεπτῶν ἐννοιῶν παρακολουθεῖται ἐπιμελῶς μὲ τὸ βλέμμα ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι βλέπουν εἰς τὸ προφητικὸν πνεῦμα ἀνθρώπινον καὶ φυσικὸν φαινόμενον, καὶ ἀντὶ τῆς ἀπαξιοῦν προσοχῆς τὸ ζήτημα τῶν θαυμάτων, γενικεύουν τοῦτο καὶ τὸ σχετίζου ψυχρῶς μὲ τὰ μόνιμα φαινόμενα. Αἱ θρησκεῖαι χάνουν, ὅταν ἀκολουθῆ τις τὴν μέθοδον αὐτήν, ἢ ἐπιστήμη ὅμως κερδίζει. Δὲν ἔγινεν ἀρεκτὰ ἀντιληπτὸν τὸ ὅτι τὸ ἕβδομον κεφάλαιον τοῦ Δανιήλ περιέχει ἐν σπέρματι τὴν «Ἀποκάλυψιν». Τὰ ἔθνη παριστάνονται εἰς αὐτὸ ὡς ζῶα. Καὶ ἡ παράδοσις ἐσχέτισε τοὺς δύο ποιητάς· καὶ ἐπέρασε τὸν ἕνα μὲν ἀπὸ τὸν λάκκον τῶν λεόντων, τὸν ἄλλον δὲ ἀπὸ λέβητα ζέοντος ἐλαίου. Καὶ ἂν βάλωμεν κατὰ μέτρος τὴν παράδοσιν, τοῦ Ἰωάννου ἢ ζωῆ εἶναι ὠραία. Παραδειγματικὴ ζωὴ ὑφισταμένη παραδόξους διαπλατύνσεις, μεταφερομένη ἀπὸ τὸν Γολγοθᾶν εἰς τὴν Πάτμον καὶ ἀπὸ τὸν σταυρικὸν θάνατον ἐνὸς μεσσίου εἰς ἔξορίαν προφήτου. Ὁ Ἰωάννης, ἀφοῦ παρέστη εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ, μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἴδιος δι' αὐτόν· παρίσταται εἰς τὸ μαρτύριον καὶ γίνεται ἀπόστολος, ὑφίσταται τὸ μαρτύριον καὶ γίνεται μάγος· ὅσον ἢ δοκιμασία αὐξάνει, τόσον καὶ τὸ πνεῦμα αὐξάνει. Ἐπίσκοπος ὢν, συντάσσει τὸ Εὐαγγέλιον. Προγεγραμμένος δέ, κάμνει τὴν «Ἀποκάλυψιν». Ἔργον τραγικόν, γραφὴν καθ' ὑπαγόρευσιν κάποιου ἀετοῦ, ἀπὸ ποιητὴν ποῦ φαίνεται ὡς νὰ αἰσθάνεται ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του κάποιον φορικιαστικὸν περὺγισμα. Ὅλη ἡ Βίβλος εὐρίσκειται μεταξὺ δύο δραματιστῶν, τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἰωάννου. Τὸ ποίημα αὐτὸ τῶν ποιημάτων σχεδιάζεται μὲ τὸ χάος εἰς τὴν «Γένεσιν» καὶ τελειοῦται εἰς τὴν «Ἀποκάλυψιν» μὲ τὰς βροντάς. Ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους περιπλανωμένους τῆς γλώσσης τοῦ πυρός. Κατὰ τὸ μυστικὸν δειπνὸν ἐστήριξε τὴν κε-

φαλήν του ἐπάνω εἰς τὸ στήθος τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἠμποροῦσε νὰ εἴπῃ: «—Ἦκουσα ἐγὼ ὁ ἴδιος τοὺς παλμούς τῆς καρδίας τοῦ Θεοῦ». Ἐπῆγε καὶ διηγῆθη τοῦτο εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὡμίλει παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν, ἀνάμικτον μὲ ἑβραϊκοὺς ἰδιωτισμοὺς καὶ συριακὰς λέξεις, γλώσσαν ζωηροῦ καὶ ἀγρίου θελήτρου. Μετέβη εἰς τὴν Ἔφεσον, μετέβη εἰς τὴν Μηδίαν, μετέβη εἰς τὴν χώραν τῶν Πάρθων. Ἐτόλμησε καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κτησιφώντα, παρθικὴν πόλιν, κτισθεῖσαν εἰς ἀντιστάθμισμα τῆς Βαβυλῶνος. Ἐκῆρξε τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν Περσίαν. Ὅταν παρουσιάσθη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐφάνη εἰς ὅλους ὡς ἄν στυλὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν τὸν ἠρώτων διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀπήντα: **Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.** Ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν ἐνενηκόντα τεσσάρων ἐτῶν, ἐπὶ Τραϊανοῦ. Κατὰ τὴν παράδοσιν, δὲν ἀπέθανεν· ὁ Ἰωάννης ζῆ πάντοτε εἰς τὴν Πάτμον, ὅπως ὁ Βαρβαρόσσας εἰς Kaiserslautern. Ὑπάρχουν ἄντρα ἀναμονῆς διὰ τοὺς μυστηριώδεις αὐτοὺς βροτούς. Ὁ Ἰωάννης ὡς ἱστορικὸς μὲν ἔχει τοὺς ὁμοίους του, τὸν Ματθαῖον, τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Μάρκον· ὡς δραματιστῆς δέ, αὐτὸς καὶ μόνος ὑπάρχει. Οὐδεὶς ὄνειροπόλος ὁμοιάζει μὲ αὐτόν· τόσον προέβη εἰς τὸ ἄπειρον. Αἱ ἔξαλλοι μεταφοραὶ του ἀντιλοῦνται ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα· ἢ ποιήσις του ἔχει τὸ βαθὺ μειδίαμα τῆς παρακρούσεως τοῦ Ἰεχωβὰ ἢ ἀντανάκλασις ἐνυπάρχει εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ. Εἶναι τὸ ὑπέροχον ἐν πλήρει παρανοίᾳ. Οἱ ἀνθρώποι δὲν τὸ ἐννοοῦν, τὸ περιφρονοῦν καὶ τὸ περιγελοῦν. **Ἀγαπητέ μου Thiriot,** ἔλεγε ὁ Βολταῖρος, **ἢ Ἀποκάλυψις εἶναι βόρβορος.** Αἱ θρησκεῖαι, ἔχουσαι ἀνάγκην τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἀπεφάσισαν νὰ τὸ τιμήσουν· καὶ, ἀφοῦ δὲν ἐρρίφθη εἰς κοπρῶνα, ἔπρεπε φυσικὰ νὰ τεθῆ ἐπάνω εἰς βωμόν. Ὁ Ἰωάννης, μ' ὅλα ταῦτα, εἶναι πνεῦμα. Μόνον εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Πάτμιον καθίσταται τόσον αἰσθητὴ ἢ ἐπικοινωνία, εἰς τὴν ὁποίαν ἔρχονται μερικαὶ μεγαλοφυαὶ μὲ τὴν ἄβυσσον. Εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους ποιητάς ἢ ἐπικοινωνία αὐτὴ μαντεύεται μόνον. Εἰς τὸν Ἰωάννην εἶναι ὁρατὴ, εἶναι στιγμαὶ τοῦ τὴν ψαύεις, καὶ φοικιᾶς ἐπιθέτων, τρόπον τινά, τὴν χεῖρα

εἰς τὴν ζοφεράν αὐτὴν πύλιν. Ἐπ' ἐδῶ εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὸν Θεόν. Ὅταν διαβάξῃς τὸ ποίημα τῆς Πάτμου, νομίζεις ὅτι κάποιος σὲ ὠθεῖ ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ἡ ἐπίφοβος θύρα διαγράφεται ἀορίστως. Αἰσθάνεσαι τὸ δέος καὶ τὴν ἔλξιν τῆς. Αὐτὸ καὶ μόνον ἀρκεῖ, διὰ νὰ κάμνη ἀπειρομεγέθη τὸν Ἰωάννην.

§ 12

Ἄλλος, ὁ Παῦλος, ἅγιος διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τὴν ἀνθρωπότητα μέγας, ἀντιπροσωπεύει τὸ θεϊκὸν ἅμα καὶ ἀνθρώπινον τοῦτο θαυματουργήμα, τὸν προσηλυτισμὸν. Εἶναι ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ μέλλον παρουσιάσθη ὀλοφάνερρον. Ἡ ὀπτασία αὐτὴ τὸν καταπτοεῖ, καὶ οὐδὲν μᾶλλον ὑπέροχον τῆς ἔσασαι καταπλήκτου ταύτης μορφῆς τοῦ νικηθέντος ἀπὸ τὸ φῶς. Ὁ Παῦλος, Φαρισαῖος τὴν καταγωγὴν, ὑπῆρξεν ὑφαντῆς τριχῶν καμήλου πρὸς κατασκευὴν σκηνῶν καὶ ὑπηρέτης ἐνὸς τῶν κριτῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Γαμαλιήλ· κατόπιν ἀνεγράφη ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς, χάρις εἰς τὰ ἄγρια αἰσθηματά του. Ἦτο ὁ ἄνθρωπος τοῦ παρελθόντος, ἐφύλαξεν ἄλλοτε τοὺς μανδύας τῶν λιθοβολιστῶν, καὶ ἐφιλοδόξει, καθὸ μαθητεύσας μὲ τοὺς ἱερεῖς, νὰ γίνῃ δῆμιος· καὶ ἐκεῖ θὰ κατέληγεν ὅτε, ἔξαφνα, κῦμα φωτὸς ἀστράπτει ἀπὸ τὴν σκοτίαν, τὸν κρημνίζει κάτω ἀπὸ τὸ ἄλογόν του, καὶ ἔκτοτε ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀναγράφει τὸ θαυμαστὸν τοῦτο, τὸν δρόμον τῆς Δαμασκοῦ. Ἡ ἡμέρα αὐτὴ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ ἁγίου Παύλου εἶναι ἡμέρα μεγάλη, χαράξατέ την βαθεῖα εἰς τὴν μνήμην σας· ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν 25 Ἰανουαρίου τοῦ γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου. Ὁ δρόμος τῆς Δαμασκοῦ εἶναι ἀναγκαῖος εἰς τὸν δρόμον τῆς προόδου. Τὸ νὰ πέσῃ μέσα εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ν' ἀνεγερθῆς ἄνθρωπος δίκαιος, ἢ πῶσις αὐτὴ ἢ μεταμορφωτικὴ, εἶναι κάτι τι ἔξοχον. Εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἁγίου Παύλου. Καὶ ἀπὸ τὸν Ἅγιον Παῦλον γίνεται ἱστορία ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Πλήγμα φωτὸς εἶναι ἀνώτερον πλήγματος κερανοῦ. Ἡ πρόοδος θὰ ἐπακολουθήσῃ

μὲ ἀλλεπάλληλα θάμβη. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Παῦλον, τὸν ἀνατραπέντα ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς νέας πίστεως, ἢ ἐκ τῶν ἄνω αὐτὴ βιαιοπραγία ἀνοίγει εἰς αὐτὸν τὴν μεγαλοφυΐαν. Καὶ ἅπαξ ἀνεγερθεὶς, ἀρχίζει νὰ προχωρῇ καὶ πλέον δὲν σταματᾷ. Ἐμπρὸς! εἶναι σύνθημά του. Εἶναι δὲ κοσμοπολίτης. Οἱ πρὸς τὰ ἔξω εὐρισκόμενοι, οἱ παρασυνάγωγοι, τοὺς ὁποίους ἡ εἰδωλολατρεία ὀνομάζει βαρβάρους καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἀποκαλεῖ ἐθνικούς, εἶναι οἱ ἀγαπημένοι του. Εἰς αὐτοὺς ἀφοσιώνεται. Εἶναι ὁ ἀπόστολος τοῦ ἔξωτερικοῦ. Γράφει πρὸς τὰ ἔθνη ἐπιστολάς ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ. Ἀκούσατέ τον ὁμιλοῦντα πρὸς τοὺς Γαλάτας: «Ὡ ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;... Οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἐνὶ δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος... νῦν δέ, γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεῦειν θέλετε;... Ἴδε ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς οὐδὲν ὑμᾶς ὠφελήσει... Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί...». Ὑπῆρχον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπάνω εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἄρειου, καθίσματα λαξευμένα εἰς τὸν βράχον, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἀκόμη καὶ σήμερον. Εἰς τὰ ἔδρανα αὐτὰ ἐκάθητο δικασταὶ παντοδύναμοι, αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ ὁ Ὁρέστης εἶχε δικασθῆ. Ἐκεῖ καὶ ὁ Σωκράτης ἐκρίθη. Ὁ Παῦλος πηγαίνει εἰς τὸ μέρος αὐτὸ διὰ νυκτός, διότι ὁ Ἄρειος Πάγος μόνον τὴν νύκτα συνεδρίαζε, καὶ λέγει εἰς τοὺς στυγνοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους: **Ἐρχομαι νὰ σᾶς ἀναγγείλω τὸν ἀγνωστον Θεόν.** Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς ἐθνικούς εἶναι ἀφελεῖς καὶ βαθεῖαι, καὶ ἔχουν τὴν ἐπιτηδειότητα ἐκείνην τὴν τόσον ἀποτελεσματικὴν ἐπὶ τῶν ἀγρίων. Ἐνυπάρχει εἰς τὰς ἐντολάς αὐτὰς κάτι τι τὸ δραματικόν. Ὁ Παῦλος ὁμιλεῖ περὶ τῶν οὐρανίων ὡς νὰ τὰ βλέπῃ καθαρά. Ὡς ὁ Ἰωάννης, κράμα ζωῆς καὶ αἰωνιότητος, φαίνεται ὡσάν νὰ ἔχη τὸ ἥμισυ τῆς σκέψεώς του ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὸ ἄλλο ἥμισυ μέσα εἰς τὸ Ἄγνωστον, καὶ εἶναι στιγμαὶ ποῦ νομίζεις ὅτι τὸ ἕνα ἐδάφιόν του ἀνταποκρίνεται μὲ τὸ ἄλλο ὑπερθεῖν τοῦ σκοτεινοῦ τοίχου τοῦ τάφου. Αὐτὴ ἡ τρόπον τινὰ κατοχὴ τοῦ

θανάτου δίδει εἰς αὐτὸν αὐτοπεποιθήσιν προσωπικὴν καὶ πολλάκις διάφορον καὶ ξεχωριστὴν ἀπὸ τὸ δόγμα, τονίζει δὲ τόσον τὰς ἀτομικὰς του ἀντιλήψεις, ὥστε τὸν καθιστᾷ σχεδὸν αἰρετικόν. Ἡ ταπεινοφροσύνη του, βασιζομένη ἐπὶ τῆς πίστεως, εἶναι ἀγέρωχος. Ὁ Πέτρος ἔλεγε: *Δύναται τις νὰ διαστρέψῃ τοὺς λόγους τοῦ Παύλου εἰς κακὴν σημασίαν.* Ὁ διάκονος Ἰλάριος καὶ οἱ ἑωσφόρειοι ἐπιρρίπτουν τὸ σχίσμα των εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Εἶναι κατὰ βᾶθος τόσον ἀντιμοναρχικὸς ὁ Παῦλος, ὥστε ὁ βασιλεὺς Ἰάκωβος Α', ἐνθαρρυνόμενος καὶ ἀπὸ τὸ δρθόδοξον πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης, διατάσσει νὰ κατὰ χειρὸς τοῦ δημίου ἢ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Παύλου ἀπερρίφθησαν ἀπὸ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὰ δὲ εἶναι καὶ τὰ ὠραιότερα, καὶ μεταξὺ ἄλλων ἢ πρὸς Λαοδικεῖς ἐπιστολὴ καὶ ἰδίως ἡ «Ἀποκάλυψις» του, διαγραφείσα ἀπὸ τὴν σύνοδον τῆς Ῥώμης. Εἶναι δὲ ἀρκετὰ περίεργον πρᾶγμα ἡ σύγκρισις αὐτῆς μετὰ τὴν «Ἀποκάλυψιν» τοῦ Ἰωάννου. Ἐπὶ τοῦ ἀνοιγματος, τὸ ὅποιον ὁ Παῦλος εἶχε κάμει εἰς τὸν οὐρανόν, ἡ Ἐκκλησία ἔγραψε: «Θύρα τετειχισμένη». Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐλαττώνει τὴν ἀγιότητά του. Καὶ εἶναι τοῦτο ἡ ἐπίσημος παρηγορία του. Ὁ Παῦλος ἔχει τὸ ἀνήσυχον τοῦ ἀνθρώπου τῆς σκέψεως· τὸ κείμενον καὶ ἡ διατύπωσις ὀλίγον τὸν ἐνδιαφέρουν· δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ γράμμα, διότι τὸ γράμμα εἶναι ὕλη. Ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τῆς προόδου, ὁμιλεῖ περιορισμένως διὰ τὸν γραπτὸν νόμον· προτιμᾷ τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου, ὅπως ἡμεῖς προτιμῶμεν τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Τί εἶναι τὸ πνεῦμα; Εἶναι ἡ ἄνωθεν ἔμπνευσις, ἡ πνοή, *flat ubi vult*, ἡ ἐλευθερία. Εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ νόμου. Ἡ ἀνακάλυψις αὐτῆ τῆς ψυχῆς τοῦ νόμου ἀνήκει εἰς τὸν Παῦλον. Καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ὀνομάζει αὐτὸς πνεῦμα ἀπὸ ἀπόψεως οὐρανιας, ἡμεῖς ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιγείου τὸ ὀνομάζομεν δίκαιον. Τοιοῦτος ὁ Παῦλος. Ἡ μεγάλυνσις ἑνὸς πνεύματος δι' ἐπιδρομῆς λάμπει, τὸ ὑπέροχον τῆς βίας, τὴν ὁποίαν μετῆλθεν ἡ ἀλήθεια ἐναντίον μιᾶς ψυχῆς, ἐκδηλοῦται λαμπρῶς εἰς τὸ πρόσωπόν του. Αὐτὴ εἶναι, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, ἡ ἀξία τοῦ δρό-

μου τῆς Δαμασκοῦ. Εἰς τὸ ἐξῆς, ὁστισδήποτε ἐπιθυμῆσιν τοιοῦτο μεγαλεῖον, θ' ἀκολουθήσῃ τὴν διεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν ὑποδεικνύει διὰ τοῦ δακτύλου ὁ ἅγιος Παῦλος. Ὅλοι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους θέλει φανερωθῆ ἡ δικαιοσύνη, ὅλοι αἱ τυφλώσεις ποῦ λαχταροῦν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ὅλοι οἱ πάσχοντες ἀπὸ καταρράκτην ποῦ ποθοῦν τὴν θεραπείαν των, ὅλοι οἱ διψῶντες πίστιν, ὅλοι οἱ μεγάλοι τυχοδιώκται τῆς ἀρετῆς, ὅλοι οἱ θεράποντες τοῦ ἀγαθοῦ ποῦ ἀναζητοῦν τὸ ἀληθές, θέλουν πορευθῆ πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Τὸ φῶς ποῦ θὰ εὔρουν ἐκεῖ θὰ εἶναι διαφορετικόν, διότι τὸ φῶς εἶναι πάντοτε ἀνάλογον πρὸς τὸ σκότος· τὸ φῶς αὐτὸ θὰ εἶναι μεγαλειέρας ἐντάσεως· ἀφοῦ πρῶτον ἐχρησίμευσεν ὡς ἀπακάλυψις, τὸ φῶς αὐτὸ θὰ καταστῆ κατόπιν δρθολογισμός· θὰ εἶναι ὅμως φῶς πάντοτε. Ὁ Βολταῖρος, ὅπως καὶ ὁ ἅγιος Παῦλος, εὕρισκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης εἰς Δαμασκόν. Ὁ δρόμος τῆς Δαμασκοῦ θὰ εἶναι ἕσασι τὸ πέρασμα τῶν μεγάλων πνευμάτων. Θὰ εἶναι ὁμοίως καὶ τὸ πέρασμα τῶν λαῶν. Διότι οἱ λαοί, τὰ ἀπειρομεγέθη αὐτὰ ἄτομα, ἔχουν ὅπως ὅλοι μας τὰς κρίσεις των περιστάσεις καὶ τὰς ὥρας των· ὁ Παῦλος, μετὰ τὴν σεπτὴν πτώσιν του, ἀνηγέρθη ὀπλισμένος ἐναντίον τῶν παλαιῶν πεπλανημένων δοξασιῶν μετὰ τὴν πυρίνην αὐτῆν ῥομφαίαν, τὸν χριστιανισμόν, καὶ δύο χιλιάδας ἔτη μετὰ ταῦτα ἡ Γαλλία, ἐξαπλωθεῖσα κατὰ γῆς ἀπὸ πλήγμα φωτός, ἀνεγείρεται καὶ αὐτὴ ὁμοίως κρατοῦσα εἰς τὴν χεῖρα τὴν φλογοβολοῦσαν αὐτῆν σπάθην, τὴν ἐπανάστασιν.

§ 13

Ἄλλος, ὁ Δάντης, οἰκοδομεῖ μέσα εἰς τὸ πνεῦμά του τὴν ἄβυσσον. Γράφει τὴν ἐποποιίαν τῶν φασμάτων. Σκάπτει τὴν γῆν καὶ μέσα εἰς τὴν φοβερὰν ὀπὴν, τὴν ὁποίαν ἀνοίγει ἐπάνω εἰς αὐτὴν, θέτει τὸν Σατανᾶν. Κατόπιν τὴν ὠθεῖ διὰ τοῦ καθαρηγρίου μέχρι τοῦ οὐρανοῦ. Ἐκεῖθεν ὅπου τὸ πᾶν καταλήγει, ὁ Δάντης ἀρχίζει. Ὁ Δάντης εἶναι πέραν τοῦ ἀνθρώπου. Πέραν, οὐχὶ ἔξω.

Ἐκφρασις ἀλλόκοτος, ἢ ὁποία ὅμως δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀντιφατικόν, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι προέκτασις τοῦ ἀνθρώπου μέσα εἰς τὸ ἀπείρον. Ὁ Δάντης στροβιλίζει ὅλον τὸ σκότος καὶ ὅλον τὸ φῶς μέσα εἰς μίαν τερατώδη χοάνην. Τὸ πρᾶγμα αὐτὸ πηγαίνει πρὸς τὰ κάτω καὶ ἔπειτα ἀνυψώνεται πάλιν. Ἀρχιτεκτονικὴ ἀνήκουστος. Εἰς τὰ πρόθυρα εἶναι ἡ ἱερὰ ἀγλῆς. Κατὰ πλάτος τῆς εἰσόδου εἶναι ἐξαπλωμένον τὸ πτώμα τῆς ἐλπίδος. Πᾶν ὅ,τι διακρίνεις πέραν αὐτοῦ εἶναι σκοτία. Ἡ ἀπέραντος ἀγωνία ὀλολύζει συγκεχυμένως μέσα εἰς τὸ ἀόρατον. Σκύβεις ἐπάνω ἀπὸ τὸ βαρυσθῶδες αὐτὸ ποίημα· εἶναι τάχα κρατὴρ ἠφαιστείου; Ἀκούεις βροντάς· ὁ σίγχιος βγαίνει ἀπ' ἐκεῖ συνεσφιγμένος καὶ πελιδνὸς ὡσάν ἀπὸ ῥωγμᾶς θειωρυχείου· εἶναι ἀτμὸς εἰς τὴν ἀρχήν, φάντασμα κατόπιν· ἡ πελιδνὴ αὐτὴ σιὰ ὀμιλεῖ· καὶ ἀναγνωρίζεις τότε ὅτι τὸ διορώμενον ἠφαιστειον εἶναι ὁ Ἄδης. Δὲν εἶναι πλέον τὸ ἀνθρώπινον περιβάλλον ἐδῶ. Εὐρίσκεισαι μέσα εἰς ἄγνωστον βάραθρον. Εἰς τὸ ποίημα αὐτό, τὸ ἀβαρές, ἀνάμικτον μὲ τὸ σταθμητόν, ὑπέικει εἰς τὸν νόμον τούτου, καθὼς εἰς τὰς καταρρεύσεις ἐκείνας ποῦ γίνονται εἰς τὰς πυρκαϊάς, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ καπνός, συμπαρασυρόμενος ἀπὸ τὰ καταρρέοντα ἑρείπια, κυλίεται καὶ πίπτει ὁμοῦ μὲ ταῦτα, εἰς τρόπον ὥστε φαίνεται ὡσάν αἰχμαλωτισθεὶς κάτω ἀπὸ τὰ ξύλα καὶ τὰς πέτρας, ἐξ οὗ ἐντύπωσης ἀλλόκοτος· νομίζεις ὅτι βλέπεις τὰς ἰδέας νὰ πάσχουν καὶ νὰ τιμωροῦνται μέσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἰδέα, ἢ ἀρκετὰ ἀνθρωποειδής, ὥστε νὰ ὑποστῇ τὸν ἐξίλασμόν, εἶναι τὸ φάσμα· σχῆμα εἰς τὴν σκοτίαν ὑπαγόμενον· ἄυλον μὲν, ὄχι ὅμως καὶ ἀόρατον· ὁμοίωμα εἰς τὸ ὁποῖον ἐνυπάρχει ποσότης πραγματικότητος ἐπαρκῆς ὥστε νὰ εὐρίσκη ἔδαφος ἢ τιμωρία· τὸ ἁμάρτημα εἰς ἀφρημένην κατάστασιν, ἀλλὰ διατηροῦν τὸ ἀνθρώπινον σχῆμα. Δὲν ὀλοφύρεται μόνον ὁ κακὸς μέσα εἰς τὴν φρίκην αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ πονηρόν. Ὅλοι αἱ κακαὶ πράξεις ποῦ ὑπάρχουν εὐρίσκονται ἐκεῖ μέσα εἰς ἀπόγνωσιν. Ἡ πνευματοποίησης αὐτὴ τῆς τιμωρίας προσδίδει εἰς τὸ ποίημα ἔκτακτον ἠθικὴν δύναμιν. Φθάσας εἰς τὸ βᾶθος τῆς κολάσεως ὁ Δάντης τὸ διατρυπᾷ καὶ ἀνέ-

χεται πρὸς τὸ ἀντίθετον μέρος τοῦ ἀπείρου. Καὶ ἐνῶ ὑψώνεται, ἐξαυλοῦται καὶ ἡ σκέψις ἀφίνει νὰ πέσῃ κάτω τὸ σῶμα ὡσάν περιττὸν φόρεμα· ἐγκαταλείπει τὸν Βιργίλιον καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Βεατρικίην· ὁδηγός του εἰς τὸν Ἄδην εἶναι ὁ ποιητής· ὁδηγός του εἰς τὸν οὐρανὸν εἶναι ἡ ποίησις. Ἡ ἐποποιία ἐξακολουθεῖ μὲ ἔντασιν ὅλον ἐν μεγαλυτέραν· ὁ ἀνθρώπος ὅμως δὲν τὴν ἐννοεῖ πλέον. Τὸ Καθατήριον καὶ ὁ Παράδεισος δὲν εἶναι ὀλιγότερον παράδοξα ἀπὸ τὴν Γέενναν, καὶ ὅμως ὅσον ἀνέρχεται τις χάνει τὸ ἐνδιαφέρον· εἰς τὸν Ἄδην ἦτο καταλλήλοτερον τὸ περιβάλλον παρὰ εἰς τὸν οὐρανόν, ὅπου δὲν βλέπεις πλέον τὸν ὁμοίον σου μεταξὺ τῶν ἀγγέλων. Ὁ ἀνθρώπινος ὀφθαλμὸς δὲν ἐπλάσθη ἴσως διὰ τόσον ἥλιον, καί, ὅταν τὸ ποίημα φθάσῃ εἰς τὴν εὐτυχίαν, προξενεῖ πλῆξιν. Εἶναι ἡ ἱστορία ὅλων σχεδὸν τῶν εὐτυχῶν. Συζεύξατε τοὺς ἔραστὰς ἢ βάλτε εἰς τὸν παράδεισον τὰς ψυχὰς· ἔχει καλῶς· ζητήσατε ὅμως τότε τὸ δράμα ὅπου ἄλλοῦ θελήσατε, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖ. Τί ἐνδιαφέρει ἄλλως τε τὸν Δάντην ἢ δὲν τὸν ἀκολουθῆς; αὐτὸς προχωρεῖ καὶ χωρὶς ἐσέ. Ἐξακολουθεῖ τὸν δρόμον του ὀλομόναχος, ὁ λέων αὐτός. Τὸ ἔργον του εἶναι θαυματούργημα. Οἷος φιλόσοφος ὁ δραματιστής, οἷος σοφὸς ὁ παράφρων αὐτός! Ὁ Δάντης ἐπέχει θέσιν νόμου διὰ τὸν Μοντεσκιέ· αἱ ποινικαὶ ὑποδικαιρέσεις τοῦ *Πνεύματος τῶν νόμων* εἶναι πανομοιότυπα τῶν ὑποχθονίων κατηγοριῶν, εἰς τὰς ὁποίας κατατάσσονται οἱ κολασμένοι τῆς *Θείας Κωμωδίας*. Ὅ,τι ὁ Ἰουβενάλης κάμνει διὰ τὴν Ῥώμην τῶν Καισάρων, ὁ Δάντης τὸ κάμνει διὰ τὴν Ῥώμην τῶν Παπῶν· ἀλλ' ὁ Δάντης εἶναι φοβρότερος ἀπὸ τὸν Ἰουβενάλην δικαιοκρίτης· ὁ Ἰουβενάλης μιστιγώνει μὲ λωρία, ὁ Δάντης κτυπᾷ μὲ φλόγας· ὁ Ἰουβενάλης καταδικάζει, ὁ Δάντης κολάζει. Ἀλλοίμονον εἰς τὸν θνητόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ διαβάτης αὐτὸς προσηλώνει τὴν ἀνεξήγητον λάμπιν τῶν ὀφθαλμῶν του!

§ 14

Ἄλλος, ὁ Ραβελαί, εἶναι ἡ Γαλατία. Γαλατία δὲ ἐστὶ καὶ

Ἑλλάς, διότι τὸ ἀττικὸν ἄλλας καὶ τὸ γαλατικὸν μέθρ ἔχουν εἰς τὸ βάθος τὴν αὐτὴν γευστικὴν. Εἰς τὴν χορείαν τῶν ὑπερόχων πνευμάτων, ὁ Ραβελαι ἀκολουθεῖ χρονολογικῶς τὸν Δάντην, μετὰ τὸ αὐστηρὸν μέτωπον, ἰδοὺ τὸ μυκτηριστικὸν πρόσωπον. Ὁ Ραβελαι εἶναι τὸ ἐπίφοβον προσωπεῖον τῆς ἀρχαίας κωμωδίας ἀποσπασθὲν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν προσκῆνιον. Ἀπὸ χάλκινον μεταβληθὲν εἰς σάρκα, πρόσωπον ἀνθρώπινον καὶ ζωντανὸν πλέον, διετηρήθη πελώριον καὶ ἔρχεται νὰ γελᾷ εἰς βάρους ἡμῶν, ἀνάμεσα εἰς ἡμᾶς καὶ μαζὶ μὲ ἡμᾶς. Ὁ Δάντης καὶ ὁ Ραβελαι προέρχονται ἀπὸ τὴν σχολὴν τῶν σχοινοζῶνων, ὅπως κατόπιν ὁ Βολταῖρος προῆλθεν ἀπὸ τοὺς Ἰησοῦτας. Ὁ Δάντης τὸ πένθος, ὁ Ραβελαι ἡ παρωδία, ὁ Βολταῖρος ἡ εἰρωνεία, προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἶναι ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας. Κάθε μεγαλοφυΐα ἔχει τὸ εφεύρημά της ἢ τὴν ἀνακάλυψίν της· ὁ Ραβελαι ἐπέτυχε τοῦτο τὸ εὔρημα, τὴν κοιλίαν. Μέσα εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐμφωλεῖται ἕνας ὄφας, τὸ Ἐντερον. Αὐτὸ ἐμβάλλει εἰς πειρασμόν, αὐτὸ προδίδει καὶ αὐτὸ τιμωρεῖ. Ὁ ἀνθρώπος, ὃν ἐνιαῖον ὡς πνεῦμα καὶ πολυσιδεῶς ὡς ἀνθρώπος, ἔχει διὰ τὴν ἐπὶ γῆς ἀποστολὴν του τρία κέντρα μέσα του: τὸν ἐγκέφαλον, τὴν καρδίαν καὶ τὴν κοιλίαν· καθὲν ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ κέντρα εἶναι σεβαστὸν διὰ τὸ ὑψηλὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖ· ὁ ἐγκέφαλος ἔχει τὴν σκέψιν, ἡ καρδία ἔχει τὴν ἀγάπην, ἡ κοιλία ἔχει τὴν πατρότητα καὶ τὴν μητρότητα. Ἡ κοιλία ἠμπορεῖ ν' ἀποβῆ πολλὰς τραγικῆς. *Feri ventrem*, (1) εἶπεν ἡ Ἀγριππίνα. Ἡ Αἰκατερίνη Sforce, ἀπειληθεῖσα ὅτι θὰ ἐθανατόνοντο τὰ τέκνα της, τὰ ὁποῖα ἦσαν ὄμηροι, ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦ ὀμφαλοῦ ἐπάνω εἰς τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ἀρμίνου καὶ εἶπεν εἰς τὸν ἐχθρόν: **Ἴδου μὲ τί θὰ κάμω ἄλλα παιδιὰ!** Εἰς ἕνα ἀπὸ τοὺς ἐπικοῦς σπασμούς τῶν Παρισίων, μία γυναῖκα τοῦ λαοῦ, ὀλόρωθη ἐπάνω

1) «Κτύπα τὴν κοιλίαν ποῦ ἐγέννησε τὸν Νέρωνα», εἶπεν ἡ Ἀγριππίνα εἰς τὸν ἀπελευθέρων Ἀνίκητον, τὸν σταλέντα ὑπὸ τοῦ υἱοῦ της Νέρωνος, διὰ νὰ τὴν δολοφονήσῃ. (Σ. Μ.)

εἰς ἕνα ὀδόφραγμα, ἐσήκωσε τὸ φουστάνι της, ἔδειξεν εἰς τὸν στρατὸν τὴν κοιλίαν της γυμνὴν καὶ ἐφώνησε: **Σκοτώστε τὴς μαργάδες σας!** Καὶ οἱ στρατιῶται ἔκαμαν τὴν κοιλίαν αὐτὴν διάτρητον ἀπὸ σφαίρας. Ἡ κοιλία ἔχει τὸν ἥρωισμόν της ἀπὸ αὐτὴν ὅμως καὶ ἀπορρέουν, εἰς μὲν τὴν ζωὴν ἢ διαφθορά, εἰς δὲ τὴν τέχνην ἢ κωμωδία. Τὸ στήθος, ὅπου εἶναι ἡ καρδία, ἔχει κορυφὴν τὴν κεφαλὴν. Ἡ κοιλία ἔχει τὸν φαλλόν. Ἐπειδὴ ἡ κοιλία εἶναι τὸ κέντρον τῆς ὕλης, ὑπάρχει διὰ τοῦτο καὶ εὐχαρίστησις καὶ κίνδυνος ἡμῶν. Περιέχει τὴν ὄρεξιν, τὸν κόρον καὶ τὴν σαπρίαν. Αἱ ἀφοσιώσεις καὶ τὰ στοργικὰ αἰσθήματα ποῦ μᾶς κυριεύουν, ἐκεῖ ὑπόκεινται εἰς θάνατον· τὰ ἀντικαθιστᾷ ὁ ἐγωισμός. Εὐκόλως τὰ σπλάγγνα καθίστανται ἐντερικὸς σωλὴν. Τὸ νὰ μεταβάλλεται ὁ ὕμνος εἰς βακχικὸν ᾄσμα, τὸ νὰ παραμορφώνεται ἢ στροφὴ εἰς τετραστικόν, εἶναι λυπηρόν. Καὶ ἀφορμὴ τοῦτου τὸ κτήνος, τὸ ὁποῖον ἐνυπάρχει εἰς τὸν ἀνθρώπον. Τὸ κτήνος αὐτὸ εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ κοιλία. Ἡ κατάπτωση φαίνεται νὰ εἶναι ὁ νόμος της. Ἡ κλίμαξ τῆς ἡδυπαθοῦς ποιήσεως ἔχει εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα της τὸ «Ἄσμα Ἀσμάτων» καὶ εἰς τὴν κατωτάτην τὴν βωμολοχίαν. Ἡ κοιλία ὑπὸ μορφὴν θεοῦ εἶναι ὁ Σίληνός· ἡ κοιλία ὑπὸ μορφὴν αὐτοκράτορος εἶναι ὁ Βιτέλλιος· ἡ κοιλία ὑπὸ μορφὴν ζῴου εἶναι ὁ χοῖρος· ἕνας ἀπὸ τοὺς τρομεροὺς ἐκείνους Πτολεμαίους ἐκαλεῖτο Γαστήρ, **Φύσκων**. Ἡ κοιλία εἶναι διὰ τὴν ἀνθρωπότητα φορτίον ἐπικίνδυνον· διαταράσσει κάθε στιγμὴν τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος. Ἀπασχολεῖ ὑπερβολικὰ τὴν ἱστορίαν. Εἶναι ὑπεύθυνος δι' ὅλα σχεδὸν τὰ ἐγγλήματα. Εἶναι ὁ ἀσκὸς τῶν ἐλαττωμάτων. Αὐτὴ δημιουργεῖ διὰ τῆς φιληδονίας τὸν Σουλτάνον καὶ διὰ τῆς ἀκρατείας τὸν Τσάρον. Αὐτὴ ὑποδεικνύει εἰς τὸν Ταρκύνιον τὴν κλίνην τῆς Λουκρητίας· αὐτὴ ἔφερεν εἰς τὸ σημεῖον νὰ συζητῆ διὰ τὸ καρύκευμα ἐνὸς Ῥόμβου (1) τὴν γερουσίαν ἐκείνην, ἢ ὁποῖα ἀνέμεινεν ἄλλοτε ἀφόβως τὸν Βρέννον καὶ ἐθάμβωσε τὸν Ἰουγούρταν.

1) Θαλάσσιος ἰχθύς.

Αὐτὴ συνεβούλευσεν εἰς τὸν ἔκδοτον καὶ οἰκονομικῶς κατεστραμμένον Καίσαρα τὴν διάβασιν τοῦ Ῥουβίκωνος. Διαβαίνων τὸν Ῥουβίκωνα πληρώνεις τὰ χρέη σου! Διαβαίνων τὸν Ῥουβίκωνα ἀποκτῆς ὡραίας γυναῖκας! Καὶ τί συμπόσια κατόπιν! Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι στρατιῶται εἰσέρχονται εἰς τὴν Ῥώμην κραυγάζοντες: *Urbani, claudite uxores; moechum calvum adducimus.* Ἡ ὄρεξις καθιστᾷ ἀκόλαστον τὴν διάνοιαν. Ἡ φιληδονία ἀντικαθιστᾷ τὴν θέλησιν εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅπως πάντοτε συμβαίνει, διατηρεῖται κάποια εὐγένεια. Εἶναι ἀκόμη τὸ στάδιον τῶν ὀργίων. Ὑπάρχει διαφορὰ τις μεταξὺ μέθης καὶ κραιπάλης. Κατόπιν τὰ ὄργια ἐκτρέπονται εἰς αἵσχη. Ἐσωτερικὸς κατακλυσμὸς σκοτίων ἰδεῶν καταπλημμυρεῖ τὴν σκέψιν· ἡ πνιγομένη συνείδησις δὲν ἠμπορεῖ πλέον νὰ κάμῃ σῆμα εἰς τὴν μέθυσον ψυχὴν. Ἡ ἀποκτῆνωσις ἔχει συντελεσθῆ. Καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πλέον κυνικός, ἀλλὰ κενὸς καὶ κτηνώδης. Τίποτε πλέον δὲν ἐναπομένει, οὔτε ἀξιοπρέπεια, οὔτε αἰδώς, οὔτε τιμὴ, οὔτε ἀρετὴ, οὔτε πνεῦμα, ἀλλὰ μόνον ἡ ζωῶδης ἀπόλαυσις, ἡ καθαρὰ ἀκαθαρσία. Ἡ σκέψις διαλύεται εἰς νάρκη· ἡ σαρκικὴ κατανάλωσις ἀπορροφᾷ τὰ πάντα· τίποτε δὲν ἐπιπλέει ἀπὸ τὸ ὑπέροχον πλάσμα εἰς τὸ ὁποῖον κατοικεῖ ἡ ψυχὴ· καί, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ λέξις, ἡ κοιλία τρώγει τὸν ἄνθρωπον. Ἀποτέλεσμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγουσιν ὅλαι αἱ κοινωνίαι, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐκλείπει τὸ ἰδανικόν. Τοῦτο θεωρεῖται εὐδαιμονία καὶ καλεῖται: παχύνεσθαι. Κάποτε μάλιστα βοηθοῦν ἀνοήτως καὶ οἱ φιλόσοφοι τὴν κατάπτωσιν αὐτὴν θέτοντες εἰς τὰ δόγματά των τὸν ὕλισμόν, ὁ ὁποῖος ἐνυπάρχει εἰς τὰς συνειδήσεις. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἀνθρώπινον κτήνος εἶναι μεγάλη δυστυχία. Ὁ πρῶτος αὐτῆς καρπὸς εἶναι ἡ ἀχρεϊότης ἐκδηλουμένη παντοῦ, εἰς ὅλας τὰς κορυφάς, εἰς τὸν ἐξαγοραζόμενον διαστήν, εἰς τὸν σιμωνιακὸν ἱερέα, εἰς τὸν μισθοφόρον στρατιώτην. Νόμοι, ἡθὴ καὶ δοξασία εἶναι κοπρία. *Totus homo fit excrementum.* Κατὰ τὸν δέκατον ἔκτον αἰῶνα ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ παρελθόντος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχουν κατακτῆσει· ὁ Ραβελαὶ ἐπιλαμβάνεται τῆς καταστάσεως αὐτῆς.

τὴν ἐξακριβώνει· πιστοποιεῖ τὴν ὑπαρξιν τῆς κοιλίας αὐτῆς, ἡ ὁποία εἶναι ὁ κόσμος. Ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι πλέον παρὰ ἄμορφος ὄγκος, ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὕλισμός, ἡ θρησκεία ἐπαχύνθη, ἡ φεουδαρχία χωνεύει, ἡ βασιλεία εἶναι πολυσαρκία. Ἡ Ῥώμη εἶναι χονδρὴ γραῖα καλοθρεμμένη· εἶναι τοῦτο ὑγεία; εἶναι ἀσθένεια; Ἴσως εἶναι εὐσαρκία, ἴσως εἶναι ὑδρωπικία· εἶναι ζήτημα. Ὁ Ραβελαὶ, ἰατρὸς καὶ ἐφημέριος, ψαύει τὸν σφυγμὸν τῆς παπασύνης. Κινεῖ τὴν κεφαλὴν, καὶ ἐκρήγνυται εἰς γέλωτα. Μήπως διότι βλέπει τὴν ζωὴν; ὄχι, ἀλλὰ διότι ἠσθάνθη τὸν θάνατον. Τοῦτο ἐκπνέει πραγματικῶς. Καὶ ἐνῶ ὁ Λούθηρος μεταρρυθμίζει, ὁ Ραβελαὶ σαρκάζει. Ποῖος ἐπιτυγχάνει καλλίτερα τὸν σκοπὸν του; Ὁ Ραβελαὶ σαρκάζει τὸν καλόγηρον, σαρκάζει τὸν ἐπισκοπον, σαρκάζει τὸν πάπαν· γέλωσ προκαλούμενος ἀπὸ ῥόγγον ἀγωνίας. Ὁ κωδωνισμὸς αὐτὸς εἶναι κωδωνοκρουσία κινδύνου. Πῶς εἶναι δυνατόν! Ἐγὼ ἐνόμισα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ συμποσίου, καὶ ἐδῶ τώρα βλέπω ἕνα ἐτοιμοθάνατον. Ἐκαμα λάθος, ἐπέρασα τὸν ῥόγγον τῆς ἀγωνίας διὰ λόξυγγαν. Οὕτως ἢ ἀλλῶς, ἄς γελάσωμεν. Ὁ θάνατος γευματίζει. Ἡ τελευταία ῥανὶς συγκρούει τὸ κύπελλον μὲ τὸν τελευταῖον στεναγμόν. Ἀγωνία ἐν μέσῳ πότου εἶναι κατὰ ἔξοχον. Τὸ χειρωνακτικὸν ἔντερον εἶναι βασιλεὺς. Ὁλόκληρος ὁ παλαιὸς αὐτὸς κόσμος ξεφαντώνει καὶ ψοφᾷ. Καὶ ὁ Ραβελαὶ ἐνθρονίζει δυναστείαν γαστέρων, τὸν Γραγγουζιέρον, τὸν Πανταγρουέλλον, τὸν Γαργαντοῖαν. Ὁ Ραβελαὶ εἶναι ὁ Αἰσχύλος τῆς πολυφαγίας· πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι μέγα, ὅταν σκεφθῆς ὅτι τρώγειν ἐστὶ καταβροχθίζειν. Ἐνυπάρχει βάραθρον εἰς τὸν γαστρίμαργον. Τρώγετε λοιπόν, αὐθένται, καὶ πίνετε, καὶ ἄς ἀποθνήσκητε. Ζῆν εἶναι ἄσμα, τοῦ ὁποῖου θνήσκειν εἶναι ἡ ἐφωδός. Ἄλλοι δρύσσουν ὑπὸ τὸ ἐξηχρειωμένον ἀνθρώπινον γένος εἰρηκτὰς φοβερὰς· ὁ μέγας αὐτὸς Ραβελαὶ, προκειμένου περὶ ὑπογείων, ἀρκεῖται εἰς τὴν οἰναποθήκην. Τὸ σύμπαν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Δάντης ἐτοποθετεῖ εἰς τὸν Ἄδην, ὁ Ραβελαὶ τὸ περιορίζει μέσα εἰς ἕνα βαρέλι. Τὸ βιβλίον του δὲν εἶναι ἄλλο τι. Οἱ ἑπτὰ κύκλοι

τοῦ Ἁλιγιέρη κλείουν στεγανῶς καὶ περισφίγγουν τὸ τεράστιον αὐτὸ βυτίον. Κυττάξετε εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τερατώδους βαρελίου καὶ θὰ τοὺς ἰδῆτε. Εἰς τὸν Ραβελαι τιτλοφοροῦνται οὗτοι : Ὁκηρία, Ἀλαζονεία, Φθόνος, Φιλαργυρία, Ὁργή, Ἀσέλγεια, Λαιμαργία· καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συναντᾶσθε πάλιν ἕξαφνα μὲ τὸν δεινὸν σαρκαστήν, ποῦ ; εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὰ ἑπτὰ ἁμαρτήματα εἶναι τὸ κήρυγμα τοῦ ἑφημερίου αὐτοῦ. Ὁ Ραβελαι εἶναι ἱερεὺς· ὁ πραγματικῶς θέλων νὰ διορθώσῃ, ἀρχίζει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του· κατὰ τοῦ κλήρου λοιπὸν πρώτου διευθύνει ὁ Ραβελαι τὰ βέλη του. Ἡ παπασὺνὴ ἀποθνήσκει ἀπὸ δυσπεψίαν, καὶ ὁ Ραβελαι γράφει διὰ τὸν θάνατόν της κωμωδίαν. Κωμωδίαν τιάνειον. Ἡ φαιδρότης τοῦ Πανταγρουέλου δὲν εἶναι ὀλιγώτερον μεγαλοπρεπῆς ἀπὸ τὴν εὐθυμίαν τοῦ Διός. Σιαγὼν ἀντὶ σιαγόνος· ἐνῶ ἡ μοναρχικὴ καὶ ἱερατικὴ σιαγὼν τρώγει, τοῦ Ραβελαι ἡ σιαγὼν γελᾷ. Ὅποιος ἐδιάβασε τὸν Ραβελαι ἔχει διὰ παντὸς πλέον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του τὴν αὐστηρὰν αὐτὴν ἀντιπαράστασιν : τὸ προσωπεῖον τῆς Θεοκρατίας προβλεπόμενον ἀτενῶς ἀπὸ τὸ προσωπεῖον τῆς Κωμωδίας.

§ 15

Ἄλλος, ὁ Κερβάντης, εἶναι, καὶ αὐτὸς ὁμοίως, μία μορφή τῆς ἐπικῆς διακωμωδήσεως· διότι, ὅπως καὶ ἄλλοτε εἶπεν ὁ γράφων τὰς γραμμὰς αὐτάς, ὑπάρχουν μεταξὺ τοῦ μεσαίωνος καὶ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, μετὰ τὴν φεουδαρχικὴν βαρβαρότητα, ὡς ἀνακεφαλαίως τὸν τρόπον τινά, «δύο Ὁμηροὶ γελωτοποιοί, ὁ Ραβελαι καὶ ὁ Κερβάντης». Συνοψίζειν τὴν φρίκην διὰ τοῦ γέλωτος εἶναι βεβαίως κάτι φοβερόν. Αὐτὸ ἔκαμεν ὁ Ραβελαι, αὐτὸ καὶ ὁ Κερβάντης, ἀλλὰ τὸ σκῶμμα τοῦ Κερβάντη δὲν ἔχει τίποτε ἀπὸ τὸ πλατὺ σαρκαστικὸν μειδίαμα τοῦ Ραβελαι. Εἶναι εὐθυμία εὐγενοῦς μετὰ τὴν ἱερατικὴν ἐκείνην φαιδρότητα. Καμμία ὑπερβολικὴ φαιδρότης εἰς τὸν Κερβάντην. Κάποιος κομψὸς κυνισμὸς μόνον. Ἡ σάτυρά του εἶναι λεπτή, ὀξεῖα, ἀβρὰ, καλαίσθητος,

σχεδὸν εὐγενής, καὶ κινδυνεῖει μάλιστα κάποτε νὰ παρέλθῃ ἀπαρητήρητος μέσα εἰς τὰς κομπὰς αὐτὰς ἐρωτοτροπίας της, ἀν δὲν εἶχε τὸ βαθύ ποιητικὸν αἴσθημα τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως. Εἰς τὸν Κερβάντην ἐνυπάρχει τὸ χιμαιρικόν. Ἐξ οὗ καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀπροσδόκητα μεγαλεῖα τῆς φαντασίας. Προσθέσατε εἰς τοῦτο θαυμαστὴν παρατηρητικότητα τῶν ἰδιαιτέρων ἐκείνων περιστατικῶν τοῦ πνεύματος καὶ μίαν φιλοσοφίαν ἀνεξάντλητον εἰς ἐντυπώσεις, ἡ ὁποία φαίνεται ὡσάν νὰ κατέχη τὸν νεώτερον καὶ τελειότερον χάρτην τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὁ Κερβάντης βλέπει τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλοσοφία του αὐτὴ συνδυάζεται μὲ τὸ κωμικὸν καὶ ῥωμαντικὸν ἔνστικτόν του. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐπιδρομὴ τοῦ αἰφνιδίου εἰς τὰ πρόσωπά του, εἰς τὴν δρασίῳν του, εἰς τὸ ὕφος του· τὸ ἀπροσδόκητον, οἷα μεγαλοπρεπῆς περιπέτεια ! Τὸ νὰ μένουν σύμφωνα τὰ πρόσωπα μὲ τὸν ἑαυτὸν των, ἀλλὰ καὶ νὰ στροβιλίζωνται τὰ γεγονότα καὶ αἱ ἰδέαι ὀλόγυρά των, τὸ νὰ γίνεταί ἀδιάκοπος ἀνανέωσις τῆς ἀρχικῆς ἰδέας, νὰ πνέῃ δὲ ἀδιαλείπτως ὁ ἄνεμος ἐκεῖνος ποῦ συνοδεύεται ἀπὸ ἀστραπάς, ἰδοὺ ὁ νόμος τῶν μεγάλων ἔργων. Ὁ Κερβάντης εἶναι ἀνθρώπος τῶν ὄπλων, λαμβάνει ἕνα θέμα, καὶ γράφει κοινωνικὸν βιβλίον. Οἱ ποιηταὶ αὐτοὶ εἶναι μαχηταὶ τοῦ πνεύματος. Ποῦ ἔμαθαν τὸν πόλεμον ; εἰς τὸν πόλεμον. Ὁ Ἰουβενάλης ὑπῆρξεν ἄλλοτε ὑπατικὸς χιλίαρχος. Ὁ Κερβάντης ἐπιστρέφει ἀπὸ τὴν Ναύπακτον, ὅπως ὁ Δάντης ἐκ Καμπαλίνου, καὶ ὁ Αἰσχύλος ἐκ Σαλαμίνας. Μεθ' ὑποβάλλονται εἰς ἄλλην δοκιμασίαν. Ὁ Αἰσχύλος στέλλεται εἰς ἔξορίαν, ὁ Ἰουβενάλης εἰς ἔξορίαν, ὁ Δάντης εἰς ἔξορίαν, ὁ Κερβάντης εἰς τὴν φυλακὴν. Δικαία ἀνταμοιβὴ τῶν ὑπηρεσιῶν των ! Ὁ Κερβάντης, ὡς ποιητής, ἔχει τὰ τρία μεγάλα χαρίσματα : τὴν δημιουργικότητα, ἡ ὁποία παράγει τοὺς χαρακτῆρας καὶ ἐνδύει μὲ σάρκα καὶ ὀστέα τὰς ἰδέας· τὴν ἐπινοητικότητα, ἡ ὁποία συγκρούει τὰ πάθη πρὸς τὰ γεγονότα, ἐξάγει σπινθήρας ἀπὸ τὴν προστριβὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν μοῖραν καὶ παράγει τὸ δράμα· τὴν φαντασίαν ἡ ὁποία, ὡς ἄλλος ἥλιος, φωτοσκοιάζει τὰ

πάντα και δίδουσα τὸν τόνον δημιουργεῖ ζωὴν. Ἡ παρατηρη-
 τικότης, ἡ ὁποία εἶναι ἐπικτήτος και συνεπῶς εἶναι μᾶλλον
 ἰδιότης παρὰ χάρισμα, περιλαμβάνεται εἰς τὴν δημιουργικότητα.
 Ἐὰν ὁ φιλάργυρος δὲν ἐγίνετο ἀντικείμενον παρατηρήσεως,
 δὲν θὰ ἐδημιουργεῖτο ὁ Ἐξηνηταβελόνης (1). Εἰς τὸν Κερβάν-
 την ἕνας νέος παράγων, τὸν ὁποῖον μόλις διακρίνεις εἰς τὸν
 Ραβελαι, εἰσέρχεται ἀποφασιστικὰ εἰς τὴν σκηνὴν· εἶναι ἡ
 ὀρθὴ κρίσις. Ἡ ὀρθὴ κρίσις δὲν εἶναι οὔτε σύνεσις οὔτε λο-
 γικὴ· εἶναι ὀλίγον και ἀπὸ τὰ δύο, μὲ χροιάν τινα ἐγωισμού.
 Ὁ Κερβάντης τὴν τοποθετεῖ ἱππαστὶ ἐπὶ τῆς ἀμαθείας και,
 ταυτοχρόνως, συμπληρώνων τὴν διακομώδησιν, δίδει ὡς ὑποζύ-
 γιον εἰς τὸν ἥρωισμὸν τὴν κόπωσιν. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον
 παρουσιάζει τὴν μὲν κατόπιν τῆς δέ, τὴν μὲν μετὰ τῆς δέ, τὰς
 δύο πλάγιας κατόψεις τοῦ ἀνθρώπου και παρωθεῖ αὐτάς, ἀνοι-
 κτίμων τόσον πρὸς τὸ ὑψηλόν, ὅσον και πρὸς τὸ γελοῖον. Καὶ
 ὁ ἱππόκριφος γίνεται Ἀχαμνῶων. Καὶ ὀπισθεν τοῦ ἐφίππου
 ἤρωός του ὁ Κερβάντης δημιουργεῖ και ἐξαποστέλλει τὸν ἥρωά
 του ποῦ ἱππεύει ὄνον. Ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐκστρατεύει και ἡ εἰρω-
 νεῖα τὸν ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας. Τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Δὸν
 Κιχώτη, τὰ κεντήματα τῶν περνιστήρων του, τὸ μακρὸ του
 δόρυ ἔτοιμον νὰ πλήξῃ, κρίνονται ἀπὸ τὸν ὄνον, εἰδικὸν εἰς
 τοὺς μύλους. Ἡ ἐπινοητικότης τοῦ Κερβάντη εἶναι τόσον ἀρι-
 στοτεχνικὴ, ὥστε μεταξὺ τοῦ ἰδιοτύπου ἀνθρώπου και τοῦ τετρα-
 πόδου συμπληρώματός του ὑφίσταται σχέσις ἀληθῶς πλαστικὴ·
 ὁ σκεπτικιστής, ὅπως και ὁ πλανόδιος ἱππότης, ἀποτελεῖ ἕνα
 σῶμα μὲ τὸ ὑποζύγιόν του, και δὲν δύνασαι πλέον νὰ ἐννοήσῃς
 τὸν Σάντσον Πάνσαν ἄνευ ὄνου, ὅσον και τὸν Δὸν Κιχώτην
 ἄνευ ἱππου. Τὸ Ἰδανικὸν ἐνυπάρχει εἰς τὸν Κερβάντην ὅπως
 και εἰς τὸν Δάντην· ἀλλ' εἰς τὸν πρῶτον χαρακτηρίζεται ὡς
 Ἀδύνατον, και σκώπεται. Ἡ Βεατρίκη γίνεται Γλυκερία.
 Σκώπτειν τὸ ἰδανικόν, τοῦτο θ' ἀπειλεῖ ἐλάττωμα διὰ τὸν

1) Ὁ Ηαργαον τοῦ Μολιέρου.

Κερβάντην· ἀλλὰ τὸ ἐλάττωμα αὐτὸ εἶναι φαινομενικὸν μόνον·
 κυττάξετέ τον καλά· εἰς τὸ εἰρωνικὸν μειδιάμα του θὰ ἴδῃτε ἕνα
 δάκρυ· και ἀληθῶς ὁ Κερβάντης εἶναι διὰ τὸν Δὸν Κιχώτην
 ὅ,τι και ὁ Μολιέρου διὰ τὸν Μισάνθρωπόν του. Πρέπει νὰ
 ἤξευρη τις νὰ ἐννοῇ τὰ βιβλία τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ἰδαι-
 τέρως αὐτά· ἐνυπάρχει εἰς ὅλα σχεδόν, ἔνεκα τῶν ἐπιρρεμα-
 μένων κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως ἀπειλῶν, μυστικόν, τὸ
 ὁποῖον πρέπει ν' ἀνοίξῃς και τοῦ ὁποίου ἡ κλεις πολλάκις ἔχει
 ἀπολεσθῆ· ὁ Ραβελαι ἔχει τὸ ὑπονοούμενόν του, ὁ Κερβάντης
 ἔχει τὸν μονόλογόν του, ὁ Μακιαβέλης ἔχει διπλοῦν, ἴσως και
 τριπλοῦν ὑποτύθμενον. Οὔτως ἢ ἀλλῶς, ἢ ἕξαρσις τῆς ὀρθῆς
 κρίσεως εἶναι τὸ μέγα ἔργον τοῦ Κερβάντη· ἡ ὀρθὴ κρίσις δὲν
 εἶναι ἀρετὴ· εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ συμφέροντος· ἡ ὀρθὴ κρί-
 σις ἤθελεν ἐνθαρρύνει τὸν Θεμιστοκλῆ και θὰ μετέπειθε τὸν
 Ἀριστείδην· ὁ Λεωνίδας δὲν ἔχει ὀρθὴν κρίσιν, οὔτε ὁ Ῥήγου-
 λος· και ὅμως ἐμπρὸς εἰς τὰς ἐγωιστικὰς και θηριώδεις μοναρχί-
 ας, αἱ ὁποῖαι παρασύρουν τοὺς δυστυχεῖς λαοὺς εἰς τοὺς ἰδι-
 κούς των πολέμους, ἀποδεκατίζουσαι τὰς οἰκογενείας, βυθίζου-
 σαι εἰς πένθος τὰς μητέρας και σπρώχνουσαι τοὺς ἀνθρώπους
 εἰς τὸν ἀλληλοσκοτωμὸν μὲ τὰς μεγάλας λέξεις· στρατιωτικὴ
 τιμὴ, πολεμικὴ δόξα, πειθαρχία, κλπ. κλπ., εἶναι ἀξιοθαύμα-
 στον ἀληθῶς πρόσωπον ἢ ὀρθὴ κρίσις, ὅταν καταφθάνῃ αἰφνι-
 δίως και κραυγάζῃ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος· Σκέψου τὸ το-
 μάρι σου!

§ 16

Σαίξπηρ δέ, τί ἐστὶ; Δύναται τις σχεδόν ν' ἀπαντήσῃ·
 εἶναι ἡ Γῆ. Ὁ Λουκρήτιος εἶναι ὁ Κόσμος, ὁ Σαίξπηρ εἶναι ἡ
 ὑδρογείος σφαῖρα. Ἐνυπάρχει κατὶ περισσότερον και κατὶ ὀλι-
 γώτερον εἰς τὴν ὑδρογείον παρὰ εἰς τὸν Κόσμον. Εἰς τὸν Κό-
 σμον ἐνυπάρχει τὸ Πάν· ἐπὶ τῆς ὑδρογείου σφαίρας ὑπάρχει ὁ
 ἀνθρώπος. Ἐκεῖ τὸ ἐξωτερικὸν μυστήριον, ἐδῶ τὸ ἐσωτερικόν

μυστήριον. Ὁ Λουκρήτιος εἶναι τὸ ὄν, ὁ Σαίξπηρ εἶναι ἡ ὕπαρξις. Ἐξ οὗ τόση σκιά εἰς τὸν Λουκρήτιον καὶ τόση ζωὴ εἰς τὸν Σαίξπηρ. Τὸ διάστημα, τὸ κυανοῦν, ὅπως τὸ λέγουν οἱ Γερμανοί, δὲν εἶναι βεβαίως ἀπηγορευμένον εἰς τὸν Σαίξπηρ. Ἡ γῆ βλέπει καὶ διατρέχει τὸν οὐρανόν· τὸν γνωρίζει καὶ ἀπὸ τὰς δύο του ὄψεις, σκότος καὶ κυανοῦν, ἀμφιβολίαν καὶ ἐλπίδα. Ἡ ζωὴ πηγαινοέρχεται μέσα εἰς τὸν θάνατον. Ὁλόκληρος ἡ ζωὴ εἶναι μυστήριον, ἅτι ὡσὰν αἰνιγματώδης παρένθεσις μεταξὺ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀγωνίας, μεταξὺ τοῦ ὀφθαλμοῦ ὁ ὁποῖος ἀνοίγεται καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ ὁ ὁποῖος κλείεται. Διὰ τὸ μυστήριον αὐτὸ εἶναι ἀνήσυχος ὁ Σαίξπηρ. Ὁ Λουκρήτιος ὑπάρχει, ὁ Σαίξπηρ ζῇ. Εἰς τὸν Σαίξπηρ τὰ πτηνὰ κελαδοῦν, οἱ θάμνοι θάλλουν, αἱ καρδίαι ἀγαποῦν, αἱ ψυχὰι πάσχουν, τὸ νέφος περιπλανᾶται, κάμνει ζέστην, εἶναι ψῦχος, νυκτώνει, ὁ καιρὸς περνᾷ, τὰ δάση καὶ τὰ πλήθη ὁμιλοῦν, τὸ μέγα αἰώνιον ὄνειρον κυματίζει. Ὁ χυμὸς καὶ τὸ αἷμα, ὅλαι αἱ μορφαὶ τοῦ πολλαπλοῦ, αἱ πράξεις καὶ αἱ ιδέαι, ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπότης, οἱ ζῶντες καὶ ἡ ζωὴ, αἱ ἐρημίαι, αἱ πόλεις, αἱ θρησκείαι, οἱ ἀδάμαντες, οἱ μαργαρίται, αἱ κορφαὶ, τὰ μνήματα, ἡ ἀμπωτις καὶ ἡ παλίρροια τῶν ὄντων, οἱ βηματισμοὶ τῶν πηγαινοερχομένων, ὅλα αὐτὰ εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ Σαίξπηρ καὶ μέσα εἰς τὸν Σαίξπηρ· καὶ ἀφοῦ ἡ μεγαλοφυΐα αὐτῆ εἶναι ἡ γῆ, ἐξέροχονται ἐκείθεν οἱ νεκροί. Μερικὰ ἀπαίσιμα μέρη τοῦ Σαίξπηρ συγνάζονται ἀπὸ φαντάσματα. Ὁ Σαίξπηρ εἶναι ἀδελφὸς τοῦ Δάντου. Ὁ ἓνας συμπληρώνει τὸν ἄλλον. Εἰς τὸν Δάντην ἐνσαρκώνεται ὅλη ἡ ὑπερφυσικότης, εἰς τὸν Σαίξπηρ ἐνσαρκώνεται ὅλη ἡ φύσις· καὶ ἐπειδὴ τὰ δύο αὐτὰ ἐδάφη, φύσις καὶ ὑπερφυσικότης, τὰ ὁποῖα μᾶς φαίνονται τόσον διάφορα, λαμβανόμενα εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀποτελοῦν τὴν αὐτὴν μονάδα, ὁ Δάντης καὶ ὁ Σαίξπηρ, οἱ τόσον ἀνόμοιοι, εἶναι ἐν τούτοις συσχετισμένοι μεταξὺ των εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ συμφωνοῦν εἰς τὸ βάθος· τὸ ἀνθρώπινον ἐνυπάρχει εἰς τὸν Ἀλιγιέρην, καὶ τὸ φασματώδες εἰς τὸν Σαίξπηρ. Ἡ νεκροκεφαλὴ μεταβιβάζεται ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Δάντου εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Σαίξπηρ· ὁ μὲν

Ὀυγολίνος τὴν κατατρώγει, ὁ δὲ Ἄμλετ τὴν ἐρώτᾳ. Ἴσως μάλιστα εἰς τὸν δεύτερον ν' ἀπορρέῃ ἐξ αὐτῆς ἔννοια βαθυτέρα καὶ διδάγμα ὑψηλότερον παρὰ εἰς τὸν πρῶτον. Ὁ Σαίξπηρ τὴν ἐκτινάσσει καὶ κάμνει νὰ πίπτουν ἄστρα ἐξ αὐτῆς. Καὶ ὁ Σαίξπηρ, ἄλλο τόσον ὅσον ὁ Δάντης, ἀφίνει νὰ διαφαίνεται τὸ λυκόφως τοῦ ὀρίζοντος τῆς εἰκασίας. Εἰς τὸν μὲν ὅπως καὶ εἰς τὸν δὲ ἐνυπάρχει τὸ δυνατόν, τὸ παράθυρον αὐτὸ τοῦ ὄνειρου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον βλέπετε τὸ πραγματικόν. Τὸ πραγματικὸν δὲ ἐκχειλίζει εἰς τὸν Σαίξπηρ· παντοῦ σὰρξ ζωντανή· ὁ Σαίξπηρ ἔχει τὴν συγκίνησιν, τὸ ἐνστικτον, τὴν ἀληθινὴν κραυγὴν, τὸν ἀκριβῆ τόνον, ὅλον τὸ ἀνθρώπινον πλῆθος μὲ τὴν βοήν του. Εἰς τὴν ποίησίν του βλέπετε αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ ταυτοχρόνως βλέπετε τὸν ἑαυτὸν σου. Ὅπως καὶ ὁ Ὅμηρος, ὁ Σαίξπηρ εἶναι στοιχειόν. Τὰ ἀναδημιουργικὰ δαιμόνια, — αὐτὸ τὸ ἐπίθετον τοῦ ἀρμόζει, — ἀναφαίνονται εἰς ὅλας τὰς ὀριστικὰς κρίσεις τῆς ἀνθρωπότητος· συγκεφαλαιώνουν τὰς φάσεις των καὶ συμπληρώνουν τὰς ἐπαναστάσεις. Εἰς τὸν πολιτισμὸν ὁ Ὅμηρος σημειώνει τὸ τέλος τῆς Ἀσίας καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Εὐρώπης· ὁ Σαίξπηρ δείχνει τὸ τέλος τοῦ μεσαιῶνος. Τὴν λήξιν αὐτὴν τοῦ μεσαιῶνος ὁ Ραβελαι καὶ ὁ Κερβάντης τὴν ὑποδεικνύουν καὶ αὐτοί· ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ εἶναι μόνον εἴρωνες, δὲν μᾶς παρουσιάζουν παρὰ μερικὴν ἀποψιν αὐτῆς. Ἐνῶ ἀπ' ἐναντίας τὸ πνεῦμα τοῦ Σαίξπηρ μᾶς τὴν δείχνει εἰς τὸ σύνολόν της. Ὅπως καὶ ὁ Ὅμηρος, ὁ Σαίξπηρ εἶναι ἄνθρωπος κυκλικός. Αἱ δύο αὐταὶ μεγαλοφυΐαι, Ὅμηρος καὶ Σαίξπηρ, κλείουν τὰς δύο πρώτας πύλας τῆς βαρβαρότητος, τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν γοτθικὴν πύλην. Αὐτὴν τὴν ἀποστολὴν εἶχαν, καὶ τὴν ἐξεπλήρωσαν· αὐτὸ ἦτο τὸ ἐγχείρημά των, καὶ τὸ ἐξετέλεσαν. Ἡ τρίτη μεγάλη κρίσις τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις· εἶναι ἡ τρίτη τεραστία πύλη τῆς βαρβαρότητος, ἡ ὁποία κλείεται τώρα. Ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν τὴν ἀκούει στρεφομένην ἐπὶ τῶν γόμφων της. Ἐξ οὗ, διὰ τὴν ποίησιν, τὸ δράμα καὶ τὴν τέχνην, νέος χρονολογικὸς σταθμὸς, ξεχωριστὸς τόσον ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ, ὅσον καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρον.

§ 17

Όμηρος, Ίώβ, Αἰσχύλος, Ἡσαΐας, Ἰεζεκιήλ, Λουκρήτιος, Ἰουβενάλης, ἀπόστολος Ἰωάννης, ἀπόστολος Παῦλος, Τάκιτος, Δάντης, Ραβελάι, Κερβάντης, Σαίξπηρ.

Εἶναι ἡ στοὰ τῶν ἀκινήτων γιγάντων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Αἱ μεγαλοφυΐαι ἀποτελοῦν δυναστεΐαν. Καὶ μάλιστα ἄλλη δυναστεΐα ἐκτὸς αὐτῆς δὲν ὑπάρχει. Φέρουν ὅλα τὰ στέμματα αὐτοί, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἀκανθίνου.

Καθὲν ἀπὸ τὰ πνεύματα αὐτὰ ἀντιπροσωπεύει ὅλην τὴν ποσότητα τοῦ ἀπολύτου τὴν δυναμένην νὰ συγκεντρωθῆ εἰς τὸν ἀνθρωπον.

Ἐπαναλαμβάνομεν δέ, ὅτι ἐκλογή μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, προτίμησις τοῦ μὲν ἀπὸ τὸν δέ, ὑπόδειξις τοῦ πρώτου μεταξὺ τῶν πρώτων τούτων, εἶναι πράγματα ἀδύνατα. Ὅλοι εἶναι Πνεῦμα.

Ἐν ἐσχάτῃ ὕμῳς ἀνάγκη, ὁπότε καὶ πάλιν οἰαδήποτε διαμαρτυρία θὰ ἦτο δικαία, ἢμπορεῖ ἴσως κανεὶς νὰ θεωρήσῃ ὡς ὑψηλοτέρας κορυφὰς μεταξὺ τῶν κορυφῶν αὐτῶν τὸν Ὅμηρον, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Ἰώβ, τὸν Ἡσαΐαν, τὸν Δάντην καὶ τὸν Σαίξπηρ.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁμιλοῦμεν ἐδῶ μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τέχνης, καὶ ἐν τῇ τέχνῃ ὑπὸ τὴν φιλολογικὴν ἔποψιν.

Δύο ἄνθρωποι μέσα εἰς τὴν ομάδα αὐτὴν, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σαίξπηρ, ἀντιπροσωπεύουν εἰδικῶς τὸ δράμα.

Ὁ Αἰσχύλος, εἶδος μεγαλοφυΐας ἀπροσδιορίστων διαστάσεων, ἄξιός νὰ σημειώσῃ μίαν ἑναρξιν ἢ μίαν λήξιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν φαίνεται νὰ κατέχῃ τὴν κατάλληλον δι' αὐτὸν χρονολογικὴν σειρὰν μεταξὺ τοῦ ὁμίλου, καί, ὅπως εἴπαμεν ἤδη, ἢμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ Ὀμήρου.

Ἐὰν ἀναλογισθῆ τις ὅτι ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ Αἰσχύλος ἐκαλύ-

φθη ἀπὸ τὴν ἀνιοῦσαν νύκτα εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων, ἐὰν ἀναλογισθῆ ὅτι ἐνενήκοντα ἀπὸ τὰ δράματά του ἐξηφανίσθησαν, ὅτι ἀπὸ τὴν ὑπέροχον αὐτὴν ἑκατοντάδα δὲν ἀπομένουν πλέον παρὰ ἑπτὰ δράματα ἀποτελοῦντα ἄλλας τόσας ᾠδὰς, μένει κατάπληκτος δι' ὅ,τι βλέπει ἀπὸ τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτὴν καὶ σχεδὸν περιδεὴς δι' ὅ,τι δὲν βλέπει.

Τί ἄρα γε λοιπὸν νὰ ἦτο ὁ Αἰσχύλος; Ποίας διαστάσεις καὶ ποῖα σχήματα νὰ ἔχῃ μέσα εἰς ὅλον αὐτὸν τὸν ζόφον; Ὁ Αἰσχύλος καλύπτεται μέχρι τῶν ὤμων ἀπὸ τὴν σποδὸν τῶν αἰώνων, μόνον τὴν κεφαλὴν του ἔχων ἔξω τοῦ τύμβου αὐτοῦ, καί, ὅπως ὁ κολοσσὸς ἐκεῖνος τῶν ἐρήμων, μὲ μόνην τὴν κεφαλὴν του εἶναι ἰσοῦψῆς πρὸς ὅλους τοὺς ἐγγὺς θεοὺς ποῦ στέκονται ὁλόρθοι ἐπάνω εἰς τοὺς στυλοβάτας των.

Ὁ ἄνθρωπος διαβαίνει ἔμπροσθεν τοῦ ἀκαταβυθίστου αὐτοῦ ναυαγοῦ. Ὅ,τι ἀπέμεινεν ἔξ αὐτοῦ εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ τοῦ προσπορίσῃ ἄφθιτον δόξαν. Τὸ ἀφαιρεθὲν ἀπὸ τὰ σκότη ἐπιπροσθέτει τὸ ἄγνωστον εἰς τὸ μεγαλεῖον αὐτό. Θαμμένος καὶ αἰώνιος, μὲ τὸ μέτωπον ἀνακῦπτον ἀπὸ τὸ μνήμα, ὁ Αἰσχύλος προσβλέπει τὰς γενεὰς.

ΒΙΒΛΙΟΝ Γ'

ΣΑΙΞΠΗΡ Ο ΑΡΧΑΙΟΣ

§ 1.

Σαίξπηρ ὁ ἀρχαῖος εἶναι ὁ Αἰσχύλος.

Ἐπανελθόμεν εἰς τὸν Αἰσχύλον. Εἶναι ὁ πατριάρχης τοῦ θεάτρου.

Τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ ἦτο ἀτελές, ἂν ὁ Αἰσχύλος δὲν κατεῖχεν εἰς αὐτὸ ἰδιαιτέραν θέσιν.

Ἕνας ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον δὲν ἤξεύρει κανεὶς πῶς νὰ κατατάξῃ εἰς τὸν αἰῶνά του, τόσοσιν εἶναι ἔξω, ταυτοχρόνως δὲ ὀπίσω καὶ ἔμπροσ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν του, ὁ μαρκήσιος Μιραμπώ, ὁ ἀνυπόφορος ἐκεῖνος φιλόανθρωπος, εἶχε μίαν βιβλιοθήκην, εἰς τὰς δύο γωνίας τῆς ὁποίας ὑπῆρχον ἔγγλυφα ἀπεικονίσματα κυνὸς καὶ αἰγός, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος ὠρκίζετο εἰς τὸν σκύλλον, καὶ τοῦ Ζήνωνος, ὁ ὁποῖος ὠρκίζετο εἰς τὸν τράγον. Ἡ βιβλιοθήκη αὐτὴ εἶχε τοῦτο τὸ ἰδιαιτέρον: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὑπῆρχεν ὁ Ἡσίοδος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πίνδαρος, ὁ Θεόκριτος, ὁ Ἀνακρέων, ὁ Θεόφραστος, ὁ Δημοσθένης, ὁ Πλούταρχος, ὁ Κικέρων, ὁ Τίτος Λίβιος, ὁ Σενέκας, ὁ Λουκανός(1), ὁ Τερέντιος, ὁ Ὀράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Προπέρτιος, ὁ Βιργίλιος, καὶ ἀπὸ κάτω ἐδιάβαζες χαραγμένην μὲ χρυσᾶ γράμματα τὴν λέξιν: AMO. Ἀπὸ τὸ ἄλλο ὑπῆρχε μόνον ὁ Αἰσχύλος, καὶ κάτωθεν ἡ λέξις: TIMEO.

Ἀληθῶς δέ, ἐμποιεῖ φόβον ὁ Αἰσχύλος. Τὸν πλησιάζεις καὶ τρέμεις. Ἔχει τὸν ὄγκον καὶ τὸ μυστήριον. Βάρβαρος, παράδοξος, γεμάτος ἔμφασιν καὶ ἀντιθέσεις, ὑπερβολικός, παρά-

1) Lucanus, ἐπικός Λατῖνος ποιητής.

λογος, ἰδοὺ ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις τὴν ὁποῖαν ἐξέδωκεν ἐναντίον του ἡ ἐπίσημος ῥητορικὴ τῶν ἡμερῶν μας. Ἡ ῥητορικὴ αὐτὴ θέλει μεταβληθῆ. Ὁ Αἰσχύλος εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκεῖνους τοὺς ὁποῖους ὁ μὲν ἐπιπόλαιος κριτικὸς εἰρωνεύεται ἢ ἀπαξιοῖ προσοχῆς, ὁ δὲ πραγματικὸς κριτικὸς πλησιάζει μὲ ἀπιοῖ ἰερὸν δέος. Καὶ τῆς μεγαλοφυΐας ὁ φόβος εἶναι ἀρχὴ ἔλξεως.

Εἰς τὸν ἀληθῆ κριτικὸν ἐνυπάρχει πάντοτε ὁ ποιητής, ἔστω καὶ εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν.

Ὁ μὴ ἐννοῶν τὸν Αἰσχύλον εἶναι ἀθεραπεύτως μέτριος. Ἐπὶ τοῦ Αἰσχύλου ἠμπορεῖς νὰ δοκιμάσῃς τὰς διανοίας.

Εἶναι τῆς τέχνης ἀλλόκοτος μορφή τὸ δράμα. Τὸ δράμα εἶναι ταρακτικόν. Ἐμβάλλει εἰς σύγχυσιν τοὺς ἀσθενεῖς. Καὶ τοῦτο διότι ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ πανταχοῦ παρεῖναι. Τὸ δράμα περιλαμβάνει ὅλους τοὺς ὀρίζοντας. Κρίνατε περὶ τῆς ἱκανότητός του. Ἡ ἐποποιία κατώρθωσε νὰ συγχωνευθῆ μὲ τὸ δράμα καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ θαυμασία αὐτὴ νεωτέρα φιλολογία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ κοινωνικὴν δύναμιν, τὸ μυθιστόρημα.

Τοῦ ἐπικοῦ, τοῦ λυρικοῦ καὶ τοῦ δραματικοῦ μίγμα εἶναι ὁ δρεῖχάλκος αὐτός, τὸ μυθιστόρημα. Ὁ *Ἄδν Κιχώνης* εἶναι Ἰλιάς, ᾠδὴ καὶ κωμῳδία ὁμοῦ.

Τοιαύτη ἡ ἐλαστικότης τοῦ δράματος.

Τὸ δράμα εἶναι τὸ τερασιώτερον κοινὸν δοχεῖον τῆς τέχνης. Ὁ Θεὸς καὶ ὁ Σατανᾶς ἐνυπάρχουν εἰς αὐτό ἀπόδειξις ὁ Ἰώβ.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀπολύτου τέχνης, τῆς ἐποποιίας ἴδιον, εἶναι τὸ μεγαλεῖον τοῦ δράματος ἴδιον, εἶναι τὸ ἄπειρον. Τὸ ἄπειρον διαφέρει τοῦ μεγάλου κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀποκλείει, ὅταν θελήσῃ, τὸ διάστημα, ὅτι «ὑπερβαίνει τὸ μέτρον», ὅπως κοινῶς λέγεται, καὶ ὅτι ἠμπορεῖ, χωρὶς νὰ χάνῃ τὴν ὠραιότητα, ν' ἀποβάλλῃ τὴν ἀναλογίαν. Εἶναι ἑναρμόνιον ὡς ὁ Γαλαξίας. Καὶ μὲ τὸ ἄπειρον ἀρχίζει τὸ δράμα, πρὸ τεσσάρων χιλιάδων ἐτῶν εἰς τὸν Ἰώβ, ὅπως ἀνεφέραμεν ἤδη, καὶ πρὸ δύο

χιλιάδων πεντακοσίων ἐτῶν εἰς τὸν Αἰσχύλον. Μὲ τὸ ἄπειρον συνεχίζεται ὁμοίως εἰς τὸν Σαίξπηρ. Ποῖα εἶναι τὰ πρόσωπα τοῦ Αἰσχύλου; Τὰ ἠφαίστεια· μία ἀπὸ τὰς ἀπολεσθεΐσας τραγωδίας του καλεῖται *Αἶτνα*. Κατόπιν τὰ ὄρη· ὁ Κανύκασος μὲ τὸν Προμηθεά Κατόπιν ἡ θάλασσα, ὁ Ὁκεανὸς ἐπιβαίνων τοῦ δρακοντός του, καὶ τὰ κύματα, αἱ Ὁκεανίδες. Κατόπιν ἡ ἀγανὴς Ἀνατολή, οἱ Πέρσαι. Κατόπιν τὰ ἀπύθμενα σκότη, αἱ Εὐμενίδες. Ὁ Αἰσχύλος μεταβάλλει τὸν ἄνθρωπον εἰς γίγαντα. Εἰς τὸν Σαίξπηρ τὸ δράμα δὲν ἀπομακρύνεται μὲν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ καὶ παραμένει κολοσσιαῖον. Ὁ Μάκβεθ δμοιάζει μὲ Ἀτρείδην τοῦ Βορρᾶ. Ὅπως βλέπετε, τὸ δράμα ἀνοίγει τὴν φύσιν, καὶ κατόπιν ἀνοίγει τὴν ψυχὴν· οὐδὲν δὲ ὄριον εἰς τὸν ὀρίζοντα αὐτόν. Τὸ δράμα εἶναι ἡ ζωὴ, καὶ ἡ ζωὴ εἶναι τὸ πᾶν. Ἡ ἐπικὴ ποίησις δύναται νὰ εἶναι μόνον μεγάλη, τὸ δράμα ὅμως εἶναι ἀναγκασμένον νὰ περικλείῃ τὸ ἄπειρον.

Καὶ τοῦτο τὸ ἄπειρον ἀποτελεῖ ὅλον τὸν Αἰσχύλον καὶ ὅλον τὸν Σαίξπηρ.

Τὸ ἄπειρον εἰς τὸν Αἰσχύλον εἶναι θέλησις. Εἶναι ὁμοίως καὶ χαρακτήρ. Ὁ Αἰσχύλος ἐφευρίσκει τὸν κόθορνον, μεγαθύνοντα τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ προσωπεῖον, μεγαλῶνον τὴν φωνήν. Αἱ μεταφοραὶ του εἶναι πελώριαι. Ὀνομάζει τὸν Ξέρξην «δρακοντόφθαλμον». Ἡ θάλασσα, ἡ ὁποία εἶναι πεδιάς διὰ τόσους ἄλλους ποιητάς, εἶναι διὰ τὸν Αἰσχύλον δάσος, «ἄλσος». Ὁ Αἰσχύλος συγκινεῖ μέχρι σπασμῶν. Ἐπιτελέσματα τῆς τραγικότητός του δμοιάζουν μὲ βιαιοπραγίας κατὰ τῶν θεατῶν. Ὅταν αἱ Ἑρινύες τοῦ Αἰσχύλου ἐνεφανίζοντο εἰς τὴν σκηνήν, αἱ γυναῖκες ἀπέβαλλον. Πολυδεύκης ὁ λεξικογράφος βεβαιώνει ὅτι εἰς τὴν θεάν τῶν δρακοντομάλλων ἐκείνων κεφαλῶν καὶ τῶν ἐπισιομένων δαυλῶν τὰ παιδιά κατελαμβάνοντο ἀπὸ ἐπιληψίαν καὶ ἀπέθνησκον. Ἀποτελεῖ τοῦτο, προφανῶς, «ὑπέρβασιν τῶν ἐσκαμμένων». Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ χάρις τοῦ Αἰσχύλου, ἡ παράδοξος καὶ ὑπέροχος ἐκείνη χάρις, ἔχει κατὰ τὴν ἀπόψιν τοῦ κυκλώπειον. Εἶναι ὁ Πολύφημος μειδιῶν. Κάποτε τὸ μειδιάμα τοῦτο εἶναι ἐπίφοβον

καὶ φαίνεται ὡς νὰ ὑποκρύπτῃ στυγνὴν ὀργήν. Φέρετε, ἐπὶ παραδείγματι, ἐνώπιον τῆς Ἑλένης τοὺς δύο αὐτοὺς ποιητάς, Ὀμηρον καὶ Αἰσχύλον. Ὁ Ὀμηρος κατανακᾶται ἀμέσως καὶ ἀποθανυμάζει. Ἀποθανυμάζων δέ, συγχωρεῖ. Ὁ Αἰσχύλος ὅμως, καὶ ὅταν ἀκόμη συγκινῆται, μένει στυγνός. Ὀνομάζει τὴν Ἑλένην «ὀλέθριον ἄνθος» καὶ προσθέτει: «ψυχὴ γαληνιαία ὡς ἦρε μος θάλασσα» (1). Καὶ ὁ Σαίξπηρ ἐμελλεν ἡμέραν τινὰ νὰ εἶπῃ: «Ἀπιστος ὡς τὸ κύμα».

§ 2

Τὸ θέατρον εἶναι χωνευτήριον πολιτισμοῦ. Εἶναι τόπος ἀνθρωπίνης μεταλήψεως. Ὅλοι του αἱ φάσεις εἶναι ἄξια μελέτης, διότι εἰς τὸ θέατρον διαμορφώνεται ἡ δημοσία ψυχὴ.

Εἶδαμεν τί ἦτο τὸ θέατρον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Σαίξπηρ· θέλετε νὰ ἴδετε τί ἦτο καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Αἰσχύλου;

Ἄς ὑπάγωμεν εἰς τὸ θέαμα αὐτό.

Δὲν βλέπετε πλέον νὰ χρησιμεύῃ ὡς θέατρον οὔτε τὸ ἀμάξιον τοῦ Θεσπίδος, οὔτε τὸ ἱκρίον τοῦ Σουσαριώνος, οὔτε τὸ ξύλινον περίφραγμα τοῦ Χοιρίλου· αἱ Ἀθηναῖοι, προαισθανόμενοι τὸν ἐρχομὸν τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, ἐκτίσαν θέατρα λίθινα. Τὰ θέατρα αὐτὰ δὲν εἶχαν στέγην. Ὁροφὴν εἶχαν τὸν οὐρανόν, φωτισμὸν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ἐνα πλατὺ λιθόκτιστον κρηπίδωμα μὲ θύρας καὶ κλίμακας, προσκείμενον εἰς ἓνα τοῖχον, καὶ ἐπάνω εἰς αὐτὸ τὸ ὑψωμα, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ «λογεῖον», οἱ ὑποκριταὶ καὶ ὁ χορός, πηγαινοερχόμενοι καὶ παίζοντες τὸ ἔργον. Εἰς τὸ κέντρον, εἰς τὸ μέρος ὅπου εἶναι σήμερον τὸ ὑποβολεῖον, μικρὸς βωμὸς τοῦ Βάχου, ἡ «θυμέλη». Ἀπέναντι τοῦ κρηπιδώματος ἀπέραντον ἡμικύκλιον λιθίνων κα θισμάτων καὶ ἐπ' αὐτῶν πέντε ἕως ἑξ χιλιάδες θεατῶν καθημένων φύρδην· μίγδην τοιοῦτο τὸ ἐργαστήριον. Ἐδῶ ἔρχονται κατὰ

1) Αἰσχ. *Ἀγαμέμνων* (στ. 740)... φρόνημα μὲν νηνέμου γαλάνας...

πλήθη οἱ κάτοικοι τοῦ Πειραιῶς καὶ γίνονται Ἀθηναῖοι· ἐδῶ τὸ πλήθος μορφώνεται εἰς κοινόν, μέχρις ὅτου τὸ κοινὸν γίνῃ λαός. Καὶ ἀληθῶς τὸ πλήθος εἶναι παρόν· ὀλόκληρον τὸ πλήθος, μὲ τὰς γυναῖκας, τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς δούλους, καὶ μὲ τὸν Πλάτωνα σύνοφρον.

Ἐὰν εἶναι πανήγυρις, ἐὰν εὐρισκόμεθα εἰς τὰ Παναθήναια, εἰς τὰ Ληναῖα ἢ εἰς τὰ μεγάλα Διονύσια, οἱ ἄρχοντες συμμετέχουν· οἱ «πρόεδροι», οἱ «ἐπιστάται» καὶ οἱ «πρυτάνεις» ἐδρεύουν εἰς τὰς τιμητικὰς θέσεις των. Ἐὰν ἡ τριλογία πρόκειται νὰ εἶναι τετραλογία, ἐὰν ἡ παράστασις πρόκειται νὰ τελειώσῃ μὲ κανὲν σατυρικὸν ἔργον, ἐὰν οἱ φαῦνοι, οἱ αἰγίπανες, αἱ μαινάδες καὶ οἱ αἰγλόποδες πρόκειται νὰ ἔλθουν εἰς τὸ τέλος διὰ νὰ παραστήσουν κωμωδίας, ἐὰν μεταξὺ τῶν ὑποκριτῶν, τῶν οἰονεὶ ἱερέων, οἱ ὅποιοι ἐκαλοῦντο «βάκχειοι», μέλλῃ νὰ εἶναι ὁ εὐνοούμενος ἠθοποιὸς ὁ εὐδοκιμῶν καὶ εἰς τὰ δύο εἶδη τῆς ἀπαγγελίας, τόσον εἰς τὴν «παραλογίην», ὅσον καὶ εἰς τὴν «παρακαταλογίην», ἐὰν ὁ ποιητὴς εἶναι ἀρκετὰ ἀγαπητὸς εἰς τοὺς ἀντιζήλους του ὥστε νὰ εὐτυχήσῃ νὰ ἴδῃς ἐμφανιζομένους μεταξὺ τοῦ χοροῦ ἄνδρας ἐνδόξους, π. χ. τὸν Εὐπόλιν, τὸν Κρατῖνον ἢ καὶ αὐτὸν τὸν Ἀριστοφάνην, *Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetae*, ὅπως θὰ εἴπῃ ἡμέραν τινὰ ὁ Ὀράτιος, ἐὰν παίζεται ἔργον μὲ γυναῖκας, ἔστω καὶ ἡ παμπαλαία *Ἄλκῆσις* τοῦ Θεσπιδος, τὸ θέατρον τότε εἶναι κατάμεστον, πλημμυρισμένον ἀπὸ πλήθος. Τὸ πλήθος εἶναι διὰ τὸν Αἰσχύλον ὅ,τι ἀργότερα θὰ εἶναι, ὅπως ἀναφέρει ὁ πρόλογος τῶν *Βακχίδων*, διὰ τὸν Πλαῦτον, δηλαδὴ «σωρὸς ἀνθρώπων καθημένων, οἱ ὅποιοι βήχουν, πτύουν, παρνίζονται, θορυβοῦν καὶ μορφάζουν, καὶ οἱ ὅποιοι σκύβουν τόσον, ὥστε νὰ ψαύῃ ὁ ἕνας τὸ μέτωπον τοῦ ἄλλου, καὶ ὁμιλοῦν διὰ τὰς ὑποθέσεις των»· ἀκριβῶς ὅ,τι εἶναι καὶ σήμερον.

Μαθηταὶ γράφουν μὲ κάρβουνον ἐπάνω εἰς τὸν τοῖχον, πότε ἀπὸ θαυμασμὸν καὶ πότε εἰρωνικῶς, γνωστοὺς στίχους, μεταξὺ δὲ ἄλλων καὶ τὸν ἀλλόκοτον μονολεκτικὸν ἱαμβικὸν στίχον τοῦ Φρυνίχου :

Ἀρχαιομελησιδωνοφρυνικήρατα,

τὸν ὅποιον δὲν κατώρθωσεν νὰ φθάσῃ, ὅσον καὶ ἂν τὸν ἀπειμήθῃ, ὁ περιφημὸς εἰς δύο λέξεις ἀλεξανδρινὸς στίχος ἑνὸς ἐκ τῶν τραγικῶν μας τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος :

Métamorphoserait Nabuchodonosor.

Καὶ δὲν εἶναι μόνον οἱ μαθηταὶ οἱ θορυβοποιοί· εἶναι καὶ οἱ γέροντες. Ἐμπιστευθῆτε ὅσον ἀφορᾷ τὸν θόρυβον εἰς τοὺς γέροντας τῶν *Σφηκῶν* τοῦ Ἀριστοφάνους. Δύο σχολαὶ εἶναι ἀντιμέτωποι· ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ Θεσπιδος, ὁ Σουσαρίων, Πρατίνος ὁ Φλιάσιος, Ἐπιγένης ὁ Σικυώνιος, ὁ Θεόμις, ὁ Αὐλέας, ὁ Χοιρίλος, ὁ Φρύνιχος, καὶ αὐτὸς ὁ Μίνως, ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲ ὁ νέος Αἰσχύλος. Ὁ Αἰσχύλος ἄγει ἡλικίαν εἴκοσι ὀκτῶ ἐτῶν. Δίδει τὴν τριλογίαν του τῶν *Προμηθέων* : τὸν *Προμηθεά πυρφόρον*, τὸν *Προμηθεά δεσμώτην* καὶ τὸν *Προμηθεά λυόμενον*, τελειώνοντα μὲ κάποιον σατυρικὸν δράμα, τοὺς *Ἀργεῖους* πιθανῶς, τοῦ ὁποίου ὁ Μακρόβιος μᾶς διέσωσεν ἓνα ἀπόσπασμα. Ἡ ἀρχαία ἔρις τῶν δύο ἡλικιῶν ἀναφύεται καὶ πάλιν· αἱ πολλαὶ γενεαὶ ἀδελφοὶ μετὰ τὰς μελανὰς κόμας· συζητοῦν· φιλονεικοῦν· οἱ γέροντες εἶναι ὑπὲρ τῶν παλαιῶν· οἱ νέοι εἶναι ὑπὲρ τοῦ Αἰσχύλου. Ἡ νεότης ὑπερασπίζει τὸν Αἰσχύλον ἐναντίον τοῦ Θεσπιδος, ὅπως κατόπιν θὰ ὑπερασπίσῃ τὸν Κορήλιον ἐναντίον τοῦ Garnier.

Οἱ γέροντες ἔχουν ἐξοργισθῆ. Ἀκούσατε τοὺς Νέστορας γογγύζοντας : Τί ἐστι τραγωδία ; Τὸ ἄσμα τοῦ τραγοῦ. Ποῦ εἶναι ὁ τραγὸς εἰς αὐτὸν τὸν *Προμηθεά δεσμώτην* ; Ἐτελείωσε, ἡ τέχνη εὐρίσκειται ἐν παρακμῇ ! Καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὸν περιφημὸν ἀντίλογον : *Quid pro Baccho?* «Τί ταῦτα πρὸς τὸν Βάκχον ;». Οἱ αὐστηρότεροι, οἱ γνήσιοι, δὲν παραδέχονται οὐδὲ τὸν Θεσπιδος καὶ ὑπενθυμίζουσι ὅτι μόνον καὶ μόνον διότι εἰς κάποιον ἔργον του ἀπέσπασε καὶ ἀπεμόνωσεν ἓνα ἐπεισόδιον τῆς ζωῆς τοῦ Βάκχου, τὴν ἱστορίαν τοῦ Πενθέως, ὁ Σόλων ὑψώσας τὴν βακτηρίαν του κατὰ τοῦ Θεσπιδος ἀποκαλέσας αὐτὸν «ψεύστην». Βδελύσσονται αὐτὸν τὸν νεωτεριστὴν Αἰσχύ-

λον. Κατακρίνουν ὅλας αὐτὰς τὰς ἐπινοήσεις ποῦ τείνουν νὰ ἐξομοιώσουν τὸ δράμα μὲ τὴν φύσιν, τὴν χρῆσιν τοῦ ἀναπαί-
 στου διὰ τὸν χορὸν, τοῦ ἰάμβου διὰ τὸν διάλογον καὶ τοῦ τρο-
 χαίου διὰ τὸ πάθος, ἀπαράλλακτα ὅπως κατεκρίθη ἀργότερα εἰς
 τὸν Σαίξπηρ ἢ μεταπήδησις ἀπὸ τῆς ποιήσεως εἰς τὸν πεζὸν
 λόγον. Εἶναι ταῦτα νεωτερισμοὶ ἀφόρητοι. Καὶ ἐκτὸς τούτου, ὁ
 αὐτὸς ψάλλει πολὺ δυνατὰ, καὶ τὸ τετράχορδον ψάλλει πολὺ χα-
 μηλά, ἔξ ἄλλου δὲ τί ἔγινεν ἢ παλαιὰ ἱερὰ διαίρεσις τῶν τραγω-
 διῶν εἰς μονωδίας, στάσιμα καὶ ἐξόδους; Ὁ Θέσπις μόνον ἓνα
 ὑποκριτὴν ὀμιλοῦντα εἰσήγεν εἰς τὴν σκηνήν· ἰδοὺ ὅτι ὁ Αἰσχύλος
 παρουσιάζει τώρα δύο. Μετ' ὀλίγον θὰ παρουσιάσουν τρεῖς. (Πρά-
 γματι δέ, ἤρχετο ὁ Σοφοκλῆς). Ποῦ θὰ σταματήσουν; Εἶναι ἀσέ-
 βεια αὐτή. Καὶ πῶς αὐτὸς ὁ Αἰσχύλος τολμᾷ νὰ ὀνομάξῃ τὸν Δία
πρύτανιν τῶν θεῶν; Ὁ Ζεὺς ἦτο θεός, καὶ δὲν εἶναι πλέον παρὰ
 ἄρχων. Ποῦ βαδίζομεν; ἢ θυμέλη, τὸ ἀρχαῖον θυσιαστήριον, χρη-
 σιμεῖται τώρα ὡς ἔδρα τοῦ κορυφαίου! ὁ χορὸς ἔπρεπε νὰ περιο-
 ρίζεται εἰς τὴν ἐπιτέλειαν τῆς στροφῆς, ἦτοι τοῦ γύρου πρὸς τὰ δε-
 ξιά, κατόπιν τῆς ἀντιστροφῆς, ἦτοι τοῦ γύρου πρὸς τὰ ἄριστερά, κα-
 τόπιν τῆς ἐπ' αὐτῆς, ἦτοι τῆς ἀναπαύλας· τί δὲ σημαίνει ὁ χορὸς
 καταφθάνων μέσα εἰς περωτὸν ἄρμα; Τί εἶναι ὁ οἶστρος ὁ κα-
 ταδιώκων τὴν Ἰώ; Διὰ τί ὁ Ὀκεανὸς ἔρχεται ἐπιβαίνων δρᾶ-
 κοντος; Ὅλα αὐτὰ εἶναι θεαματικά, ὄχι ὅμως καὶ ποιήσις. Ποῦ
 εἶναι ἢ ἀρχαία ἀπλότης; Τὸ θέατρον αὐτὸ εἶναι παιδαριῶδες.
 Ὁ Αἰσχύλος σας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνας ζωγράφος,
 ἓνας διακοσμητής, ἓνας θορυβοποιός, ἓνας ἀγύρτης, ἓνας σκηνο-
 θέτης. Τὰ πάντα διὰ τοὺς ὀφθαλμούς, οὐδὲν διὰ τὸ πνεῦμα. Εἰς
 τὸ πῦρ ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα, καὶ ἄς ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἀπαγγελίαν
 τῶν παλαιῶν παιάνων τοῦ Τυννίχου! Καὶ τὸ κάτω τῆς γραφῆς,
 ὁ Χοιρίλος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος, μὲ τὴν τετραλογίαν του τῶν
Κουρήτων, ἔκαμεν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ. Τί εἶναι οἱ Κουρήτες, ἂν
 ἀγαπᾶτε; θεοὶ σιδηρορρογοί. Αἱ λοιπὸν! ἔπρεπε ἀπλούστατα
 νὰ παρουσιάσῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰς πέντε των οἰκογενείας ἐργαζο-
 μένας: τοὺς Δακτύλους εὐρίσκοντας τὸ μέταλλον, τοὺς Καβεί-

ρους ἐπινοοῦντας τὴν σιδηρορρογίαν, τοὺς Κορύβαντας κατασκευά-
 ζοντας τὸ ξίφος καὶ τὴν ὕννιν τοῦ ἀρότρου, τοὺς Κουρήτας χαλκεύ-
 οντας τὴν ἀσπίδα, καὶ τοὺς Τελχίνας σμιλεύοντας τὰ κοσμήματα.
 Ἦτο ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ θέαμα. Ἀλλὰ
 μὲ τὸ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς ποιητὰς ν' ἀναμιξοῦν εἰς αὐτὸ τὴν περι-
 πέτειαν τοῦ Πληξίππου καὶ τοῦ Τοξέως, τὸ πᾶν ἐχάθη. Πῶς θέλετε
 ν' ἀνθέξῃ μία κοινωνία εἰς τοιοῦτου εἴδους παρεκτροπᾶς; Εἶναι
 ἀποτρόπαιον. Ὁ Αἰσχύλος ἔπρεπε νὰ εἰσαχθῇ εἰς δίκην καὶ νὰ
 πῆ τὸ κώνειον ὡς ὁ ἄθλιος ἐκεῖνος γερο-Σωκράτης. Νὰ ἰδῆτε ὅτι
 θ' ἀρκεσθοῦν εἰς τὸ νὰ τὸν ἐξορίσουν μόνον. Πάει, ἐχάλασε ὁ
 κόσμος!...

Καὶ οἱ νέοι ἐκρήγνυνται εἰς γέλωτας. Φέρουν καὶ αὐτοὶ κρί-
 σεις, ἀλλὰ πολὺ διαφορετικὰς. Τί γεροκτῆνος αὐτὸς ὁ Σόλων!
 αὐτὸς εἶναι ὁ θεσπίσας τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχοντος ἐπωνύμου. Ποία
 ἢ ἀνάγκη ἀρχοντος δίδοντας τὸ ὄνομά του εἰς τὸ ἔτος; Γιούχα
 τοῦ ἀρχοντος ἐπωνύμου ποῦ ἔβαλε τελευταίως δέκα στρατηγούς
 νὰ ἐκλέξουν διὰ νὰ στεφανώσουν ἓνα ποιητὴν, ἀντὶ νὰ βάλῃ δέκα
 ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ. Καὶ ναὶ μὲν ἓνας ἀπὸ τοὺς στρατηγούς
 αὐτοὺς ἦτο ὁ Κίμων· περίπτωσις ἐλαφρυντικὴ κατὰ τοὺς μὲν,
 διότι ὁ Κίμων ἐνίκησε τοὺς Φοίνικας, ἐπιβαρυντικὴ κατὰ
 τοὺς δέ, διότι αὐτὸς ὁ Κίμων εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος, διὰ νὰ
 ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν φυλακὴν ὅπου ἐκρατεῖτο διὰ χρέη, ἐπώλησε τὴν
 ἀδελφήν του, εἰς ἐπίμετρον δὲ καὶ τὴν γυναῖκά του, εἰς τὸν Καλ-
 λίαν. Ἄν ὁ Αἰσχύλος εἶναι ἓνας θρασὺς καὶ ἀξίζει νὰ ἀχθῇ ἐνώ-
 πιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, μήπως καὶ ὁ Φρύνιχος δὲν ἐδικάσθη
 καὶ κατεδικάσθη, διότι παρουσίασεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, εἰς τὴν *Ἄλω-
 σιν τῆς Μιλήτου*, τοὺς Ἕλληνας νικωμένους ἀπὸ τοὺς Πέρσας;
 Δὲν ἀφίνουν καλλίτερα τοὺς ποιητὰς νὰ κάμουν τὴν δουλειά τους;
 Ζήτη ἢ ἐλευθερία τοῦ Περικλέους καὶ κάτω ἢ λογοκρισία τοῦ
 Σόλωνος! Καὶ ἔπειτα τί νόμος εἶναι αὐτὸς ποῦ ἔκαμαν τώρα
 ἐσχάτως, ποῦ περιορίζει τὸν χορὸν ἀπὸ πενήντα πρόσωπα εἰς
 δεκαπέντε μόνον; πῶς θὰ παιχθοῦν αἱ *Δαναίδες*; καὶ δὲν

θά σαρκάσουν τὸν στίχον τοῦ Αἰσχύλου : **Ἄδύνατος, πενή-
κοντα υἱῶν πατήρ**, ἀφοῦ οἱ πενήκοντα θά εἶναι μόνον δεκα-
πέντε; Αὐτοὶ οἱ ἄρχοντες εἶναι εὐήθεις. Φιλονεικίαι, θόρυβος. Ὁ
μὲν προτιμᾷ τὸν Φρύνιχον, ἄλλος προτιμᾷ τὸν Αἰσχύλον, τρίτος
προτιμᾷ τὸν ἀρωματισμένον μὲ μοσχολίβανον οἶνον. Ὁ τηλεβόας
τῶν ὑποκριτῶν μόλις κατορθώνει νὰ ἀκούεται μέσα εἰς τὴν ὄγλο-
βοὴν αὐτὴν, διακοπτομένην ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπὸ τὴν
δξείαν κραυγὴν τῶν πλανοδίων πωλητριῶν φαλλῶν καὶ νεροῦ.
Τοιοῦτος ὁ ἀθηναϊκὸς τάραχος. Καὶ ἐνῶ ταῦτα γίνονται, παίζεται
τὸ ἔργον. Εἶναι τραγωδία ἀνθρώπου συγχρόνου. Δικαίως λοιπὸν
ὁ θόρυβος. Ἄργότερα, ὅταν ὁ Αἰσχύλος θὰ ἔχη ἀποθάνει ἢ ἔξο-
ρισθῆ, θὰ σιωποῦν. Ἄρμόζει νὰ σιωπᾷς ἐνώπιον ἐνὸς θεοῦ. *Ae-
quum est*, λέγει ὁ Πλαῦτος, *vos deo facere silentium*.

§ 3

Μεγαλοφυῆς ἐστὶν ὑπόδικος.

Ἐφ' ὅσον ὁ Αἰσχύλος ἔζη, ἡ ἀξία του ἠμφισβητήθη. Ἡμ-
φισβητήθη, κατόπιν κατεδιώχθη, — φυσικὴ ἐξέλιξις. Κατὰ τὴν
ἀθηναϊκὴν συνήθειαν, ἀνεσκάλευσαν τὸν ἰδιωτικὸν του βίον·
τὸν ἠμαύρωσαν, τὸν ἐσυκοφάντησαν. Μία γυναίκα τὴν ὁποίαν
εἶχεν ἀγαπήσει, ἡ Πλανησία, ἀδελφὴ τῆς Χρυσίλλης, ἐρωμένης
τοῦ Περικλέους, ἠτιμάσθη διὰ παντὸς μὲ τοὺς ὄνειδισμοὺς τοὺς
ὁποίους ἐξεστόμισε δημοσίᾳ ἐναντίον τοῦ Αἰσχύλου. Τὸν ὑπέθε-
σαν ὄυπανθέντα μὲ παρὰ φύσιν ἔρωτας. Ἡγωνίσθησαν νὰ κατε-
δαφίσουν τὴν δημοτικότητά του. Τοῦ προσῆπτον ὡς ἔγκλημα τὸ
πᾶν, μέχρι καὶ τῆς εὐνοίας του πρὸς τοὺς νεαροὺς ποιητὰς, οἱ
ὁποῖοι τοῦ προσέφερον μὲ σεβασμὸν τοὺς πρώτους τῶν στεφάνους.

Ὁ Αἰσχύλος, ζῶν, ὑπῆρξεν εἶδος δημοσίου στόχου δι' ὅλα τὰ
μῖση. Ὅταν ἦτο νέος, ἐπροτίμησαν ἀντ' αὐτοῦ τοὺς παλαιούς,
τὸν Θέσπιν καὶ τὸν Φρύνιχον· γέρον, εἶδε προτιμωμένους τοὺς
νέους, τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Εὐριπίδην. Εἰς τὸ τέλος ἤχθη ἐνώ-
πιον τοῦ Ἄρειου Πάγου, κατὰ μὲν τὸν Σουίδα, ἐπειδὴ τὸ

θέατρον κατέρρευσε παριστανομένου ἐνὸς ἔργου του, κατὰ δὲ τὸν
Αἰλιανόν, ἐπειδὴ ἐβλασφήμησεν, ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, ἐπειδὴ διηγῆθη
τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια. Καὶ ἐξωρίσθη. Ἀπέθανε δὲ ἐξόριστος.

Τότε ὁ ῥήτωρ Λυκοῦργος ἀνέκραξε :

— Πρέπει ν' ἀνεγείρωμεν εἰς τὸν Αἰσχύλον χαλκοῦν ἀν-
δριάντα.

Αἱ Ἀθηναίαι, αἱ ὁποῖαι εἶχαν ἐκδιώξει τὸν ἄνθρωπον, ἤγει-
ραν τὸν ἀνδριάντα.

Καὶ τοιοῦτοτρόπως ὁ μὲν Σαίξπηρ, ἀποθανὼν, περιέπεσεν
εἰς λήθην· ὁ δὲ Αἰσχύλος ἀνήλθεν εἰς τὴν δόξαν.

Ἡ δόξα αὐτῆ, ἡ ὁποία ἐμελλε νὰ ἔχη εἰς τὴν πάροδον τῶν
αἰῶνων τὰς διαφόρους φάσεις της, τὰς ἐκλείψεις της, τὰς ἐξαφα-
νίσεις καὶ τὰς ἐκ νέου ἐμφανίσεις της, ὑπῆρξεν ἐκθαμβωτικὴ. Ἡ
Ἑλλάς ἐνεθυμήθη τὴν Σαλαμίνα, ὅπου ὁ Αἰσχύλος εἶχε πολεμή-
σει. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ἄρειος Πάγος ἠσχύνθη. Ἡσθάνθη ὅτι
ἔδειξεν ἀχαριστίαν πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος, εἰς τὴν Ὀρέ-
στειαν, ἐτίμησε τὸ δικαστήριον τοῦτο μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ
προσαγάγῃ ἐνώπιόν του τὴν Ἀθηναίαν καὶ τὸν Ἀπόλλωνα. Ὁ
Αἰσχύλος κατέστη ἱερός. Ὅλαι αἱ φατρίαι ἐπρομηθεύθησαν τὴν
προτομὴν του, καὶ τὴν ἐστόλισαν πρῶτα μὲ ταινίας, κατόπιν μὲ
στεφάνους ἀπὸ δάφνας. Ὁ Ἀριστοφάνης τὸν παρέστησε λέγοντα
εἰς τοὺς **Βατράχους** : « Ἐγὼ ἀπέθανον, ἀλλὰ τὰ ποιήματά μου
ζοῦν ». Εἰς τὰς μεγάλας ἡμέρας τῶν Ἐλευσινίων ὁ κῆρυξ τοῦ
Ἄρειου Πάγου ἐσάλπιζε πρὸς τιμὴν τοῦ Αἰσχύλου μὲ τὴν τυρρη-
νικὴν σάλπιγγα. Ἐγίνε, δαπάναις τῆς δημοκρατίας, ἀντίγραφον
ἐπίσημον τῶν ἐνενήκοντα ἑπτὰ δραμάτων του, τοῦ ὁποίου ἡ φύ-
λαξις ἀνετέθη εἰς τὸν γραμματέα τῶν Ἀθηναίων. Οἱ ὑποκριταὶ
ποῦ ἐπαίζαν τὰ ἔργα του ὑπερθεοῦντο νὰ ἐκμανθάνουν τοὺς ῥό-
λους τῶν ἀπὸ τὸ πλήρες καὶ μοναδικὸν αὐτὸ ἀντίγραφον. Κατέ-
ταξαν τὸν Αἰσχύλον εἰς τὴν θέσιν δευτέρου Ὀμήρου. Ὁ Αἰσχύ-
λος εἶχε, καὶ αὐτός, τοὺς ὄψωδούς του, οἱ ὁποῖοι ἔψαλλαν εἰς τὰς
ἐορτὰς τοὺς στίχους του κρατοῦντες εἰς τὴν χεῖρα κλάδους μύρτου.

Ἐπραξεν ὀρθῶς ὁ μέγας ἀδικημένος, γράψας ἐπὶ τῶν ποιημάτων του τὴν στυγνὴν καὶ ὑπερήφανον αὐτὴν ἀφιέρωσιν :

Εἰς τὸν Χρόνον

Διὰ τὴν βλασφημίαν του ἔπαυσε πλέον νὰ γίνεται λόγος· ἡ βλασφημία του αὐτὴ τὸν ἔκαμε ν' ἀποθάνῃ ἐξόριστος, ἔχει καλῶς, ἀρκεῖ τοῦτο· ἐθεωρήθη λοιπὸν ὡς μὴ γενομένη. Ἄλλως τε, δὲν εἶναι γνωστὸν ποῦ εὐρίσκεται ἡ βλασφημία αὐτῆ. Ὁ Musgrave τὴν ἀναζητεῖ εἰς τὰς *Εὐμενίδας*, καὶ φαίνεται νὰ ἔχη δίκαιον, διότι τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικόν, φυσικὸν δὲ ἦτο αὐτὸ νὰ ἐκλέξουν οἱ ἱερεῖς διὰ νὰ τὸν κατηγορήσουν ἐπὶ ἀσεβείᾳ.

Πρέπει ν' ἀναφέρωμεν καὶ μίαν παράδοξον σύμπτωσιν. Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Αἰσχύλου, ὁ Εὐφορίων καὶ ὁ Βίων, θεωροῦνται ὡς ἰδιοποιηθέντες τὴν πατρότητα τῆς *Ὀρεστειας*, ἀπαράλλακτα ὅπως μετὰ δύο χιλιάδας πεντακόσια ἔτη ὁ Davenant, ὁ νόθος υἱὸς τοῦ Σαίξπηρ, ἰδιοποιήθη τὸν *Μάκβεθ*. Πρὸ τοῦ πανδήμου ὅμως σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἀποθανόντα Αἰσχύλον, αἱ ἀναιδεῖς αὐταὶ ἐπεξεργασίαι ἦσαν ἀδύνατοι, καὶ ὅ,τι ἀληθεύει περὶ τοῦ Davenant εἶναι προφανῶς ἀνακριβὲς διὰ τὸν Βίωνα καὶ τὸν Εὐφορίωνα.

Ἡ φήμη τοῦ Αἰσχύλου ἐξηπλώθη εἰς ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Ἡ Αἴγυπτος, εὐλόγως ἀναγνωρίσασα αὐτὸν ὡς κολοσσὸν καὶ ὀλίγον τι Αἰγύπτιον, τοῦ ἀπένευσε τὸν τίτλον τοῦ *Ποιμάνδρου*, ὅπερ σημαίνει Νοῦς ὑπέρτερος. Εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου εἶχεν ἐξορισθῆ καὶ ὅπου ἐθυσίαζαν τράγους ἐπὶ τοῦ ἐν Γέλα τάφου του, ἐτιμήθη σχεδὸν ὡς Ὀλύμπιος. Βραδύτερον, διὰ τοὺς χριστιανούς, ἕνεκα τῆς προρρησεως τοῦ Προμηθέως, — εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου ἐνόμισαν ὅτι ἀνακαλύπτουν τὸν Ἰησοῦν, — ὑπῆρξε σχεδὸν προφήτης.

Πράγμα δὲ παράδοξον, ἡ δόξα του αὐτὴ ὑπῆρξε καὶ ἀφορμὴ τοῦ καταποντισμοῦ τοῦ ἔργου του.

Ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὸ ὑλικὸν ναυάγιον, διότι, ὅπως εἶπαμεν ἤδη, τὸ μέγα ὄνομα τοῦ Αἰσχύλου ἐπέπλευσε.

Εἶναι ὀλόκληρον δράμα, δράμα δὲ παράδοξον, ἡ ἑξαφάνισις τῶν ποιημάτων του. Ἐνας βασιλεὺς ἔγινεν ἔνοχος ἀνοήτου κλοπῆς εἰς βάρους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἄς ἀφηγηθῶμεν τὰ τῆς κλοπῆς ταύτης.

§ 4

Ἴδου τὰ γεγονότα, — ἡ παράδοσις τοιλάχιστον, — διότι ἀπὸ τῆς ἀποστάσεως αὐτῆς καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἡμίφως ἡ ἱστορία γίνεται θρῦλος.

Ἐπῆρχε βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου ὀνομαζόμενος Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης, γυναικάδελφος Ἀντιόχου τοῦ Θεοῦ.

Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ βασιλεῖς, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἦσαν θεοὶ. Θεοὶ «σωτῆρες», θεοὶ «εὐεργεταί», θεοὶ «ἐπιφανεῖς», θεοὶ «φιλομήτορες», θεοὶ «φιλάδελφοι», θεοὶ «φιλοπάτορες». Ἡ Κλεοπάτρα ἦτο θεὰ «Σώτειρα». Οἱ ἱερεῖς καὶ αἱ ἱερεῖαι Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος εἶχον τὴν ἔδραν τῶν εἰς τὴν Πτολεμαίδα. Πτολεμαῖος ὁ Γ' ἐπωνομάζετο θεὸς «ἀγαπῶν τὴν μητέρα του», *Φιλομήτωρ*, ἐνῶ αὐτὸς ἐμίσει τὴν μητέρα του Κλεοπάτραν. Πτολεμαῖος ὁ Δ' ἦτο θεὸς «ἀγαπῶν τὸν πατέρα του», *Φιλοπάτωρ*, ἐνῶ αὐτὸς ἐδηλητηρίασε τὸν πατέρα του. Πτολεμαῖος ὁ Β' ἦτο θεὸς «ἀγαπῶν τοὺς ἀδελφούς του», *Φιλάδελφος*, ἐνῶ αὐτὸς ἐφόβευσε τοὺς δύο τοῦ ἀδελφούς.

Ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὸν Εὐεργέτην.

Ἦτο υἱὸς τοῦ Φιλαδέλφου, τοῦ δωροῦντος χρυσοῦς στεφάνους εἰς τοὺς Ῥωμαίους πρέσβεις, αὐτοῦ τοῦ ἰδίου εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ψευδο-Ἀριστεὺς ἀποδίδει παραλόγως τὴν ἐκδοσιν τῶν Ἑβδομήκοντα. Ὁ Φιλάδελφος εἶχε παραπολὺ ἀυξήσει τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία, ζῶντος αὐτοῦ, περιεῖχε διακοσίας χιλιάδας τόμων, ἔφθασε δὲ κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, ὅπως λέγουσιν, εἰς τὸν ἀπίστευτον ἀριθμὸν τῶν ἑπτακοσίων χιλιάδων χειρογράφων.

Τῆς συλλογῆς αὐτῆς τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, τῆς καταρτισθείσης ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν μὲν τοῦ Εὐκλείδου, ἐπιμελεία δὲ τοῦ

Καλλιμάχου, τοῦ Διοδώρου Κρόνου, τοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἀθέου, τοῦ Φιλητᾶ, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Ἀράτου, τοῦ Αἰγυπτίου ἱερέως Μανέθωνος, τοῦ Λυκόφρονος καὶ τοῦ Θεοκρίτου, πρῶτος βιβλιοθηκᾶριος ὑπῆρξε κατὰ τοὺς μὲν Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος, κατ' ἄλλους δὲ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ἀνεγείρει τριακοσίους ἐξήκοντα ἀνδριάντας, τοὺς ὁποίους ἐχρειάσθη ἓνα ἔτος διὰ νὰ κατασκευάσῃ καὶ μίαν ἡμέραν διὰ νὰ καταστρέψῃ. Καὶ λοιπὸν ἡ βιβλιοθήκη αὐτῆ δὲν εἶχεν ἀντίγραφον τοῦ Αἰσχύλου. Ἡμέραν τινὰ ὁ Ἕλληνας Δημήτριος εἶπεν εἰς τὸν Εὐεργέτην : **Ὁ Φαραὼ δὲν ἔχει Αἰσχύλον.**

Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης, θέλων νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς του Φιλαδέλφου, ἀπεφάσισε νὰ δωρήσῃ τὸν Αἰσχύλον εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην. Ἐδήλωσεν ὅτι θὰ ἐφρόντιζε νὰ γίνῃ ἀντίγραφον τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ, καὶ ἔστειλε πρεσβείαν διὰ νὰ δανεισθῇ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους τὸ μοναδικὸν καὶ ἱερὸν ἀντίγραφον, τὸ φυλασσόμενον ἀπὸ τὸν γραμματέα τῆς δημοκρατίας. Αἱ Ἀθῆναι, ἐλάχιστοι δανειόφιλοι, ἐδίστασαν καὶ ἐζήτησαν ἐνέχυρον. Ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου προσεφέρθη νὰ δώσῃ δέκα πέντε ἀργυρᾶ τάλαντα. Καὶ διὰ ν' ἀντιληφθῇ κανεὶς τί ἀξίαν ἔχουν δέκα πέντε τάλαντα, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀναλογισθῇ ὅτι ἦσαν τὰ τρία τέταρτα τοῦ ἑτησίου φόρου τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνεν ἡ Ἰουδαία εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὁ ὁποῖος φόρος ἦτο εἴκοσι τάλαντα καὶ ἦτο τόσον ἐπαχθὴς εἰς τὸν Ἰουδαϊκὸν λαόν, ὥστε ὁ μέγας ἀρχιερεὺς Ὀνίας ὁ Β', ὁ ἰδρυτὴς τοῦ ναοῦ Ὀνιον, ἀπεφάσισε νὰ ἀρνηθῇ τὸν φόρον αὐτὸν μὲ κίνδυνον πολέμου. Αἱ Ἀθῆναι ἐδέχθησαν τὸ ἐνέχυρον. Τὰ δέκα πέντε τάλαντα κατετέθησαν. Τὰ ἅπαντα τοῦ Αἰσχύλου ἐδόθησαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου. Ὁ βασιλεὺς ἐγκατέλειπε τὰ δέκα πέντε τάλαντα καὶ ἐκράτησε τὸ βιβλίον.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἠγανάκτησαν καὶ ἐξεδήλωσαν τάσεις πρὸς πόλεμον κατὰ τῆς Αἰγύπτου. Ἀνάκτησις τοῦ Αἰσχύλου, ἦτο κατὰ ἰσοδυναμοῦν μὲ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ὠραίας Ἑλένης. Ἐπανάληψις τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, πρὸς ἀνάκτησιν ὅμως τοῦ Ὀμήρου

τὴν φορὰν αὐτὴν, ἦτο κατὰ ὄραϊον. Τὸ ἐσκέφθησαν ὁμοῦ. Ὁ Πτολεμαῖος ἦτο ἐπίφοβος. Εἶχεν ἀναγκάσει διὰ τῆς βίας τὴν Ἀσίαν ν' ἀποδώσῃ τοὺς δισχιλίους καὶ πεντακοσίους αἰγυπτίους θεοὺς τοὺς ἀρπαγέντας ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ Καμβύσου, λόγῳ τοῦ ὅτι ἦσαν ἀπὸ χρυσοῦ καὶ ἀπὸ ἀργυροῦ. Εἶχε πρὸς τοὺτοις κατακτήσει τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν Συρίαν, καθὼς καὶ ὅλην τὴν ἀπὸ Εὐφράτου μέχρι Τίγρητος χώραν. Διὰ τὰς Ἀθήνας δὲ εἶχε παρέλθῃ πλέον ἢ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν συνεκρότου ἐκ τοῦ προχείρου στόλου διακοσίων πλοίων ἐναντίον τοῦ Ἀρταξέρξου. Ἀφέθη λοιπὸν ὁ Αἰσχύλος δεσμώτης τῆς Αἰγύπτου.

Ὑπῆρξε δὲ δεσμώτης θεός. Εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν ἡ λέξις θεὸς εἶναι εἰς τὴν θέσιν τῆς. Τιμαὶ ἀνήκουστοι ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Αἰσχύλον. Ὁ βασιλεὺς ἠρηθήθη, ὅπως λέγουσιν, νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀντιγραφὴν του, ἐπιθυμῶν ἀνοήτως νὰ ἔξῃ εἰς τὴν κατοχὴν του ἓνα καὶ μοναδικὸν ἀντίγραφον.

Ἐπρόσεξαν ἰδιαιτέρως τὸ χειρόγραφον, ὅταν ἡ Ἀλεξανδρινὴ βιβλιοθήκη, ἐπαυξηθεῖσα μὲ τὴν βιβλιοθήκην τῆς Περγάμου, τὴν ὁποίαν ἐδώρησεν ὁ Ἀντώνιος εἰς τὴν Κλεοπάτραν, μετεφέρθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς Σεραπίδος. Ἐκεῖ ἐπῆγε καὶ ἐδιάβασεν ὁ Ἰερώνυμος, ἐπὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κειμένου, τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Προμηθέως προφητεύοντος τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ : «Πήγαινε νὰ εἴπῃς εἰς τὸν Δία ὅτι καμία δύναμις δὲν θὰ μὲ ἀναγκάσῃ νὰ ὀνομάσω ἐκεῖνον ποῦ μέλλει νὰ τὸν ἐκθρονίσῃ(1)».

Ἄλλοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐπῆγαν κατόπιν καὶ τὸ ἐξηκρίβωσαν. Διότι καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς ἔγινε συσχετίσις τῶν ὀρθοδόξων διαβεβαιώσεων μὲ τὰ ἀποκληθέντα μαρτύρια τοῦ πολυθεϊσμοῦ, καὶ κατεβλήθη προσπάθεια ὅπως τεθοῦν εἰς τὸ στόμα τῶν ἔθνικῶν πράγματα χριστιανικά. *Teste David cum sibylla.* Μετέβαινον ὡς εἰς προσκύνημα καὶ ἐμελετοῦσαν τὸν *Προμηθεά*.

1) Αἰσχύλου *Προμηθεύς*, (στ. 989 καὶ ἐφ.): Ὅθεν ἔστιν αἰκισμ' οὐδὲ μηχάνημ' ἔσφ — προτρέφεται μὲ Ζεὺς γεγωνῆσαι τάδε, — . . . γνάμψει γὰρ οὐδὲν τῶνδ' ἢ ὥστε καὶ φράσαι:—πρὸς οὐ χρεῶν νιν ἐκπασεῖν τυραννίδος (Σ. Μ.).

Καὶ εἰς τὰς συχνὰς αὐτὰς ἐπισκέψεις ποῦ ἐγίνοντο εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην ὀφείλεται ἴσως ἢ πλάνη τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ γράψαντος πρὸς τὸν ὑπατον Σερβιανόν : «Οἱ μὲν λατρεύοντες τὸν Σέραπιν εἶναι χριστιανοί· οἱ δὲ ἀντιποιοῦμενοι τὸ ἄξιωμα ἐπισκόπων τοῦ Χριστοῦ σέβουσι ταυτοχρόνως τὸν Σέραπιν».

Ἐπὶ ῥωμαιοκρατίας, ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας ἀνήκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ Αἴγυπτος ἦτο «πράγμα» τοῦ Καίσαρος. Augustus, λέγει ὁ Τάκιτος, seposuit Aegyptum. Δὲν ἠδύνατο νὰ ταξειδεύσῃ εἰς αὐτὴν ὁ βουλόμενος. Ἡ Αἴγυπτος ἦτο κλειστή. Οἱ Ῥωμαῖοι ἱππεῖς καὶ αὐτοὶ οἱ γερουσιασταὶ δὲν ἐπετύχανον εὐκόλως ἀδείας εἰσόδου εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν περίοδον φαίνεται ὅτι ἐσυμβουλευθήσαν καὶ διεξῆλθον τὸ πλῆρες ἀντίγραφον τοῦ Αἰσχύλου οἱ Τιμοχάρης, Ἀρίσταρχος, Ἀθήναιος, Στοβαῖος. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, Μακρόβιος, Πλωτῖνος, Ἰάμβλιχος, Σώπατρος, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Νεπωτιανὸς ὁ Ἀφρικανός, Βαλέριος Μάξιμος, Ἰουστίνος ὁ μάρτυς καὶ αὐτὸς ὁ Αἰλιανός, καίτοι ὁ Αἰλιανὸς πολὺ σπανίως ἐγκατέλειπε τὴν Ἰταλίαν.

Κατὰ τὸν δέκατον ἔβδομον αἰῶνα ἓνας ἄνθρωπος εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐπέβαινε καμήλου, καθήμενος ἀνάμεσα εἰς δύο σάκκους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἓνας ἦτο γεμάτος σῦκα, καὶ ὁ ἄλλος γεμάτος σιτάρι. Αὐτοὶ οἱ δύο σάκκοι καθὼς καὶ ἓνα ξύλινον πιάτο ἦσαν ὅλη του ἡ περιουσία. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος δὲν ἐκάθητο ἄλλοῦ παρὰ χαμαί. Δὲν ἔπινε τίποτε ἄλλο ἀπὸ νερὸν καὶ δὲν ἔτρωγε τίποτε ἄλλο ἀπὸ ψωμί. Εἶχε κατακτήσει τὸ ἥμισυ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, εἶχε κυριεύσει ἢ καύσει τριακόντα ἕξ χιλιάδας πόλεις, χωρία, φρούρια καὶ πύργους, εἶχε καταστρέψει τέσσαρας χιλιάδας ναοὺς εἰδωλολατρικῶς ἢ χριστιανικῶς, εἶχε κτίσει χίλια τετρακόσια τζαμιά, εἶχε νικήσει τὸν Ἰζδέγερον, βασιλέα τῆς Περσίας, καὶ τὸν Ἡρόκλειον, αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ὠνομάζετο Ὀμάρ. Αὐτὸς ἔκαυσε τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ὁ Ὀμάρ ἔγινεν ἔνδοξος διὰ τοῦτο· Λουδοβίκος, ὁ ἀποκληθεὶς Μέγας, δὲν κατώρθωσε ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἰδίαν δόξαν, πράγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἄδικον, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ἔκαυσε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Rupertine ἐν Αἰδελβέργῃ.

§ 5

Ὅπως εἶδατε, ἡ περιπέτεια αὐτὴ εἶναι τέλειον δράμα. Ἡμμοροῦσε νὰ τιτλοφορηθῇ *Αἰσχύλου δλεθρος*. Δράμα μὲ πλοκὴν, δέσιν καὶ λύσιν. Μετὰ τὸν Εὐεργέτην, ὁ Ὀμάρ. Ἡ δρᾶσις ἀρχίζει μὲ ἓνα κλέπτην καὶ τελειώνει μὲ ἓνα ἔμπρηστήν.

Ὁ Εὐεργέτης—καὶ αὐτὸ τὸν δικαιολογεῖ κατὰ τι—ἔκλεψεν ἀπὸ ἀγάπην. Εἶναι τὰ ἄτοπα τοῦ θαυμασμοῦ ἑνὸς ἡλιθίου.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν Ὀμάρ, αὐτὸς εἶναι ὁ φανατικὸς. Οἱ ὑπαρχηγοὶ του διετήρησαν μέχρις ἡμῶν τὴν διαταγὴν του : «Ἐὰν μὲν τὰ βιβλία αὐτὰ περιέχουν ψεύδη, νὰ ῥιφθοῦν εἰς τὸ πῦρ. Ἐὰν δὲ περιέχουν ἀληθείας, αὐταὶ εὐρίσκονται εἰς τὸ Κοράνιον, πάλιν εἰς τὸ πῦρ!».

Ὁ Εὐεργέτης, ἀπὸ ἐπιθυμίαν ἀποκλειστικῆς ἀπολαύσεως μεταχειρισθεὶς μίαν βιβλιοθήκην ὡς χαρῆμι, μᾶς ὑπεξήρесе τὸν Αἰσχύλον. Βλακώδης ὑπεροψία δύναται νὰ ἔχη τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ὁποῖον καὶ βλακώδης λατρεία. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σαίξπηρ ὀλίγον ἔλειψε νὰ λάβῃ τὴν τύχην τοῦ Αἰσχύλου. Εἶχε καὶ αὐτὸς ἐπίσης τὴν πυρκαϊάν του. Χάρις εἰς τὴν μωρὰν ἀδιαφορίαν τῶν ἀμέσως μεταγενεστέρων του, τόσον περιορισμένη ἐκτύπωσις τῶν ἔργων τοῦ Σαίξπηρ εἶχε γίνεαι, τόσον ἀχρηστος ἀπέβη δι' αὐτὸν ἡ τυπογραφικὴ τέχνη, ὥστε κατὰ τὸ 1666 μόνον μία ἔκδοσις τοῦ ποιητοῦ τῆς Στρατφόρδης ὑπῆρχεν, ἡ ἔκδοσις τῶν Hemynge καὶ Condell, ἐκτυπωθεῖσα εἰς τριακόσια ἀντίτυπα. Ὁ Σαίξπηρ, μὲ τὴν ἄσημον καὶ ἰσχνὴν αὐτὴν ἔκδοσιν ἀναμένουσαν εἰς μᾶτην τὸ κοινόν, ἦτο ὡσὰν πτωχὸς ἐντροπέμενος διὰ τὴν δόξαν του. Τὰ τριακόσια αὐτὰ ἀντίτυπα εὐρίσκοντο σχεδὸν ὅλα ἀποθηκρευμένα εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅταν ἡ πυρκαϊὰ τοῦ 1666 ἐξεργάγη. Ἡ πυρκαϊὰ

αὐτὴ ἔκαυσε τὸ Λονδίνον καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ καύσῃ καὶ τὸν Σαίξπηρ. Ὀλόκληρος ἢ ἔκδοσις Hemynge καὶ Condell κατεστράφη, ἐκτὸς τεσσαράκοντα ὀκτὼ ἀντιτύπων πωληθέντων εἰς διάστημα πενήκοντα ἐτῶν. Οἱ τεσσαράκοντα ὀκτὼ αὐτοὶ ἀγορασταὶ ἔσωσαν τὴν ζωὴν τοῦ Σαίξπηρειοῦ ἔργου.

§ 6

Ἄφανισμός τοῦ Αἰσχύλου! ὑποθέσατε ἐπεκτεινομένην τὴν καταστροφὴν αὐτὴν ἐπὶ μερικῶν ἀκόμη ὀνομάτων καὶ θὰ σὰς φανῇ ὅτι αἰσθάνεσθε σχηματιζόμενον κενὸν μέσα εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Τὸ ἔργον τοῦ Αἰσχύλου ὑπῆρχεν ἀσφαλῶς, λόγῳ τῆς ἐκτάσεώς του, τὸ μεγαλειότερον ὅλης τῆς ἀρχαιότητος. Ἄπὸ τὰς ἐπτὰ τραγωδίας ποῦ περιεσώθησαν ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ κρίνῃ τί ἦτο τὸ σύμπαν ἐκεῖνο.

Τί δ' ἔστι ἀπολεσθεὶς Αἰσχύλος, ὑποδείξωμεν τοῦτο :

Δεκατέσσαρες τριλογίαι : οἱ *Προμηθεῖς*, τῶν ὁποίων μέρος ἀπετέλει ὁ *Προμηθεὺς δεσμώτης*· οἱ *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας*, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μᾶς ἔμεινεν ἓνα μόνον δράμα· αἱ *Δαναΐδες*, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνοντο αἱ *Ἰκέτιδες*, γραφεῖσαι ἐν Σικελίᾳ καὶ ἔχουσαι ἔχνη τοῦ «σικελισμοῦ» τοῦ Αἰσχύλου· ὁ *Δαῖος*, περιλαμβάνων τὸν *Οιδίποδα*· ὁ *Ἀθάμας*, καταλήγων μὲ τοὺς *Ἰσθμιστάς*· ὁ *Περσεύς*, τοῦ ὁποίου δέσις ἦσαν αἱ *Φορμίδες*· ἢ *Αἶτνα*, ἔχουσα πρόλογον τὰς *Αἰτναίας*· ἢ *Ἰφιγένεια*, τῆς ὁποίας λύσις ἦτο ἡ τραγωδία τῶν *Ἰερειῶν*· ἢ *Αἰθιοπίς*, τῆς ὁποίας οἱ τίτλοι οὐδαμοῦ ἀνευρίσκονται· ὁ *Πενθεύς*, εἰς τὸν ὁποῖον περιείχοντο αἱ *Υδροφόροι*· ὁ *Τεῦκρος*, ἀρχίζων μὲ τὴν *Ὀπλων κρίσιν*· ἢ *Νιόβη*, ἀρχίζουσα μὲ τὰς *Τροφούς* καὶ τελειώνουσα μὲ τοὺς *Προπομπούς*· μία τριλογία πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀχιλλέως, ἢ *Τραγικὴ Ἰλιάς*, ἀποτελουμένη ἀπὸ τοὺς *Μυρμιδόνας*, τὰς *Νηρηίδας* καὶ τοὺς *Φρυγίους*· ἄλλη πρὸς τιμὴν τοῦ Βάχου, ἢ *Δικουργία*,

ἀποτελουμένη ἀπὸ τοὺς *Ἡδωνούς*, τὰς *Βασσαρίδας* καὶ τοὺς *Νεανίσκους*.

Μόνον αἱ δεκατέσσαρες αὐταὶ τριλογίαι δίδουν ὀλικὸν πενήκοντα ἕξ δραμάτων, ὑπολογιζομένου ὅτι ὅλαι σχεδὸν ἦσαν τετραλογίαι, δηλαδὴ τετραπλᾶ δράματα, καὶ ἐτελείωναν εἰς σατυρικὸν δράμα. Παραδείγματος χάριν ἡ *Ὁρέστεια* ἐτελείωνε μὲ τὸν *Πρωτέα* καὶ οἱ *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας* μὲ τὴν *Σφιγγα*.

Προσθέσατε εἰς αὐτὰ τὰ πενήκοντα ἕξ δράματα τὴν πιθανὴν τριλογίαν τῶν *Δαβδαιδῶν*· προσθέσατε καὶ ἄλλας τραγωδίας, π. χ. τοὺς *Αἰγυπτίους*, τὰ *Ἐκτορος λύτρα*, τὸν *Μέμνονα*, προσσητημένας ἀναμφιβόλως εἰς τριλογίας· προσθέσατε ὅλα ἐκεῖνα τὰ σατυρικά δράματα, τὸν *Σίουφον δραπέτην*, τοὺς *Κήρυκας*, τὸν *Δέοντα*, τοὺς *Ἀργεῖους*, τὴν *Ἀμυμώνην*, τὴν *Κίρκην*, τὸν *Κερκύονα*, τὸν *Γλαῦκον Πόντιον*, κωμωδίας εἰς τὰς ὁποίας ἐνυπάρχει ὁ γέλως τῆς ἀγρίας· αὐτῆς μεγαλοφυΐας.

Ἴδου λοιπὸν τί μᾶς λείπει.

Ὅλα αὐτὰ μᾶς τὰ ἐπῆραν ὁ Εὐεργέτης καὶ ὁ Ὅμαρ.

Εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῇ ἐπακριβῶς ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἔργων τοῦ Αἰσχύλου. Τὸ ποσὸν ποικίλλει. Ὁ ἀνώνυμος βιογράφος λέγει ἑβδομήκοντα πέντε, ὁ Σουίδας ἑνεήκοντα, ὁ Ἰωάννης Deslyons ἑνεήκοντα ἑπτὰ, ὁ Meursius ἑκατόν. Ὁ τελευταῖος ἀπαριθμεῖ πλέον τῶν ἑκατὸν τίτλους, προφανῶς ὅμως κάμνει διπλὴν χρῆσιν μερικῶν.

§ 7

Ὁ Αἰσχύλος εἶναι πλήρης δυναναλογίας. Ἰνδία ἐνυπάρχει εἰς τὸν ποιητὴν αὐτόν. Ἡ ἀγρία μεγαλοπρέπεια τοῦ ἀναστήματος του ἐνθυμίζει τὰ ἀχανῆ ἐκεῖνα ποιήματα τοῦ Γάγγου, τὰ ὁποῖα ὀδεύουν ἐν τῇ τέχνῃ μὲ τὸ βῆμα τῶν μαμμουθ καὶ ἀνάμεσα εἰς τὰς ἱλιάδας καὶ τὰς ὀδυσσεΐδας φαίνονται ὡς ἱπποπόταμοι μεταξὺ λεόντων. Ὁ Αἰσχύλος, ἀξιοθαυμάστως Ἕλληνας, εἶναι ἐντούτοις κάθε ἄλλο παρὰ ἑλληνικός. Ἔχει τὸ ἀνατολικὸν ἀχανές. Ὁ

Saumaise τὸν εὐρίσκει νεμᾶτον ἐβραϊσμούς καὶ συριανισμούς, *hebraismis et syrianismis*. Ὁ Αἰσχύλος παριστᾷ τὸν θρόνον τοῦ Διὸς ὑποβασταζόμενον ἀπὸ τοὺς Ἄνεμους, ὅπως ἡ Γραφή παριστᾷ τὸν θρόνον τοῦ Ἰεχωβά ὑποβασταζόμενον ἀπὸ τὰ Χερουβείμ, ὅπως ἡ Ζίγγ-Βέδα παριστᾷ τὸν θρόνον τοῦ Ἴνδρα ὑποβασταζόμενον ἀπὸ τὰ Μαρούτ. Οἱ ἄνεμοι, τὰ χερουβείμ καὶ τὰ μαρούτ εἶναι τὰ αὐτὰ ὄντα, αἱ Πνοαί. Ὁ Saumaise, ἄλλως τε, ἔχει δίκαιον. Τὰ λογοπαίγνια, τὰ ὁποῖα εἶναι τόσον συχνὰ εἰς τὴν φοινικικὴν γλῶσσαν, ἀφθονοῦν εἰς τὸν Αἰσχύλον. Παίζει, παραδείγματος χάριν, ἀναφορικῶς πρὸς τὸν Δία καὶ τὴν Εὐρώπην, μετὰ τὴν φοινικικὴν λέξιν *Ἰλφα*, ἡ ὁποία ἔχει διπλὴν σημασίαν: Ναῦς καὶ Ταῦρος. Ἀγαπᾷ τὴν γλῶσσαν αὐτὴν τῆς Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἐρανίζεται δὲ ἐνίοτε ἀπὸ αὐτὴν τὰς ἀλλοκότους λάμπεις τοῦ ὕφους του· ἡ μεταφορικὴ ἔκφρασις «Ἐέξης δρακοντόφθαλμος»(1) φαίνεται ἔμπνευσις τῆς νινευιτικῆς διαλέκτου, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ λέξις *δράκνα* ἐσήμαινε ταυτοχρόνως τὸν *δράκοντα* καὶ τὸν *δξύδερχη*. Ἔχει αἰρέσεις φοινικικᾶς· ἡ δάμαλις του Ἰὼ εἶναι ὀλίγον τι ἡ ἀγελᾶς Ἴσις· πιστεύει, ὅπως καὶ οἱ ἱερεῖς τῆς Σιδῶνος, ὅτι ὁ ναὸς τῶν Δελφῶν ἐκτίσθη ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα μετὰ ζύμην ἀπὸ κηρὸν καὶ περὰ μελισσῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν Σικελίᾳ ἐξορίας του πηγαίνει συχνὰ καὶ πίνει εὐλαβῶς ἀπὸ τὴν πηγὴν Ἀρέθουσας, ποτὲ ὅμως οἱ βουκόλοι, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐκύταζαν, δὲν τὸν ἤκουσαν νὰ ὀνομάζη ἄλλῶς τὴν Ἀρέθουσας παρὰ μετὰ τὸ μυστηριῶδες ὄνομα, *Ἀλφάγα*, ἀσσυριακὴν λέξιν σημαίνουσαν *πηγὴν περικυκλωμένην ἀπὸ λίτας*.

Εἰς ὅλην τὴν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν ὁ Αἰσχύλος εἶναι τὸ μόνον παράδειγμα ἀθηναϊκῆς ψυχῆς ἀναμίκτου μετὰ Αἴγυπτον καὶ Ἀσίαν. Τὸ ἑλληνικὸν φῶς ἀπεστρέφετο τὰ σκότη αὐτὰ. Ἡ Κόρινθος, ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Αἰδηψός, τὸ Γύθειον, ἡ Χαιρώνεια, ὅπου ἔμελλε νὰ γεννηθῇ ὁ Πλούταρχος, αἱ Θῆβαι, ὅπου εὐρίσκετο ὁ

1) Αἰσχύλου *Πέρσαι* (στ.81): Κυκνοῦν δ' ὄμμασι λεύσσω φανίου δέργμα δράκοντος. . . . (Σ. Μ.)

οἶκος τοῦ Πινδάρου, ἡ Μαντίνεια, ὁ τόπος ὅπου ἐδοξάσθη ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὅλαι αὐταὶ αἱ διάχρυσοι πόλεις ἀπέστεργον τὸ Ἄγνωστον, τὸ ὁποῖον διεκρίνετο ὡς ἀνὸς σύννεφον πίσω ἀπὸ τὸν Καύκασον. Ἐφαίνετο ὡς νὰ ἦτο Ἕλληνας ὁ ἥλιος. Ὁ ἥλιος, συνηθισμένος μετὰ τὸν Παρθενῶνα, ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ προκατακλυσμαῖα δάση τῆς Μεγάλης Ταταρίας, ὑπὸ τὴν γιγαντιαίαν εὐρωτιάσιν τῶν μονοκοτυληδόνων, ὑπὸ τὰς πτέριδας τὰς ἐχούσας πεντακοσίων πηγῶν ὕψος, ὅπου ἐμυρμηκίων ὅλα τὰ πρωτογενῆ τρομερὰ πλαστοουργήματα τῆς φύσεως, καὶ ὅπου ἔζων εἰς τὴν σκιάν τις οἶδε ποῖα δύσμορφοι πολιτεῖαι ὅπως τὸ μυθῶδες ἐκεῖνο Ἀναροδογούρρο, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπαρξὶς ἠμφισβητήθη μέχρι τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπέστειλε πρεσβείαν εἰς τὸν Κλαύδιον. Ἡ Γαγασμίρα, ἡ Σαμβουλάκα, ἡ Μαλιάρφα, ἡ Βαρυγάζα, τὸ Καβεριπατνάμ, τὸ Σοχόθ-Βενόθ, τὸ Θεγλάθ-Φαλαζάρ, τὸ Τάνα-Σερίμ, ὅλα αὐτὰ τὰ σχεδὸν εἰδεχθῆ ὀνόματα κατεπτόησαν τὴν Ἑλλάδα, ὅταν ἔφθασαν ἕως ἐκεῖ μαζί με τοὺς ἐπανακάμψαντας τυχοδιώκτας, τοὺς συντρόφους τοῦ Ἰάσονος κατ' ἀρχάς, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατόπιν. Ὁ Αἰσχύλος δὲν ἠσθάνετο τὴν ἰδίαν φρίκην. Ἠγάπα τὸν Καύκασον, διότι ἐκεῖ ἔκαμε τὴν γνωριμίαν τοῦ Προμηθέως. Ἀναγινώσκων τις τὸν Αἰσχύλον διαισθάνεται ὅτι ὁ ποιητὴς ὑπῆρξε θαμνὸν τῶν μεγάλων ἀρχηγῶν λοχμῶν, τῶν γαιανθρακωρυχείων τῆς σήμερον, καὶ ὅτι ἐπέρασε μετὰ βαρεῖς διασκελισμούς ἐπάνω ἀπὸ τὰς ἐρπετοειδεῖς καὶ μισοζωντανὰς ῥίζας τῶν ἀρχαίων φυτικῶν τεράτων. Ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἄλλους μεγαλοφυεῖς ὁ Αἰσχύλος ὁμοιάζει μετὰ Λεβιάθαν.

Ἡ συγγένειο ἐν τούτοις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ἀνατολήν—πρέπει νὰ λεχθῇ τοῦτο—συγγένεια μισομένη ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, ὑπῆρχε πραγματικὴ. Τὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὰ γράμματα τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου ἀνάστροφα. Ὁ Αἰσχύλος ἦτο περισσότερον Ἕλληνας, ἐπειδὴ ἦτο καὶ κατὰ τι Φοῖνιξ.

Τὸ δυνατόν αὐτὸ πνεῦμα, ἄμορφον ἐνίοτε κατ' ἐπιφάνειαν

ἔνεκα τοῦ ὑπερμέτρου μεγαλείου του, ἔχει τὴν φαιδρότητα καὶ τὴν διαχυτικότητα Τιτᾶνος. Κάμνει λογοπαίγνια ἐπὶ τοῦ Προμηθέως, ἐπὶ τοῦ Πολυνείκου, ἐπὶ τῆς Ἑλένης, ἐπὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐπὶ τοῦ Ἰλίου, ἐπὶ τοῦ ἀλέκτορος καὶ τοῦ ἡλίου, μιμούμενος κατὰ τοῦτο τὸν Ὅμηρον, ὁ ὁποῖος ἔκαμεν ἐπὶ τῶν ἔλαιων τὸ περίφημον ἐκεῖνο λογοπαίγνιον, εἰς τὸ ὁποῖον βασισθεὶς ὁ Διογένης ἐπέταξεν ἕνα πιάτο μὲ ἔληδες καὶ ἔφαγεν ἀντ' αὐτῶν γλύκισμα.

Ὁ πατήρ τοῦ Αἰσχύλου, ὁ Εὐφορίων, ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Πυθαγόρου. Ἡ ψυχὴ τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ ἡμιμάγου καὶ ἡμιβραχυμᾶνος αὐτοῦ φιλοσόφου, ἐφαίνετο ὡς νὰ εἰσῆλθε διὰ τοῦ Εὐφορίωνος εἰς τὸν Αἰσχύλον. Εἶπαμεν ἤδη ὅτι εἰς τὴν βαθεῖαν καὶ μυστηριώδη πάλην μεταξὺ τῶν οὐρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων θεῶν ὁ Αἰσχύλος ὑπῆρξεν ἐπίγειος. Ἦτο μὲ τὴν φατρίαν τῶν θεῶν τῆς γῆς. Ἐπειδὴ οἱ Κύκλωπες εἶχαν ἐργασθῆ ὑπὲρ τοῦ Διός, τοὺς ἐπεριφρόνει, ὅπως θὰ ἐπεριφρονοῦσαμεν ἡμεῖς σήμερον ἕνα προδοτικὸν σωματεῖον, καὶ ἐπροτίμα ἀντ' αὐτῶν τοὺς Καβεῖρους. Ἐλάτρευε τὴν Δήμητρα. «ὦ σύ, Δήμητερ, φιλάτη τροφός!»· Δημήτηρ δὲ εἶναι ἡ Γῆ μήτηρ. Ἐξ οὗ καὶ ὁ πρὸς τὴν Ἀσίαν σεβασμὸς του. Ἐνομίζετο τότε ὅτι ἡ Γῆ εὐρίσκειτο μᾶλλον εἰς τὴν Ἀσίαν παρὰ ἄλλου. Πράγματι δέ, ἡ Ἀσία εἶναι εἰδὸς τι συμπαγοῦς ὄγκου, — σχεδὸν ἀνευ ἀκρωτηρίων καὶ ἀνευ κόλπων ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Εὐρώπην, — εἰς τὸν ὁποῖον ἡ θάλασσα πολὺ ὀλίγον εἰσχωρεῖ. Ἡ Ἀθηναῖα τοῦ Αἰσχύλου λέγει: «Ἡ μεγάλη Ἀσία». — «Τὸ ἱερὸν τῆς Ἀσίας ἔδαφος», λέγει ὁ χορὸς τῶν Ὠκεανίδων. Εἰς τὸ ἐπιτύμβιον του, τὸ γραχθὲν ἐπὶ τοῦ ἐν Γέλα τάφου του καὶ γραφὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ὁ Αἰσχύλος ἐπιμαρτύρεται «τὸν μακροκόμην (1) Μῆδον». Ὁ χορὸς εἰς τοὺς Πέρσας ἐξυμνεῖ «τὸν Σουσισιάνην καὶ τὸν Πηγασταγόνα τὸν Αἰγυπτογενῆ, ὡς καὶ τὸν μέγαν τῆς ἱεράς Μέμφιδος ἄρχοντα Ἀρσάμην». Δίδει εἰς τὴν Ἀθηναῖαν, ὅπως καὶ οἱ Φοίνικες, τὸ ἐπίθετον Ὀγνα. Εἰς τὴν

1) (Ἐπίγραμμα Αἰσχύλου) . . . ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον Μαραθῶνσιον ἄλσος ἄν ἔπει — καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος (Σ. Μ.).

Αἴτναν δοξάζει τοὺς Σικελοὺς Διοσκούρους, τοὺς Παλικούς, τοὺς ἀδελφοὺς θεοὺς, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία, συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐπιτόπιον λατρείαν τοῦ Ἡφαίστου, προῆλθεν ἐκ τῆς Ἀσίας διὰ τῆς Τύρου. Τοὺς ὀνομάζει «σεμνοὺς Παλικούς». Τρεῖς ἀπὸ τὰς τριλογίας του τιτλοφοροῦνται: Πέρσαι, Αἰθιοπίς, Αἰγύπτιοι. Εἰς τὴν γεωγραφίαν τοῦ Αἰσχύλου ἡ Αἴγυπτος ἦτο Ἀσία, καθὼς καὶ ἡ Ἀραβία. Ὁ Προμηθεὺς λέγει: «Τὸ ἄνθος τῆς Ἀραβίας, οἱ ἥρωες τοῦ Κανκάσου». Ὁ Αἰσχύλος εἶχε παράδοξον εἰδικότητα εἰς τὴν γεωγραφίαν. Εἶχε μίαν πόλιν γοργόνειον, τὴν Κισθίνην, τὴν ὁποίαν ἐτοποθετεῖ εἰς τὴν Ἀσίαν, καὶ ἕνα ποταμὸν Πλούτωννα, χρυσορρόαν καὶ ὑπερασπιζόμενον ἀπὸ ἀνθρώπους μονοφθάλμους, τοὺς Ἀριμασπούς. Ἐβλεπεν εὐκρινῶς πέραν τῶν Καταρακτῶν τοῦ Νείλου, εἰς τὰ ὄρη τῆς Βύβλου, τὴν ἀγνωσμένην μέχρι τῆς σήμερον πηγὴν τοῦ Νείλου. Ἐγνώριζε καὶ ὑπεδείκνυεν ἐπακριβῶς τὸ μέρος, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὁ Προμηθεὺς ἔκλεψε τὸ πῦρ.

Ὅταν δὲ ἡ γεωγραφία αὐτὴ παύη νὰ εἶναι χιμαιρική, ἔχει τὴν ἀκρίβειαν δρομολογίου. Καθίσταται μὲν ἀληθής, μένει ὅμως καὶ πάλιν ἀχανής. Οὐδὲν πραγματικώτερον ἀπὸ τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐκείνην μεταβίβασιν τῆς εἰδήσεως τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας εἰς μίαν καὶ μόνην νύκτα διὰ φανῶν ἀναφθέντων ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἀνταποκρινομένων ἀπὸ ὄρους εἰς ὄρος, ἀπὸ τῆς Ἰδης εἰς τὴν Ἑρμαίαν ἄκραν, ἀπὸ τῆς Ἑρμαίας ἄκρας εἰς τὸ ὄρος Ἀθω, ἀπὸ τοῦ Ἀθω εἰς τὸ ὄρος Μάκιστον, ἀπὸ τοῦ Μακίστου εἰς τὸ Μεσσάπιον, ἀπὸ τοῦ ὄρους Μεσσαπίου, ὑπερθεν τοῦ Ἀσωποῦ ποταμοῦ, εἰς τὸ ὄρος Κιθαιρῶνα, ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος, ὑπερθεν τῆς Γοργώπιδος λίμνης, εἰς τὸ Αἰγίπλαγκτον, ἀπὸ τοῦ ὄρους Αἰγίπλαγκτου εἰς τὸν Σαρωνικὸν πορθμὸν, ἀπὸ τοῦ Σαρωνικοῦ πορθμοῦ εἰς τὸ ὄρος Ἀράχνην, καὶ ἀπὸ τῆς Ἀράχνης εἰς τὸ Ἄργος. Δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν πυρίνην αὐτὴν γραμμὴν ἀναγγέλλουσαν εἰς τὴν Κλυταιμνήστραν τὸν Ἀγαμέμνονα.

Ἡ ἰλιγγιώδης αὐτὴ γεωγραφία εἶναι ἀνάμικτος μὲ παράδοξον τραγωδίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀκούεις διαλόγους ὑπερανθρώ-

πους: — ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ: Φεῦ! — ΕΡΜΗΣ: Αὐτὴν τὴν λέξιν ὁ Ζεὺς δὲν τὴν ἤξεύρει. «**Κέρδιστον εἶ φρονοῦντα μὴ δοκεῖν φρονεῖν**», λέγει ὁ Ὁκεανὸς εἰς τὸν Προμηθεά. Λόγος βαθύς ὡς ἡ θάλασσα. Ποῖος ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ ὅτι γνωρίζει τὴν ὑστεροβουλίαν τῆς τρικυμίας; Καὶ τὸ **Κράτος** ἀναφωνεῖ: «Ἄλλος ἐλεύθερος ἀπὸ τὸν Δία δὲν ὑπάρχει».

Ὅπως ἔχει ἰδιζήν του γεωγραφίαν, ὁ Αἰσχύλος ἔχει ὁμοίως καὶ ἰδιζήν του φαύνην.

Ἡ φαύνη αὐτῆ, ἡ φαινομένη μυθική, εἶναι μᾶλλον ἀνιγμα παρὰ χίμαιρα. Ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ποῦ ὁμιλοῦμεν ἐδῶ, εὐρήκαμεν καὶ ἐξηκριβώσαμεν εἰς τὴν Χάγην, μέσα εἰς μίαν προθήκην τοῦ Ἰαπωνικοῦ μουσείου, τὸν ἀπίθανον ὄφιν τῆς **Ὁρεστείας**, τὸν ἔχοντα δύο κεφαλὰς εἰς τὰ δύο αὐτοῦ ἄκρα. Ὑπάρχουν δέ, εἰρησθῶ ἐν παρόδῳ, μέσα εἰς τὴν ἰδίαν προθήκην πλεῖστα εἶδη ζῴων, τὰ ὅποια ἀνήκουν, θὰ ἔλεγες, εἰς ἄλλον κόσμον, καὶ τὰ ὅποια οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι ἀλλόκοτα καὶ ἀνεξήγητα, διότι, ἡμεῖς τοῦλάχιστον, δὲν παραδεχόμεθα τὴν παράδοξον θεωρίαν περὶ Ἰαπώνων τερατογραφῶν.

Ὁ Αἰσχύλος βλέπει πότε-πότε τὴν φύσιν ἀπλοποιημένην κατὰ τρόπον ἐνέχοντα κάποιαν μυστηριώδη ὑπεροψίαν. Τότε ὁ πυθαγόρειος ὑποχωρεῖ καὶ ἐμφανίζεται ὁ μάγος. Δι' αὐτὸν ὅλα τὰ ζῶα εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ζῶον. Ὁ Αἰσχύλος βλέπει ὅλα τὰ ζῶα ὑπὸ μορφὴν σκύλλου. Ὁ γρὺν εἶναι δι' αὐτὸν «ἄφωνος σκύλλος», ὁ ἀετὸς «σκύλλος περωτός». — **Ὁ περωτός σκύλλος τοῦ Διός**, λέγει ὁ Προμηθεύς.

Ἀνεφέραμεν πρὸ ὀλίγου τὴν λέξιν **μάγος**. Ὁ ποιητὴς αὐτός, πράγματι, ὑπάρχουν στιγμαὶ ποῦ νομίζεις ὅτι τελεῖ μυσταγωγίαν, ὅπως καὶ ὁ Ἰώβ. Φαίνεται ὡσάν νὰ ἀσκή ἐπὶ τῆς φύσεως, ἐπὶ τῶν λαῶν, καὶ ἐπὶ τῶν θεῶν ἀκόμη, εἰδὸς τι μαγανείας. Μέμφεται τὰ ζῶα διὰ τὴν ἀδηφαγίαν των. Γύψ συλλαμβάνων φεύγουσαν λαγίαν ἐγκυον καὶ χορταίνων μὲ τὸ θήραμα αὐτὸ τὴν πεῖνάν του «τρώγει φυλὴν ὀλόκληρον συλληφθεῖσαν κατὰ τὴν φυγὴν τῆς» Ὁνομάζει τὴν σκόνην «διψασμένην ἀδελ-

φὴν τοῦ πηλοῦ» καὶ τὸν καπνὸν «μαῦρον ἀδελφὸν τοῦ πυρός». Ὑβρίζει τὴν ἐπικίνδυνον «Σαλμυδησίαν γνάθον», — τὸν ὄρμον τῆς Σαλμυδησοῦ, — ἀποκαλῶν αὐτὴν «μητροιὰν τῶν πλοίων». Σμικρύνει εἰς νανώδεις ἀναλογίας τοὺς Ἕλληνας, νικητὰς τῆς Τροίας διὰ προδοσίας καὶ τοὺς παριστᾶ νικωμένους ἀπὸ μίαν πολεμικὴν μηχανήν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς θεοὺς, φθάνει μέχρι τοῦ νὰ ἐνσωματώη τὸν Ἀπόλλωνα εἰς τὸν Δία. Ὁνομάζει μεγαλοπρεπῶς τὸν Ἀπόλλωνα «συνείδησιν τοῦ Διός».

Ἡ τόλμη τῆς οἰκειότητός του εἶναι ἀπόλυτος, σημεῖον ἀρχικότητος. Παριστᾶ τὸν θύτην συλλαμβάνοντα τὴν Ἰφιγένειαν «ὡς αἶγα». Δι' αὐτὸν μία βασίλισσα, σύζυγος πιστή, εἶναι «καλὴ σκύλλα τοῦ οἴκου». Ὡς πρὸς δὲ τὸν Ὁρέστην, τὸν εἶδε βρέφος ἔτι ὄντα, καὶ τὸν περιγράφει «ὑγραίνοντα τὰ σπάργανά του», *humectatio ex urina*. Ὑπερθεματίζει μάλιστα τὴν λατινικὴν αὐτὴν φράσιν. Ἐὰν ἐπιμείνεται νὰ διαβάσετε τὴν λέξιν ποῦ διστάζομεν νὰ γράψωμεν, ἀπευθυνθῆτε εἰς τὸν Ρακίαν (*Les Plaidieur*, προᾶξις Γ', σκηνὴ γ').

Τὸ σύνολον εἶναι ἀχανὲς καὶ πένθιμον. Ἡ βαθεῖα ἀπελπισία τῆς εἰμαρμένης ἐνυπάρχει εἰς τὸν Αἰσχύλον. Ἐπιδεικνύει εἰς στίχους φοβερούς, «τὸ ἀνίσχυρον ποῦ δεσμεύει, ὡς ἐν ὄνειρῳ, τοὺς τυφλοὺς θνητούς». Ἡ τραγωδία του δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ὁ παλαιὸς ὀρφικὸς διθύραμβος ἀρχίζων ἕξαφνα νὰ ὀλοφύρεται καὶ νὰ θρηγῆ τὸν ἀνθρώπον.

§ 8

Ὁ Ἀριστοφάνης ἠγάπα τὸν Αἰσχύλον δυνάμει τοῦ νόμου ἐκείνου τῆς πνευματικῆς ἀγχιστείας, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὸν Μαριβᾶν ἠγάπᾳ τὸν Ρακίαν.

Τραγωδία καὶ κωμῳδία εἶναι πλασμένοι διὰ νὰ ἐννοοῦνται ἀμοιβαίως.

Ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης εἶναι ὑπερπλήρεις ἀπὸ τὴν

ἰδίαν συνταρακτικὴν καὶ παντοδύναμον πνοήν. Εἶναι οἱ δύο ἐμπνευσμένοι τοῦ ἀρχαίου προσώπειου.

Ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ ὁποῖος ἀκόμη δὲν ἐκρίθη, ἦτο ὑπὲρ τῶν μυστηρίων, ὑπὲρ τῆς κεκορπεῖου ποιήσεως, ὑπὲρ τῆς Ἐλευσίνος, ὑπὲρ τῆς Δωδώνης, ὑπὲρ τοῦ ἀσιατικοῦ ἡμίφωτος, ὑπὲρ τοῦ βαθέος σκεπτικοῦ ὄνειρου. Τὸ ὄνειρον αὐτό, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προήλθεν ἡ αἰγινητικὴ τέχνη, ἦτο τόσον εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας ἔν τῷ προσώπῳ τοῦ Θάλητος, ὅσον καὶ εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας ἔν τῷ προσώπῳ τοῦ Πυθαγόρου. Ἦτο ἡ Σφίγξ ἡ φρουροῦσα τὴν εἴσοδον.

Ἡ Σφίγξ αὐτὴ ὑπῆρξε μοῦσα, ἡ μεγάλη ἀρχιερατικὴ καὶ ἀκόλαστος μοῦσα τοῦ παγκοσμίου ὄργασμοῦ· ὁ δὲ Ἀριστοφάνης τὴν ἠγάπα. Ἡ Σφίγξ αὐτὴ ἐνέπνεεν εἰς τὸν Αἰσχύλον τὴν τραγωδίαν καὶ εἰς τὸν Ἀριστοφάνην τὴν κωμωδίαν. Εἶχε κἄτι τι τὸ κυβέλειον. Εἰς τὸν Ἀριστοφάνην ἐνυπάρχει ἡ ἀρχαία ἱερὰ ἀναίδεια. Ἐνίοτε ἔχει τὸν Βάκχον εἰς τὰ ἀφρίζοντα χεῖλη του. Ἔρχεται ἀπὸ τὰ Διονύσια καὶ νομίζεις ὅτι βλέπεις μαινόμενον τῶν μυστηρίων. Ὁ παραπαίων στίχος του ὁμοιάζει μὲ βασσαρίδα πηδῶσαν μονοποδητὴ ἐπάνω εἰς φούσκας γεμάτας ἀέρα. Ὁ Ἀριστοφάνης ἔχει τὴν ἱερατικὴν αἰσχρότητα. Εἶναι ὑπὲρ τῆς γυμνότητος καὶ κατὰ τοῦ ἔρωτος. Καταδίδει τὰς Φαίδρας καὶ τὰς Σθενεβοίας, καὶ γράφει τὴν *Δυσιστράτην*.

Ἄς μὴ νομίση δὲ κανεῖς ὅτι τοῦτο ἀντέβαινε πρὸς τὴν θρησκείαν· ὁ κυνικὸς δὲν διέφερον ἀπὸ αὐστηρόν. Οἱ γυμνοσοφισταὶ ἦσαν τὸ σημεῖον τῆς τομῆς τῆς λαγνείας καὶ τῆς σκέψεως. Ὁ τράγος μὲ τὸ φιλοσοφικὸν ὑπογένειόν του εἰς αὐτὴν τὴν αἴρεσιν ἀνῆκεν. Ἡ ζοφερά αὐτὴ Ἀνατολή, ἡ ἐκστατικὴ καὶ κτηνώδης, ζῆ ἀκόμη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ καλογήρου, τοῦ δερβίσου καὶ τοῦ φακίρου. Οἱ Κορύβαντες ἦσαν εἶδος Ἑλλήνων φακίων. Εἰς αὐτὴν τὴν οἰκογένειαν ἀνῆκεν ὁ Ἀριστοφάνης, καθὼς καὶ ὁ Διογένης. Ὁ Αἰσχύλος συνώρευσεν μὲ αὐτὴν διὰ τοῦ ἀνατολισμοῦ του, διετήρει ὅμως τὴν τραγικὴν σεμνότητα.

Ἡ μυστηριώδης αὐτὴ φυσιολατρεία ἀπετέλει τὸ ἀρχαῖον ἑλλη-

νικὸν Δαιμόνιον. Ἐκαλεῖτο Ποίησις καὶ Φιλοσοφία. Εἶχεν ὑποχειρίον τῆς τὴν ὁμάδα τῶν ἐπτὰ σοφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἓνας, ὁ Περίανδρος, ἦτο καὶ τύραννος. Καὶ λοιπὸν κάποιον ἀστικὸν καὶ συντηρητικὸν πνεῦμα ἐπέπνευσεν μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Σωκράτους. Ἦτο ἡ δξύνουα ἐρχομένη νὰ ἐξαγάγῃ εἰς τὸ φανερόν τὴν σοφίαν. Ἀναγωγὴ τοῦ Θάλητος καὶ τοῦ Πυθαγόρου εἰς τὴν ἄμεσον ἀλήθειαν, τοιοῦτο τὸ ἐγγεῖρημα. Εἶδος ἀποστάξεως, ἐκαθαριστικῆς καὶ σμικρυντικῆς, διὰ τῆς ὁποίας τὸ παλαιὸν θεϊκὸν δόγμα ἔπιπτε σταγῶν πρὸς σταγόνα, μετουσιωμένον εἰς ἀνθρώπινον. Αἱ ἀπλοποιήσεις αὐταὶ ἀπαρέσκουν εἰς τὸν φανατισμὸν· τὰ δόγματα δὲν ἀρέσκονται εἰς τὸ κοσκίνισμα. Τὸ νὰ βελτιώσῃς μίαν θρησκείαν εἶναι τὸ ἴδιον ὡς νὰ τὴν ἐπεβουλεύθῃς. Ἡ πρόοδος, προσφέρουσα τὰς ὑπηρεσίας τῆς εἰς τὴν πίστιν, τὴν προσβάλλει. Ἡ πίστις εἶναι ἄγνοια ἢ ὁποία πιστεύει ὅτι γνωρίζει πολλὰ καὶ ἡ ὁποία, εἰς μερικὰς περιπτώσεις, γνωρίζει ἴσως περισσότερα τῆς ἐπιστήμης. Πρὸ τῶν ἀγερώχων ἰσχυρισμῶν τῶν πιστῶν, ὁ Σωκράτης ἐμειδία κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος τοὺς ἐστενοχώρει. Ἐνυπάρχει Βολταῖρος εἰς τὸν Σωκράτην. Ὁ Σωκράτης ἐκῆρυττεν ὅλην τὴν ἔλευσινιακὴν φιλοσοφίαν ἀκατάληπτον καὶ ἀκατανόητον, ἔλεγε δὲ εἰς τὸν Εὐριπίδην, ὅτι διὰ νὰ ἐννοήσῃ τὸν Ἡράκλειτον καὶ τοὺς παλαιούς φιλοσόφους, «*ἔπρεπε νὰ εἶναι κολυμβητὴς τῆς Δήλου*», κολυμβητὴς δηλαδὴ ἱκανὸς νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν νῆσον ἢ ὁποία διαρκῶς ἀπομακρύνεται. Τοῦτο ἦτο ἀσέβεια καὶ ἱεροσυλία διὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυσιολατρείαν. Αὐτὴ ἦτο ἡ μόνη ἀφορμὴ τῆς ἀντιπαθείας τοῦ Ἀριστοφάνους κατὰ τοῦ Σωκράτους.

Ἡ ἀντιπάθεια αὐτὴ ὑπῆρξεν ἀποτρόπαιος· ὁ ποιητὴς ὁμοιάζει μὲ διώκτην ἀπηνῆ· παρέσχε τὴν συνδρομὴν του εἰς τοὺς δυνάστας ἐναντίον τῶν καταδυναστευομένων, καὶ ἡ κωμωδία του διέπραξεν ἀληθῆ ἐγγλήματα. Ὁ Ἀριστοφάνης — καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ ζοφερὰν τιμωρίαν — παρέμεινεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν μεταγενεστέρων ὡς μία κακὴ μεγαλοφυΐα. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μία ἐλαφρυντικὴ περίπτωσις δι' αὐτόν· ἐθαύμασε μέχρι λατρείας τὸν ποιητὴν

τοῦ Προμηθέως, καὶ ἀφοῦ τὸν ἐθαύμασεν ἦτο τὸ ἴδιον ὡς νὰ τὸν ὑπερήσπισεν. Ὁ Ἄριστοφάνης ἔκαμεν ὅ,τι ἠμπόρесе διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐξορίαν του, καὶ ἐὰν ὑπάρχῃ κάτι μετριάζον τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ διαβάζοντος τὰς *Νεφέλας* λυσώσας ἐναντίον τοῦ Σωκράτους, εἶναι τὸ ὅτι βλέπει μέσα εἰς τὴν σκιὰν τὸ χέρι τοῦ Ἄριστοφάνους ποῦ προσπαθεῖ νὰ κρατήσῃ τὸν ἀπερχόμενον Αἰσχύλον.

Ὁ Αἰσχύλος ἄλλως τε ἔχει, καὶ αὐτός, μίαν κωμωδίαν, ἀδελφὴν τοῦ μεγάλου κωμικοῦ ἔργου τοῦ Ἄριστοφάνους. Ὁμιλήσαμεν ἤδη περὶ τῆς φαιδρότητός του, ἡ ὁποία προχωρεῖ πολὺ μακρὰν εἰς τοὺς *Ὀστολόγους*. Εἶναι ἐφάμιλλος τοῦ Ἄριστοφάνους καὶ ὑπερθεματίζει τῆς ἰδικῆς μας ἀποκορῆς. Ἀκούσατε: «Μοῦ πετᾶ κατάμουτρα ἓνα οὐροδογεῖον πλήρες. Τὸ ἀγγεῖον πίπτει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου καὶ θραύεται, εὐωδιάζον, ὄχι ὅμως ὅπως εὐωδιάζει κάλπη μὲ ἀρώματα»(1). Ποῖος τὰ λέγει αὐτά; ὁ Αἰσχύλος. Καὶ βραδύτερον θὰ ἔλθῃ ὁ Σαίξπηρ νὰ φωνάξῃ καὶ αὐτὸς διὰ στόματος τοῦ Φαλστάφ: «Ἄδειάστε τὸ ἀγγεῖο!» *Empty thy jordan*. Τί θέλετε; βλέπετε ὅτι ἔχετε νὰ κάμετε μὲ ἀγρίους. Τοιοῦτος ἄγριος εἶναι καὶ ὁ Μολιέρως. Ἴδετε, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, τὸν «Κατὰ φαντασίαν ἀσθενῆ».

Ἡ τέχνη γελᾷ ἀσμένως. Ἡ τέχνη, ἡ ὁποία εἶναι ναός, ἔχει τὸν γέλωτά της. Πόθεν ἡ ἰλαρότης αὐτῆ; Αἰφνιδίως, ἐν μέσῳ τῶν ἀριστουργημάτων, μορφῶν αὐστηρῶν, ὀρθῶνεται καὶ σπινθηροβολεῖ ὁ γελωτοποιός, ἐπίσης ἀριστούργημα. Ὁ Σάντσος Πάνσας παραπλεύρως τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ὅλα τὰ θαυμάσια τοῦ πνεύματος εἶναι ἐμπρός σας, ἡ δὲ εἰρωνεία ἔρχεται νὰ τὰ περιπλέξῃ καὶ νὰ τὰ συμπληρώσῃ. Αἴνιγμα. Ἴδου ὅτι ἡ τέχνη, ἡ μεγάλη τέχνη, κατελήφθη ἀπὸ ὑπερβολικὴν εὐθυμίαν. Τὸ πρόβλημά της,

1) Ὁδ' ἐστὶν ὅς ποτ' ἀμφ' ἐμοὶ βέλος
γελωτοποιόν, τὴν κάκοσμον οὐράνην,
ἔρριψεν οὐδ' ἠμαρτε, περὶ δ' ἐμῶ κάρα
πληγείσ' ἐναυάγησεν ὀστρακουμένη
χωρὶς μυρηρῶν τευχέων πνέουσ' ἐμοί.

(Αἰσχ. ἀπόσπ. Ὀστολόγων) (Σ. Μ.)

ἡ ὕλη, ἀποτελεῖ δι' αὐτὴν διασκέδασιν. Ἐνῶ τὴν συνδυάζει καὶ τὴν διαπλάττει πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ὀραιότητος, τέρπεται συγχρόνως ἀποστραγγίζουσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀσχημίαν. Φαίνεται ὡςὰν νὰ λησιμονῇ τὴν εὐθύνην της. Καὶ ὅμως δὲν τὴν λησιμονεῖ, διότι ὀπισθεν τοῦ μορφασμοῦ ἐμφανίζεται ἡ φιλοσοφία. Φιλοσοφία δὲ φαιδρᾷ, ὀλιγότερον αἰθερία, μᾶλλον ἐγκόσμιος, ἀλλ' ἐξ ἴσου μυστηριώδης ὅσον καὶ ἡ σκυθρωπὴ φιλοσοφία. Τὸ ἀγνωστον τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ τὸ ἀγνωστον τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὰ πράγματα ἔρχονται εἰς ἀντιπαράστασιν· καὶ ἀνακαλύπτεται ὅτι κατὰ τὴν συνάντησίν των οἱ δύο αὐτοὶ οἰωνοί, Φύσις καὶ Μοῖρα, δὲν κρατοῦν τὴν σοβαρότητά των. Ἡ ποίησις, μυστὴ ἀδημονίας, σαρκάζει, ποῖον; εαυτήν. Χαρὰ μὴ ἔχουσα τίποτε τὸ γαλήνιον ἀναβλύζει ἀπὸ τὸ ἀκατάληπτον. Καὶ κάποιον μέγα καὶ ἀπαισίον σκῶμμα ἀστράπτει μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκοτίαν. Τὰ συσσωρευμένα ὀλόγουρά μας σκοτὴ παίζουσι μὲ τὴν ψυχὴν μας. Φοβερὰ ἡ φαιδρότης τοῦ ἀγνώστου. Τὸ ἀστεῖον ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν ἄβυσσον.

Ὁ ἀνησυχητικὸς αὐτὸς γέλως τῆς τέχνης καλεῖται, εἰς μὲν τὴν ἀρχαιότητα Ἄριστοφάνης, εἰς δὲ τὴν σύγχρονόν μας ἐποχὴν Ραβελάι. Ὅταν Πρατίνας ὁ Δωριεὺς ἐπενόησε τὸ σατυρικὸν δράμα, καὶ ἀπέναντι τῆς τραγωδίας ἐνεφανίσθη ἡ κωμωδία, ὁ γέλως παραπλεύρως τοῦ πένθους, τὰ δύο εἶδη ἔτοιμα ἴσως νὰ συζευχθοῦν, ἐξηγέρθη ἀληθινὸν σκάνδαλον. Ὁ Ἀγάθων, ὁ φίλος τοῦ Εὐριπίδου, μετέβη εἰς τὴν Δωδώνην, διὰ νὰ συμβουλευθῇ τὸν Λοξίαν. Λοξίας εἶναι ὁ Ἀπόλλων. Λοξίας σημαίνει λοξοδρομῶν. Ὁνόμαζον δὲ τὸν Ἀπόλλωνα Λοξίαν ἔνεκα τῶν χρησμῶν του, οἱ ὅποιοι ἦσαν πάντοτε πλάγιοι καὶ πλήρεις μαιάνδρων καὶ πτυχῶν. Ὁ Ἀγάθων ἠρώτησε τὸν Ἀπόλλωνα ἂν τὸ νέον εἶδος ἦτο ἀσβεβὲς καὶ ἂν ἡ κωμωδία ὑπῆρχε δικαιοματικῶς ὅπως καὶ ἡ τραγωδία. Ὁ δὲ Ἀπόλλων ἀπήντησεν: **Ἡ ποίησις ἔχει δύο ὄτα.**

Ἡ ἀπάντησις αὐτῆ, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει ὡς σκοτεινὴν, φαίνεται εἰς ἡμᾶς πολὺ σαφῆς. Συνοψίζει διλόκληρον τὸν νόμον τῆς τέχνης. Πράγματι δέ, δύο προβλήματα πρό-

κείται : ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, ὑπὸ ἄπλετον φῶς, τὸ πρόβλημα ποῦ εἶναι γεμᾶτον ἀπὸ θόρυβον, ἀπὸ τάρραχον, ἀπὸ θυέλλας, ἀπὸ πάταγον, τὸ ἀχανές σταυροδρομί τῆς ζωῆς μετὰ δὲ τὰς διευθύνσεις ἀνοικτίας εἰς τὰς μυριάδας τῶν ἀνθρωπίνων ποδῶν, τὰ διαφιλονεκοῦντα στόματα, αἱ ἔριδες, τὰ πάθη μετὰ τὰ διατίτων, τὸ κακόν, οἱ μόχθοι, αἱ δδῦναι, τὰ δάκρυα, αἱ κραυγαί, ἡ βοή· ἀπὸ τὸ ἄλλο δέ, εἰς τὴν σκιάν, τὸ βωβὸν πρόβλημα, ἡ ἄπειρος σιγή, σημασίας ἀνεκφράστου καὶ τρομερᾶς. Καὶ ἡ ποίησις ἔχει δύο ὄτα : μετὰ τὸ ἐν ἀκούει τὴν ζωὴν καὶ μετὰ τὸ ἄλλο ἀκούει τὸν θάνατον.

§ 9

Ἡ ἔντασις τῆς φωτοβολίας, τὴν ὁποῖαν ἡ Ἑλλὰς ἐξέπεμπεν, εἶναι τεραστία, ἀκόμη καὶ σήμερον ποῦ ἔχομεν ἐμπρὸς μας τὴν Γαλλίαν. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἀπόκιζε χωρὶς ταυτοχρόνως νὰ ἐκπολιτίζη. Παράδειγμα πρὸς μίμησιν εἰς πλείονα τοῦ ἐνὸς σύγχρονα ἔθνη. Ἀγοράζειν καὶ πωλεῖν δὲν εἶναι τὸ πᾶν.

Ἡ Τύρος ἠγόραζε καὶ ἐπώλει, ἡ Βηρυτὸς ἠγόραζε καὶ ἐπώλει, ἡ Σιδὼν ἠγόραζε καὶ ἐπώλει· ποῦ εἶναι σήμερον αἱ πόλεις αὐταί; Αἱ Ἀθήναι ὅμως ἐδίδασκον, καὶ εἶναι ἀκόμη ἕως τὴν ὥραν αὐτὴν μία ἀπὸ τὰς πρωτεούσας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Χόρτα ἔχουν φυτρώσει ἐπάνω εἰς τὰς ἕξ βαθμίδας τοῦ βήματος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἠγόρευεν ὁ Δημοσθένης, ὁ Κεραμεικὸς εἶναι λάκκος μισογεμᾶτος ἀπὸ μαρμαρίνην σκόνην ποῦ ὑπῆρξεν ἄλλοτε τὸ ἀνάκτορον τοῦ Κέκροπος, τὸ Ὠδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, δὲν εἶναι πλέον παρὰ ἐρείπιον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου πίπτει εἰς ὠρισμένας ὥρας ἡ ἀτελής σκιά τοῦ Παρθενῶνος· ὁ ναὸς τοῦ Θησεῦς ἀνήκει εἰς τὰς χελιδόνας, καὶ αἶγες βόσκουν ἐπὶ τῆς Πηνυκός. Καὶ ὅμως ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα ζῆ, καὶ ὅμως ἡ Ἑλλὰς εἶναι βασίλισσα, καὶ ὅμως ἡ Ἑλλὰς εἶναι θεά. Τὸ μὲν πρατήριο παρέρχεται, τὸ δὲ σχολεῖον διαρκεῖ.

Εἶναι ἀληθῶς περίεργον, ὅταν ἀναλογισθῆ κανεὶς σήμερον ὅτι πρὸ εἴκοσι δύο αἰώνων πολίχνη, ἀπομονωμένοι καὶ διε-

σπαρμέναι εἰς τὰ πέρατα τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, εἶχαν ὄλαι θέατρα. Προκειμένου νὰ ἐκπολιτίση, πρῶτον ἔργον τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἡ ἀνεγερσις μιᾶς ἀκαδημίας, μιᾶς στοᾶς ἢ ἐνὸς λογείου. Ὅστις ἠθέλεν ἴδῃ, κατὰ τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐποχὴν, ἐγειρομένης εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ἐν Ὀμβρικῇ μὲν τὴν πόλιν τῶν Σενῶνων Γαλατῶν, τὴν σημερινὴν Sinigaglia, πλησίον δὲ τοῦ Βεζουβίου τὴν ἑλληνικὴν πόλιν Παρθενόπην, τὴν νῦν Νεάπολιν, ἠθέλεν ἀναγνωρίσει τὴν Γαλατίαν ἀπὸ τὸν μέγαν ὄρθιον λίθον τὸν κατέρυθρον ἀπὸ αἶμα, καὶ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ θέατρον.

Ὁ ἐκπολιτισμὸς αὐτὸς διὰ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης εἶχε τοιαύτην δύναμιν, ὥστε ἐδάμαζε κάποτε καὶ αὐτὸν τὸν πόλεμον. Οἱ Συρακούσιοι, καθὼς διηγείται ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν βίον τοῦ Νικίου, ἄφηναν ἐλευθέρους τοὺς Ἑλληνας αἰχμαλώτους ὅσοι ἔψαλλον στίχους τοῦ Εὐριπίδου.

Θ' ἀναφέρωμεν μερικὰ γεγονότα πολὺ ὀλίγον γνωστά, παράδοξα δέ.

Ἡ μεσσηνιακὴ ἀποικία, ἡ ἐν Σικελίᾳ Ζάγκλη, ἡ κορινθιακὴ ἀποικία, ἡ Κέρκυρα—ὄχι ἡ Κέρκυρα τῶν Ἀψυριτίδων νήσων—, ἡ κυκλαδικὴ ἀποικία, ἡ ἐν Λιβύῃ Κυρήνη, αἱ τρεῖς φωκαϊκαὶ ἀποικίαι, ἡ ἐν Λευκανίᾳ Ἡλεία, τὰ ἐν Κύρῳ Πάλαντα, ἡ ἐν Γαλλίᾳ Μασσαλία, εἶχον θέατρα. Ὁ οἶστρος εἶχε καταδιώξει τὴν Ἰῶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου, καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἐξετείνετο μέχρι τοῦ λιμένου Ἐνετοῦ· οὕτω δὲ τὸ Τεργηστον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ σημερινὴ Τεργέστη, εἶχε καὶ αὐτὸ θέατρον· θέατρον ἐν Σάλπη τῆς Ἀπουλίας· θέατρον ἐν Σκυλακίῳ τῆς Καλαβρίας· θέατρον εἰς τὴν Λυσιμάχειαν, τὴν κτισθεῖσαν ἀπὸ τὸν Λυσίμαχον, στρατηγὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου· θέατρον εἰς τὴν Σκαπτήν Ὑλην, ὅπου ὁ Θουκυδίδης κατεῖχε μεταλλεῖα χρυσοῦ· θέατρον εἰς τὴν Βιζύαν, ὅπου διέμεινεν ὁ Θησεύς· θέατρον εἰς τὸ Βουθρωτὸν τῆς Χαονίας· θέατρον εἰς τὸ Βούδειον τῆς Παννονίας, ὅπου ἦσαν οἱ μετανάσται. Πολλὰ ἀπὸ τὰς ἀποικίας αὐτάς, κείμεναι μακρὰν, ἦσαν ἐκτεθειμένα. Εἰς τὴν νῆσον Σαρδηνίαν, τὴν ὁποῖαν οἱ Ἕλληνες ὠνόμαζον Ἰγνοῦσαν λόγῳ τῆς ὁμοιότητός της μετὰ τὸ πέλαμα τοῦ

ποδός, ἡ Κάραλις, ἡ σημερινὴ Cagliari, εὐρίσκειτο τρόπον τινὰ ὑπὸ τοὺς καρρηδονικοὺς ὄνυχας· ἡ Κίβαλις, ἐν Μυσία, ἠπειλεῖτο ἀπὸ τοὺς Τριβαλλοὺς· ἡ Ἀσπληδὼν ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς· ἡ Τόμις, μέλλον τάφος τοῦ Ὀβιδίου, ἀπὸ τοὺς Σκορδίσκους· ἡ Μίλητος, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀπὸ τοὺς Μασσαγέτας· τὸ Διάνιον, εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἀπὸ τοὺς Κανταβροὺς· ἡ Σαλμυδησοῦς ἀπὸ τοὺς Μολοσσοὺς· ἡ Καρπίνη ἀπὸ τοὺς Ταυροσκύθας· ἡ Γελωνὸς ἀπὸ τοὺς Ἀρυμφαίους Σαρμάτας, οἱ ὅποιοι ἐτρέφοντο μὲ βαλανίδια· ἡ Ἀπολλωνία ἀπὸ τοὺς πλανωμένους ἐπὶ ἀμαξῶν Ἀμαξοβίου· τὰ Ἀβδηρα, ἡ πατρίς τοῦ Δημοκρίτου, ἀπὸ τοὺς Θραῖκας, ἄνδρας καταστίτους. Ὅλαι αὐταὶ αἱ πόλεις πλησίον τῆς ἀκροπόλεως εἶχον καὶ τὸ θέατρόν των. Διατί; Διότι τὸ θέατρον διετήρει ἄσβεστον τὴν φλόγα αὐτῆν, τὴν πατρίδα. Ἐχοντες τοὺς βαρβάρους ἐπὶ θύραις, ἐφρόντιζον νὰ διατηροῦνται Ἕλληνες. Ὁ ἐθνισμὸς εἶναι τὸ καλλίτερον τεῖχος.

Τὸ ἑλληνικὸν δράμα ἦτο λυρικότατον. Πολλάκις δὲ ἦτο ὀλιγότερον τραγωδία παρὰ διθύραμβος. Εἶχεν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων στροφὰς ἀγεράχους ὡς ξίφη. Ἐφώρμα ἐπὶ τῆς σκηνῆς, μὲ τὸ κράνος εἰς τὴν κεφαλὴν, καὶ τότε ἦτο ᾄδῃ ἔνοπλος πρὸς πόλεμον. Εἶναι δὲ γνωστὸν τί δύναμιν ἔχει μία Μασσαλιώτις.

Πλεῖστα ἀπὸ τὰ θέατρα αὐτὰ ἦσαν ἀπὸ γρανίτην, μερικὰ δὲ ἀπὸ πλίνθους. Τὸ θέατρον τῆς Ἀπολλωνίας ἦτο μαρμαρίνον. Τὸ θέατρον τῆς Σαλμυδησοῦς, τὸ ὁποῖον μετεφέρετο πότε εἰς τὴν Δωρικὴν πλατεῖαν καὶ πότε εἰς τὴν Ἐπιφανῆ, ἦτο παμμέγιστον ἰκρίον κυλιόμενον ἐπάνω εἰς κυλίνδρους, ἀπαράλλακτα ὅπως οἱ ξύλινοι ἐκεῖνοι πύργοι τοὺς ὁποίους διηύθυνον κατὰ τῶν λιθίνων πύργων τῶν πολιορκουμένων πόλεων.

Ποῖον δὲ ποιητὴν ἐδίδασκον κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ θέατρα αὐτὰ; Τὸν Αἰσχύλον.

Διὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ Αἰσχύλος ἦτο ὁ αὐτόχθων ποιητής. Ἦτο κἄτι περισσότερο ἀπὸ Ἕλληνα, ἦτο πελασγικός. Εἶχε γεννηθῆ εἰς τὴν Ἐλευσίνα· καὶ δὲν ἦτο μόνον Ἐλευσίνιος, ἀλλὰ καὶ ἑλευσινιακός, δηλαδή μεμνημένος. Εἶναι ἡ αὐτὴ ἀπόχρωσις ὁποῖα Ἄγγλος καὶ

Ἀγγλικανός. Τὸ ἀσιατικὸν στοιχεῖον, μεγαλοπρεπῆς παραμόρφωσις τῆς μεγαλοφυΐας αὐτῆς, ἐπηύξανε τὸν θαυμασμόν. Διότι διηγοῦντο ὅτι ὁ μέγας Διόνυσος, ὁ κοινὸς αὐτὸς τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς Βάκχος, ἤρχετο ἐν ὄνειρῳ καὶ ὑπὸ γόρσει εἰς τὸν ποιητὴν τὰς τραγωδίας του. Ἐπανευρίσκομεν ἐδῶ τὸ «Πνεῦμα» τοῦ Σαίξπηρ.

Ὁ Αἰσχύλος, εὐπατριδὴς καὶ «αἰγινητικός», ἐφαίνετο εἰς τοὺς Ἕλληνας περισσότερο Ἕλληνα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους. Πεντήκοντα δύο ἀπὸ τὰς τραγωδίας του εἶχαν στεφανωθῆ. Ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου, οἱ ἄνδρες ἐκτύπων τὰς ἀνηρημένας εἰς τὰς θύρας τῶν ναῶν ἀσπίδας κραυγάζοντες: Πατρίς! πατρίς! Ὁ Αἰσχύλος ἦτο δημοφιλής. Ἠγάπα τὸν λαὸν καὶ ὁ λαὸς τὸν ἐλάτρευεν. Ἔχει δύο ιδιότητες τὸ μεγαλεῖον: ἡ μεγαλειότης εἶναι ἡ μία, ἡ οἰκειότης ἡ ἄλλη. Ὁ Αἰσχύλος εἶχεν οἰκειότητα μὲ τὸν θυελλώδη καὶ γενναϊόφρονα ἐκεῖνον ὄχλον τῶν Ἀθηναίων. Ἔδιδε συχνὰ εἰς τὸ πλῆθος αὐτὸ τὸν ὠραιότερον ρόλον. Ἰδέτε εἰς τὴν **Ὁρέστειαν** μὲ ποῖαν καλωσύνην ὁ χορὸς, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ λαὸς, ὑποδέχεται τὴν Κασσάνδραν. Ἡ βασίλισσα κακομεταχειρίζεται καὶ ἐξαγριώνει τὴν αἰχμάλωτον, ὁ χορὸς ὁμως προσπαθεῖ νὰ τὴν καθησυχάσῃ καὶ νὰ τὴν καταπραύνη. Ὁ Αἰσχύλος εἶχεν εἰσαγάγῃ τὸν λαὸν εἰς τὰ ὑψηλότερά του ἔργα· ὁ λαὸς ἔπαιζε ρόλον εἰς τὰς **Σαντρίας**, τραγωδίαν ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ **Πενθέως**, εἰς τὰς **Τροφούς**, τραγωδίαν περιλαμβανομένην εἰς τὴν **Νιόβην**, εἰς τὸν **Ἀθάμαντα** διὰ τῆς τραγωδίας τῶν **Δικτυουλικῶν**, εἰς τὴν **Ἰφιγένειαν** διὰ τῆς τραγωδίας τῶν **Θαλαμοποιῶν** καὶ πρὸς τοῦ λαοῦ τὸ μέρος ἔκλινε τὴν πλάστιγγα ὁ Αἰσχύλος εἰς τὸ μυστηριώδες ἐκεῖνο δράμα, τὴν **Ψιχοστασίαν**. Διὰ τοῦτο καὶ τὸν ἐξέλεξαν ὅπως διατηρῆ τὸ ἱερὸν πῦρ.

Εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας ἔπαιζαν τὴν **Ὁρέστειαν** καὶ τοὺς **Πέρσας**. Παρόντος τοῦ Αἰσχύλου, ἡ πατρίς δὲν ἦτο πλέον μακρὰν. Αἱ σχεδὸν θρησκευτικαὶ αὐταὶ παραστάσεις ἐδίδοντο κατὰ διαταγὴν τῶν ἀρχόντων. Τὸ γιγαντώδες αἰσχύλειον θέα-

τρον ἐπεφορτίσθη τρόπον τινὰ νὰ ἐπαγρυπνῆ ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν. Τὰς περιέκλειε μέσα εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὰς ἐξησφάλιζεν ἀπὸ τὰς κακὰς γεινιάσεις καὶ ἀπὸ τοὺς πειρασμοὺς ἐνδεχομένης παραπλανήσεως, τὰς ἐπροφύλασεν ἀπὸ τὴν βαρβαρικὴν προστριβὴν, τὰς διετήρει μέσα εἰς τὸν ἑλληνικὸν κύκλον. Ἦτο ἐκεῖ ὡς πρόσκοπος ἔτοιμος νὰ εἰδοποιήσῃ. Καὶ ἐνεπιστεύοντο, οὕτως εἰπεῖν, ὅλας ἐκείνας τὰς μικρὰς Ἑλλάδας εἰς μόνον τὸν Αἰσχύλου.

Εἰς τὰς Ἰνδίας ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ δίδουν τὰ μικρὰ παιδιὰ πρὸς φύλαξιν εἰς τοὺς ἐλέφαντας. Αἱ πελώρια αὐτὰ ἀγαθότητες ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τῶν μικρῶν. Ὁ ἔσμος τῶν ξανθῶν κεφαλῶν τραγουδεῖ, γελᾷ καὶ παίζει κάτω ἀπὸ τὰ δένδρα. Ἡ κατοικία εἶναι ὀλίγον παραπέρα. Ἡ μητέρα λείπει. Εἶναι εἰς τὸ σπίτι, ἀσχολουμένη εἰς τὰς οἰκιακὰς φροντίδας καὶ μὴ προσέχουσα τὰ παιδιὰ της. Αὐτὰ ὅμως, παρ' ὅλην τὴν χαρὰν των, εὐρίσκονται ἐν κινδύνῳ. Τὰ ὠραῖα ἐκεῖνα δένδρα εἶναι προδοτικά. Κρύπτουν ὑπὸ τὸ φύλλωμά των δηλητηριώδεις γλώσσας, ὄνυχας καὶ ὀδόντας. Ἐκεῖ ὁ κάκτος ὀρθώνεται, ἡ λύγξ περιτριγυρίζει, ἡ ἔχιδνα ἔρπει. Τὰ μικρὰ δὲν πρέπει ν' ἀπομακρυνθοῦν. Πέραν ἑνὸς ὄρισμένου ὄριου, ἐχάθησαν. Αὐτὰ ἐν τούτοις πηγαινοέρχονται, φωνάζουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, σύρονται, ἀλληλοέλκονται, μερικὰ μὲν ἡμποροῦν νὰ ψελλίζουν καὶ νὰ στέκονται ὄρθια. Κάποτε ἐν ἀπὸ αὐτὰ ἀπομακρύνεται πολὺ. Τότε μία φοβερὰ προσβολὴς ἐκτείνεται, συλλαμβάνει τὸν μικρὸν καὶ τὸν ἐπαναφέρει ἡρέμα πρὸς τὴν οἰκίαν.

§ 10

Ἵπῃσιν μερικὰ ἀντίγραφα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλήρη τοῦ Αἰσχύλου.

Ἐκτὸς τῶν ἀντιγράφων τῶν ἀποικιῶν, περιοριζομένων εἰς μικρὸν ἀριθμὸν δραμάτων, εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ μονομερῆ ἀντίγραφα τοῦ ἀθηναϊκοῦ πρωτοτύπου ἐγέναν ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινούς κριτικούς καὶ σχολιαστάς, χάρις εἰς τοὺς ὁποίους περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν διάφορα ἀποσπάσματα, μεταξὺ ἄλλων δὲ τὸ κω-

μικὸν ἀπόσπασμα τῶν *Ἵστολόγων* καὶ τὸ βαρβαρικὸν τῶν *Ἠδωνῶν*, οἱ ἀναφερόμενοι ὑπὸ τοῦ Στοβαίου στίχοι, προσεῖ δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόκρυφοὶ πιθανῶς στίχοι οἱ μνημονευόμενοι ὑπὸ Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος.

Τὰ ἀντίγραφα αὐτὰ, τὰ ὁποῖα πιθανὸν νὰ εὐρίσκωνται ὑπὸ τὴν γῆν σῶα, συνετήρησαν τὴν ἐπίμονον ἐλπίδα τῶν ἐρευνητῶν καὶ ἰδίως τοῦ Le Clerc, δημοσιεύσαντος τῷ 1709 ἐν Ὀλλανδία τὰ ἀνευρεθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Μενάνδρου. Ὁ Πέτρος Pelhestre, ὁ ἐκ Ρουέννης, ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος εἶχε διαβάσει τὰ πάντα, ἰσχυρίζετο ὅτι ἡμποροῦσε κανεὶς νὰ ἀνεύρη τὰ πλείιστα τῶν ποιημάτων τοῦ Αἰσχύλου εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν μονῶν τοῦ ὄρους Ἄθω, ἀπαράλλακτα ὅπως ἀνευρέθησαν τὰ πέντε βιβλία τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Τακίτου εἰς τὴν μονὴν τοῦ Corwey, ἐν Γερμανία, καὶ τὰ *Πολιτεύματα* τοῦ Κουίντιλιανοῦ εἰς ἓνα παλαιὸν πύργον τοῦ μοναστηρίου τοῦ Saint-Gall.

Κατὰ τινὰ παράδοσιν ἀμφισβητουμένην, Εὐεργέτης ὁ Β' ἀπέδωκεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὄχι τὸ πρωτότυπον ἀντίγραφον τοῦ Αἰσχύλου, ἀλλ' ἀντίγραφον αὐτοῦ, ἀφίνων ὡς ἀποζημίωσιν τὰ δέκα πέντε τάλαντα. Ἀνεξαργτήτως τοῦ περιστατικοῦ τοῦ Εὐεργέτου καὶ τοῦ Ὁμάρ τὸν ὁποῖον ὑπενθυμίσσαμεν, καὶ τὸ ὁποῖον, πραγματικώτατον κατὰ βᾶθος, εἶναι ἴσως θρυλικὸν εἰς μερικὰς λεπτομερείας του, ἡ ἀπώλεια τῶν ὠραίων ἔργων τῆς ἀρχαιότητος εἶναι εὐεξήγητος ἀπὸ τὸ περιορισμένον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιγράφων. Ἡ Αἴγυπτος ἰδίως μετέγραφε τὰ πάντα ἐπὶ παπύρων. Καὶ ὁ πάπυρος, ὁ ὁποῖος ἦτο πολὺ ἀκριβὸς, κατέστη σπανιώτατος. Ἦναγκάσθησαν τότε νὰ γράφουν ἐπάνω εἰς κεραμοῦργήματα. Τὸ νὰ θραύσῃς πήλινον σκεῦος ἦτο τότε ὡς νὰ ἔθραυσες ἓνα βιβλίον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅπου ὁ Ἰησοῦς ἐξωγραφῆθη ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐν Ῥώμῃ, μετ' ὅπλων ὄνου καὶ μετ' ἐπιγραφὴν: *Ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν ὁ ἔχων ὄνυχας ὄνου*, δηλαδὴ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα, διὰ νὰ γίνωνται δέκα ἀντίγραφα τοῦ Τακίτου κατ' ἔτος, ἐδέχθη ἓνας Καῖσαρ νὰ ὀνομάζεται Τάκιτος καὶ νὰ πιστεῖσῃ ὅτι ὁ Τάκιτος ἦτο θεὸς του. Καὶ μ' ὄλον τοῦτο, ὁ Τάκιτος σχεδὸν

ἀπωλέσθη. Ἐκ τῶν εἴκοσι δικτῶ ἐτῶν τῆς *Ἱστορίας τῶν Καισάρων* τοῦ Τακίτου, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ἐξηκοστὸν ἔνατον καὶ φθάνει μέχρι τοῦ ἑνενηκοστοῦ ἑνάτου ἔτους, μόνον ἓν ἔτος ἔχομεν ὀλόκληρον, τὸ ἐξηκοστὸν ἔνατον, καὶ ἓν τμήμα ἔτους, τοῦ ἑβδομηκοστοῦ. Ὁ Εὐεργέτης ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγήν τῶν παπύρων, καὶ τοῦτο ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ ἐφευρεθῇ ἡ περγαμηνή. Ἡ ἀκρίβεια τοῦ παπύρου ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε ὁ Φίρμιος ὁ Κύκλωψ, κατασκευαστὴς παπύρων, ἐκέρδισεν ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν αὐτὴν τόσα χρήματα, ὅσα τοῦ ἤρκεσαν διὰ νὰ συγκροτήσῃ στρατεύματα, νὰ διεξαγάγῃ πόλεμον κατὰ τοῦ Ἀυρηλίου καὶ ν' ἀνακηρύξῃ ἑαυτὸν αὐτοκράτορα.

Ὁ Γουτεμβέργιος ὑπῆρξε λυτρωτής. Οἱ καταποντισμοὶ τῶν ἔργων τοῦ πνεύματος, οἱ ἀναπόφευκτοι προτοῦ ἐφευρεθῇ ἡ τυπογραφία, εἶναι ἀδύνατοι πλέον τώρα. Ἡ τυπογραφικὴ τέχνη εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀστεϊρεύτου. Εἶναι ἡ ἐφεύρεσις τοῦ ἀεικινήτου εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπιστήμην. Τυχαίνει κάποτε κανεὶς δεσπότης ποῦ ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ σταματήσῃ, ἢ νὰ ἐπιβραδύνῃ τὴν κίνησιν του· ἀλλ' ὁ μόνος ποῦ φθείρεται εἰς τὴν προστριβὴν του εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἀδύνατον πλέον νὰ ἐμποδισθῇ ἡ σκέψις, ἀδύνατον πλέον νὰ συγκρατηθῇ ἡ πρόοδος, ἀδύνατον πλέον νὰ χαθῇ τὸ βιβλίον· ἰδοὺ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τυπογραφίας. Πρὸ τῆς τυπογραφίας ὁ πολιτισμὸς ἦτο ὑποκείμενος εἰς ἀπωλείας οὐσιαστικῆς. Αἱ οὐσιώδεις διὰ τὴν πρόοδον ὑποδείξεις, αἱ προερχόμεναι ἀπὸ τὸν δεῖνα φιλόσοφον ἢ ἀπὸ τὸν δεῖνα ποιητὴν, ὑφίσταντο αἰφνιδίως ἔκλειψιν. Μία σελὶς τοῦ ἀνθρωπίνου βιβλίου ἐσχίζετο ἀποτόμως. Διὰ ν' ἀποκληρωθῇ ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ ὅλας τὰς μεγάλας διαθήκας τῶν μεγαλοφυῶν, μία ἀνοησία ἀντιγραφῆς ἢ μία ἰδιοτροπία τυράννου ἦτο ἀρκετὴ. Οὐδεὶς τοιοῦτος κίνδυνος ἦδη. Τοῦ λοιποῦ κυριαρχεῖ τὸ ἀσύλληπτον. Οὐδὲν καὶ οὐδεὶς πλέον δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν σκέψιν συλλαμβάνων τὸ σῶμα. Ἡ σκέψις δὲν ἔχει πλέον σῶμα. Τὸ χειρόγραφον ἦτο τὸ σῶμα τοῦ ἀριστοουργήματος. Τὸ χειρόγραφον ἦτο φθαρτόν, συναπτόμιζε δὲ μαζί του τὴν ψυχὴν, τὸ ἔργον. Ἦδη τὸ ἔργον, γε-

νόμενον τυπογραφικὸν φύλλον, ἀπηλευθερώθη. Δὲν εἶναι τώρα παρὰ ψυχὴ μόνον. Φονεύσατε, ἂν δύνασθε, τὴν ἀθάνατον αὐτήν! Χάρις εἰς τὸν Γουτεμβέργιον, τὸ βιβλίον δὲν ὑπόκειται πλέον εἰς ἐξάντησιν. Κάθε βιβλίον εἶναι σπορὰ καὶ ἔχει μέσα του τὴν ἀτομικὴν του ἀναγέννησιν, δυναμένην νὰ πραγματοποιηθῇ εἰς μυριάδας· ἐκδόσεων· ἢ μονὰς κυφορεῖ τὸ ἀναρίθμητον. Τὸ θαῦμα αὐτὸ ἔσωσε τὴν παγκόσμιον διάνοιαν. Ὁ Γουτεμβέργιος προβάλλει κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ἀπὸ τὸν φοβερόν ζόφον, ἀποκομίζων ἀπὸ τὰ σκότη τὸν λυτρωθέντα αὐτὸν αἰχμάλωτον, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὁ Γουτεμβέργιος θὰ εἶναι ἔσαι ὁ ἀρωγὸς τῆς ζωῆς· θὰ εἶναι ὁ παντοτινὸς συνεργάτης τοῦ ἐργαζομένου πολιτισμοῦ. Τίποτε δὲν γίνεται χωρὶς αὐτόν. Ἐσημείωσε τὴν μετάπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς δουλείας εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Δοκιμάσατε νὰ τὸν ἀφαιρέσετε ἀπὸ τὸν πολιτισμόν, καὶ ἰδοὺ πάλιν ἡ Αἴγυπτος. Ὁ δὲ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, αὐτὸς καὶ μόνος, εἶναι ἀρκετὸς διὰ νὰ σμικρύνῃ τὸ ἀνάστημα ἑνὸς ὀλοκλήρου λαοῦ.

Μία ἀπὸ τὰς μεγάλας ἀπόψεις τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς τυπογραφίας—ἐπιμένομεν εἰς τοῦτο—εἶναι ἡ ἐπ' ἀόριστον διατήρησις τῶν ποιητῶν καὶ τῶν φιλοσόφων. Ὁ Γουτεμβέργιος εἶναι τρόπον τινὰ δευτέρος πατὴρ τῶν δημιουργημάτων τοῦ πνεύματος. Πρὸ αὐτοῦ—ναί, ἡ δύνατο τοῦτο νὰ συμβῇ—τὸ ἀριστοῦργημα ἀπέθνησκεν.

Εἶναι τῶ ὄντι λυπηρόν νὰ λέγεται, ἀλλὰ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ρώμη ἔρειπια μόνον βιβλίων μᾶς ἀφῆκαν. Ὁλόκληρος πρόσοψις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἡμηρειωμένη, ἰδοὺ ἡ ἀρχαιότης. Ἐδῶ τὸ ἔρειπιον μιᾶς ἐποποιίας, ἐκεῖ μία τραγωδία κατεδαφισμένη· μεγάλοι στίχοι, ξεθωριασμένοι, θαμμένοι καὶ παραμορφωμένοι, ἀετώματα ἰδεῶν κατὰ τὰ τρία τέταρτα καταρρεύσαντα, μεγαλοφυῖαι κολοβωμέναι ὡς στήλαι, ἀνάκτορα σκέψεως χωρὶς ὄροφὴν καὶ χωρὶς θύρας, σκελετοὶ ποιημάτων, νεκροκεφαλαὶ αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν ἄλλοτε στροφαί, ἢ ἀθανασία εἰς κατάστασιν ἔρειπιου. Καὶ προκαλεῖ τοῦτο

δεμβασμόν ἀπαίσιον. Ἡ λήθη, ἡ ἀράχνη αὐτή, πλέκει τὸν ἰστόν της μεταξὺ τοῦ δράματος τοῦ Αἰσχύλου καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Τακίτου.

Ποῦ εἶναι ὁ Αἰσχύλος; εἰς τεμάχια πανταχοῦ. Εἶναι διασκορπισμένος εἰς εἴκοσι κείμενα. Τὰ ξερείτιά του πρέπει νὰ ταναζητήσης εἰς πλήθος διαφόρων μερῶν. Ὁ Ἀθηναῖος μᾶς δίδει τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ Αἰσχύλου: **Εἰς τὸν Χρόνον**, ὁ Μακρόβιος τὸ ἀπόσπασμα τῆς **Αἴνας** καὶ τὸν πρὸς τοὺς Παλικούς θεοὺς ὕμνον, ὁ Πausanias τὸ ἐπιτύμβιον, ὁ ἀνώνυμος βιογράφος, ὁ Golzius καὶ ὁ Meursius τοὺς τίτλους τῶν ἀπολεσθέντων δραμάτων. Γνωρίζομεν ἀπὸ τοὺς **Τουσκουλανούς** τοῦ Κικέρωνος ὅτι ὁ Αἰσχύλος ἦτο πυθαγόρειος, ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον ὅτι ὑπῆρξεν ἀνδρεῖος εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἀπὸ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτην ὅτι ὁ ἀδελφός του Ἀμυνίας ὑπῆρξε γενναῖος εἰς τὰς Πλαταιάς, ἀπὸ τὸν Ἰουστίνον ὅτι ὁ ἀδελφός του Κυνέγειρος ὑπῆρξεν ἥρωικὸς εἰς τὴν Σαλαμίνα. Γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς διδασκαλίας ὅτι οἱ **Πέρσαι** παρεστάθησαν ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος Μένωνος, οἱ **Ἐπιὰ ἐπὶ Θήβας** ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος Θεαγενίδου καὶ ἡ **Ὁρέστεια** ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος Φιλοκλέους· γνωρίζομεν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην ὅτι πρῶτος ὁ Αἰσχύλος ἐτόλμησε νὰ παρουσιάσῃ δύο πρόσωπα ὁμιλοῦντα ταυτοχρόνως· ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὅτι οἱ δούλοι παρίσταντο εἰς τὰ δράματά του· ἀπὸ τὸν Ὀράτιον ὅτι ἐπενόησε τὸ προσωπεῖον καὶ τὸν κόθορνον· ἀπὸ τὸν Πολυδεύκην ὅτι αἱ ἔγκυοι γυναῖκες ἀπέβαλλον ὅταν ἐνεφανίζοντο αἱ Μαινάδες· ἀπὸ τὸν Φιλόστρατον ὅτι ἐσυντόμευσε τὰς μονωδίας· ἀπὸ τὸν Σουΐδαν ὅτι τὸ θεατρὸν του κατέρρευσε κάποτε ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ πλήθους· ἀπὸ τὸν Αἰλιανὸν ὅτι ἐβλασφήμησεν· ἀπὸ τὸν Πλούταρχον ὅτι ἐξωρίσθη· ἀπὸ τὸν Βαλέριον Μάξιμον ὅτι ἐφονεύθη ἀπὸ ἀετὸν ἀφήσαντα νὰ πέσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του μίαν χελώνην· ἀπὸ τὸν Κουϊντιλιανὸν ὅτι διεσκευάσθησαν τὰ δράματά του· ἀπὸ τὸν Φαβρίκιον ὅτι διὰ τὸ κατὰ τῆς πατρότητος αὐτὸ ἔγκλημα κατηγοροῦνται οἱ υἱοὶ του· ἀπὸ τὰ μάρμαρα τοῦ Arundel τὴν χρονολογίαν τῆς γεννήσεώς του, τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου του καὶ τὴν ἡλικίαν του—ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐξήκοντα ἑννέα ἐτῶν.

Ἀφαιρέσατε τώρα ἀπὸ τὸ δράμα τὴν Ἀνατολὴν καὶ βάλετε ἀντ' αὐτῆς τὸν Βορρᾶν, ἀφαιρέσατε τὴν Ἑλλάδα καὶ βάλετε τὴν Ἀγγλίαν, ἀφαιρέσατε τὴν Ἰνδίαν καὶ βάλετε τὴν Γερμανίαν, τὴν Allmen, τὸ ὁποῖον σημαίνει «ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι», ἄλλην ταύτην ἀγανῆ μητέρα, ἀφαιρέσατε τὸν Περικλῆ καὶ βάλετε τὴν Ἐλισάβετ, ἀφαιρέσατε τὸν Παρθενῶνα καὶ βάλετε τὸν Πύργον τοῦ Λονδίνου, ἀφαιρέσατε τὸν δῆμον καὶ βάλετε τὸν ὄχλον, ἀφαιρέσατε τὸ μοιραῖον καὶ βάλετε τὴν μελαγχολίαν, ἀφαιρέσατε τὴν γοργόνα καὶ βάλετε τὴν μάγισσαν, ἀφαιρέσατε τὸν ἀετὸν καὶ βάλετε τὸ νέφος, ἀφαιρέσατε τὸν ἥλιον καὶ βάλετε τὴν σελήνην ἀνατέλλουσαν κάτωχρον ἐπάνω ἀπὸ τὴν χέρσον ἐξοχὴν ποῦ φρῖσσει ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου, καὶ ἰδοὺ ἔχετε τὸν Σαίξπηρ.

Δεδομένου ὅτι οἱ μεγαλοφρεεῖς ἀποτελοῦν δυναστείαν μὲ ἀπολύτως ἀτομικὴν πρωτοτυπίαν ἕκαστος, ὁ ποιητὴς τῶν καρλομαγειών χρόνων, διαδεχθεὶς τὸν ποιητὴν τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἢ γοτθικῆ ἀχλὺς, διαδεχθεῖσα τὸ ἀρχαῖον μυστήριον, ὁ Σαίξπηρ, διαδεχθεὶς τὸν Αἰσχύλον, εἶναι Αἰσχύλος ὁ Β΄.

Ἐπομένως ἡδη ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις, δημιουργὸς τοῦ τρίτου κόσμου, δικαιομένη ν' ἀντιπροσωπευθῆ ἔν τῇ τέχνῃ. Διότι ἡ Τέχνη εἶναι τεραστία χαίνουσα θύρα, καὶ διὰ τοῦ ἀνοίγματος αὐτοῦ δύνανται τὰ πάντα νὰ εἰσέλθουν.

ΒΙΒΛΙΟΝ Δ΄

ΣΑΙΞΠΗΡ. Η ΜΕΓΑΛΟΦΥΪΑ ΤΟΥ

§ 1

Ποιητής σημαίνει συνάμα και αναγκαιώς ιστορικός και φιλόσοφος. Ὁ Ἡρόδοτος και ὁ Θαλῆς ἐμπεριέχονται εἰς τὸν Ὅμηρον. Ὁ Σαίξπηρ, ὁμοίως, εἶναι τριπλοῦς. Εἶναι πλὴν τούτου ζωγράφος. Οἷος δὲ ζωγράφος! κολοσσός. Ὁ Σαίξπηρ εἶναι ἡ τραγωδία, ἡ κωμωδία, ἡ φαντασμαγορία, ὁ ὕμνος, ἡ γελοιοποιία, ὁ μέγας θεϊκὸς γέλως, τὸ τρομερὸν και τὸ φρικτόν, ἐν ἐνὶ λόγῳ τὸ δράμα. Προσεγγίζει εἰς τοὺς δύο πόλους. Τὸν εὗρισκεις πότε εἰς τὸν Ὀλυμπον και πότε εἰς τὸ θέατρον τοῦ ὄχλου. Εἶναι ἰκανὸς διὰ τὸ πᾶν.

Ὅταν σὲ κρατῆ, συνελήφθης. Μὴν ἀναμένης ἀπ' αὐτὸν ἔλεος. Ἔχει τὴν σκληρότητα τοῦ πάθους. Σοῦ δείχνει μίαν μητέρα, τὴν Κωνσταντίαν, μητέρα τοῦ Ἀρθούρου, και ἀφοῦ σὲ συγκινήσῃ τόσον ὅσον ἀρκεῖ διὰ νὰ κάμῃ τὴν καρδίαν σου ὁμοίαν μετὴν ἰδικὴν της, φονεῦει τὸ τέκνον της· ὑπερβάλλει κατὰ τὴν φρίκην και αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἱστορίαν, πράγμα δύσχερες· δὲν ἀρκεῖται μόνον εἰς τὸν φόνον τοῦ Ῥουτλάνδου και εἰς τὴν ἀπελπισίαν τοῦ Γιώρκ, ἀλλὰ διαβρέχει εἰς τὸ αἷμα τοῦ υἱοῦ τὸ μανδῆλι μετὸ ὅποιον σφογγίζει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ πατρός. Πνίγει τὴν ἐλεγείαν διὰ τοῦ δράματος, τὴν Δυσδαιμόναν διὰ τοῦ Ὁθέλλου. Οὐδέποτε μετριάζει τὴν ὀδύνην. Ὁ μεγαλοφυῆς εἶναι ἀδυσώπητος. Ἔχει ἰδικόν του νόμον και αὐτὸν ἀκολουθεῖ. Τὸ πνεῦμα ἔχει και αὐτὸ τὰς κατωφρεσίας του, και τὰ πρᾶνῃ αὐτὰ καθορίζουν τὴν κατεύ-

θυνσίν του. Ὁ Σαίξπηρ ῥέπει πρὸς τὸ τρομερὸν. Σαίξπηρ, Αἰσχύλος, Δάντης, εἶναι μεγάλοι ἀνθρωπίνης συγκινήσεως ποταμοί, ἐκκενοῦντες εἰς τὸ βάθος τοῦ ἄντρου των τὴν κάλπην τῶν δακρύων.

Ὁ ποιητὴς δὲν γνωρίζει ἄλλα ὄρια ἀπὸ τὸν σκοπὸν του. Δὲν ἀποβλέπει παρὰ εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τῆς σκέψεώς του. Δὲν ἔχει ἀνώτερον και δὲν ἀναγνωρίζει ἄλλην ἀνάγκην ἀπὸ τὴν ἰδέαν. Καὶ τοῦτο διότι, ἀφοῦ ἡ τέχνη ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἀπολύτου, εἰς τὴν τέχνην ὅπως και εἰς τὸ ἀπόλυτον, τὸ τέσμα δικαιολογεῖ τὰ μέσα. Ὁ ποιητὴς ἐκδηλοῦται μέσα εἰς τὸ ἔργον του ὅπως ἡ θεία πρόνοια εἰς τὸ ἰδικόν της ἔργον. Συνταράσσει, καταπλήσσει, κτυπᾷ, κατόπιν ἀνορθώνει ἢ καταρρίπτει, πολλακίς παρὰ τὰς προσδοκίας σου, και σοῦ ἀνασκάπτει τὴν ψυχὴν διὰ τῆς ἐκπλήξεως. Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τὰ πράγματα. Ἡ τέχνη, ὅπως τὸ ἄπειρον, ἔχει ἕνα Διότι ἰσχυρότερον ὄλων τῶν Διατί. Ἐρωτήσατε ἀν ἡμπορήτε τὸ διατί μιᾶς τρικυμίας τοῦ Ὀκεανοῦ, τοῦ μεγάλου αὐτοῦ λυρικοῦ. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον σᾶς φαίνεται μιᾶρον ἢ ἀλλόκοτον, ἔχει ἀπόκρουφον λόγον ὑπάρξεως. Ἐρωτήσατε τὸν Ἰώβ διατί ἀποξύνει τὸ πῦρον τοῦ ἔλκουσ του μετὸν κερᾶμιον, και τὸν Δάντην διατί ῥάπτει μετὸν σιδηροῦν σύρμα τὰ βλέφαρα τῶν σκιῶν τοῦ Καθαρηρίου, ἀπὸ τὰς ῥαφὰς τῶν ὀποιῶν δὲν γνωρίζω ποῖα τρομακτικὰ ῥέουν δάκρυα. Ὁ Ἰώβ θὰ ἐξακολουθῆ πάντοτε νὰ καθαρίζῃ τὴν πληγὴν του μετὸν κερᾶμιον του καθισμένος ἐπὶ τοῦ σωροῦ τῆς κόπρου, και ὁ Δάντης θὰ ἐξακολουθῆ τὸν δρόμον του. Τὸ ἴδιον και ὁ Σαίξπηρ.

Ἡ ὑπέροχος φρίκη του κυριαρχεῖ και ἐπιβάλλεται. Ἄναμιγνύει εἰς αὐτὴν, ὅταν θελήσῃ, τὴν γοητείαν, τὴν σεπτὴν ἐκείνην γοητείαν τῶν δυνατῶν, ἢ ὁποῖα ὑπερέχει τόσον ἀπὸ τὴν ἀσθενῆ πρᾶότητα, ἀπὸ τὸ λεπτὸν θέλητρον, ἀπὸ τὴν γοητείαν τοῦ Ὁβιδίου και τοῦ Τιβούλλου, ὅσον και ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτην τῶν Μεδίκων. Τὰ πράγματα τοῦ ἀγνώστου, τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα ποῦ ὑποχωροῦν πρὸ τῆς βολίδος, τὰ αἰνίγματα τῆς ψυχῆς και τῆς φύσεως, ἄλλης αὐτῆς ψυχῆς, αἰ μα-

κρυναί επισκοπήσεις τοῦ ἐνδεχομένου τοῦ ἐνυπάρχοντος εἰς τὴν εἰμαρμένην, τὰ κράματα τῆς σκέψεως καὶ τοῦ γεγονότος, ὅλα αὐτὰ ἢμποροῦν νὰ μετατρέπωνται εἰς λεπτὰς παραστάσεις καὶ νὰ πλουτίζουν τὴν ποίησιν μὲ μυστηριώδεις καὶ ἔξαισίους χαρακτήρας, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν μεγαλειτέραν γοητείαν ἀκριβῶς διότι σοῦ προκαλοῦν τὴν ὀδύνην, διότι μετέχουν τοῦ ἀγνώστου, ὄντες ταυτοχρόνως πραγματικοί, καὶ διότι, ἂν καὶ τὸ πνεῦμά των βασανίζεται διαρκῶς ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ βασιλεύει ὀπισθέν των, αὐτοὶ προσπαθοῦν ἐν τούτοις νὰ σοῦ εἶναι ἀρεστοί. Ἡ καταχθόνιος χάρις ὑφίσταται πραγματικῶς.

Τὸ χαριέντως ὑψηλὸν δυνατὸν νὰ ὑπάρχη· τὸ εὐρίσκεις εἰς τὸν Ὅμηρον, καὶ ἓνας τύπος αὐτοῦ εἶναι ὁ Ἀστύναξ, ἀλλ' ἢ βαθεῖα χάρις περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλοῦμεν εἶναι κἄτι περισσότερον ἀπὸ τὴν ἐπικήν αὐτὴν τεχνοτροπίαν. Εἶναι ἀνάμικτος μὲ κἄποιαν ταραχὴν καὶ σὲ κάμνει νὰ ὑπονοῆς τὸ ἄπειρον. Εἶναι εἶδος σκιερᾶς ἀκτινοβολίας. Μόνον αἱ σύγχρονοι μεγαλοφυΐαι ἔχουν τὸ βάθος αὐτὸ εἰς τὸ μείδιμα, ἐνέχον τόσον κάλλος ὄσῃν καὶ ἄβυσσον.

Ὁ Σαίξπηρ ἔχει τὸ χαριέν αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶναι ὅλως διόλου ἀντίθετον τῆς νοσηρᾶς χάριτος, καίτοι ὀμοιάζει μὲ αὐτήν, ἀφοῦ ἀμφότερα ἔχουν προέλευσιν τὸν τάφον.

Τὸ πένθος, τὸ μέγα δραματικὸν πένθος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἄλλο τι ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον περιβάλλον μεταφερόμενον εἰς τὴν τέχνην, περικαλύπτει τὴν χάριν καὶ τὴν φρίκην αὐτήν.

Ὁ Ἀμλετ, ἢ ἀμφιβολία, εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἔργου του, εἰς δὲ τὰ δύο αὐτοῦ ἄκρα ὁ ἔρωσ, ὁ Ῥωμαῖος καὶ ὁ Ὀθέλλος, ὅλοι δηλαδὴ αἱ καρδίαι συνηνωμένοι. Εἰς τὰς πτυχὰς τῆς νεκρικῆς σινδόνης τῆς Ἰουλιέττας ἐνυπάρχει φῶς· εἰς τὸ σάβανον ὅμως τῆς καταφρονεμένης Ὀφελίας καὶ τῆς συκοφαντημένης Δυσδαιμόνας δὲν διακρίνεις παρὰ σκότος. Διὰ τὰς δύο αὐτὰς ἀθρότητας, τὰς προδοθείσας ἀπὸ τὸν ἔρωτα, παρηγορία δὲν ὑπάρχει. Ἡ Δυσδαιμόνα τραγουδεῖ τὸ ῥῆμα τῆς Ἰτιάς, κάτωθεν τῆς ὁποίας τὸ ρεῦμα παρασύρει τὴν Ὀφελίαν. Εἶναι ἀδελφαί

χωρὶς νὰ γνωρίζονται, καὶ ἐπικοινωνοῦν ψυχικῶς, μολονότι ἐκάστη ἔχει τὸ ἰδικόν της δρᾶμα. Ἡ Ἰτέα φρίσσει ἀνωθεν καὶ τῶν δύο. Εἰς τὸ μυστηριῶδες ἄσμα τῆς συκοφαντηθείσης τοῦ μέλλει ν' ἀποθάνη, κυματίζει, μόλις διακρινομένη ἀορίστως, ἢ λυσικομος πνιγμένη. Ὁ Σαίξπηρ προβαίνει εἰς τὴν φιλοσοφίαν πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τὸν Ὅμηρον. Πέραν τοῦ Πριάμου ὑπάρχει ὁ Λήρ· τὸ νὰ θρηγῆ τις τὴν ἀχαριστίαν εἶναι χειρότερον ἀπὸ τὸ νὰ θρηγῆ τὸν θάνατον. Ὁ Ὅμηρος συναντῶν τὸν φθονερὸν τὸν πλήττει διὰ τοῦ σκῆπτρου, ἐνῶ ὁ Σαίξπηρ δίδει εἰς τὸν φθονερὸν τὸ σκῆπτρον καὶ μεταβάλλει τὸν Θεοσίτην εἰς Ῥιχάρδον Γ'. Ὁ φθόνος εἶναι καταφανέστερος, ὅταν περιβάλλεται πορφύραν· ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς του ἐνυπάρχει τότε ὀλόκληρος εἰς ἑαυτόν, ὁρατὸς εἰς πάντας· ὁ θρόνος φθονῶν, τί τούτου παγερώτερον;

Ἡ δυσμορφία τύραννος δὲν ἀρκεῖ εἰς τὸν φιλόσοφον αὐτόν· χρειάζεται καὶ τὴν δυσμορφίαν θεράποντα, καὶ δημιουργεῖ τὸν Φαλστάφ. Ἡ δυναστεία τῆς ὀρθοφροσύνης, ἐγκαινιασθεῖσα μὲ τὸν Πανοῦργον, καὶ συνεχισθεῖσα μὲ τὸν Σάντσον Πάνσαν, λαμβάνει κακὴν τροπὴν καὶ παθαίνει ἔκτροσιν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Φαλστάφ. Ἡ ὑφαλος τῆς συνέσεως αὐτῆς εἶναι πράγματι ἢ ποταπότης. Ὁ Σάντσος Πάνσας, συνηνωμένος μὲ τὸν ὄνον, ἀποτελεῖ ἓνα σῶμα μὲ τὴν ἀμάθειαν. Ὁ Φαλστάφ, λαίμαργος, ἀνανδρος, θηριώδης, μιαιρός, μορφή καὶ κοιλία ἀνθρώπιναι καταλήγουσαι εἰς τὸ κτήνος, βαδίζει μὲ τοὺς τέσσαρας πόδας τῆς ἀχρειότητος. Ὁ Φαλστάφ εἶναι ὁ κένταυρος τοῦ χοίρου.

Ὁ Σαίξπηρ εἶναι πρὸ παντὸς φαντασία. Εἶναι δὲ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν ὑπεδείξαμεν ἤδη καὶ τὴν ὁποίαν γνωρίζουν οἱ ἀνθρώποι τοῦ πνεύματος, ὅτι ἡ φαντασία εἶναι βαθύτης. Καμμία πνευματικὴ δύναμις δὲν εἰσδύει καὶ δὲν σκάπτει βαθύτερα ἀπὸ τὴν φαντασίαν· εἶναι ὁ μέγας δῦτης.

Ὁ ποιητὴς φιλοσοφεῖ, διότι φαντάζεται. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Σαίξπηρ χειρίζεται κατὰ τόσον ὑπέροχον τρόπον τὴν πραγματικότητα καὶ κατορθώνει χάρις εἰς αὐτὴν νὰ παρακάμπτει τὰς φαντασιοπληξίας του. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ φαντασιοπληξία εἶναι ἐναλ-

λαγή τοῦ ἀληθοῦς. Ἐναλλαγή χρῆζουσα μελέτης. Μὲ τί ἄλλο ὁμοιάζει ἢ εἰμαρμένη παρὰ μὲ φαντασιοπληξίαν; οὐδὲν μᾶλλον ἀνακόλουθον κατ' ἐπιφάνειαν, οὐδὲν μᾶλλον ἀσύνδετον, οὐδὲν μᾶλλον ἀσυνεπὲς ἀπὸ αὐτῆν. Διὰ ποῖον λόγον νὰ εἶναι βασιλεὺς τὸ τέρας ἐκεῖνο, ὁ Ἰωάννης; πρὸς τί ὁ φόνος τοῦ παιδίου ἐκεῖνου, τοῦ Ἀρθούρου; διατί ἐκάη ἢ Ἰωάννα δ' Ἄρκ; διατί εὐτυχὴς ὁ Λουδοβίκος ΙΕ'; διατί νὰ τιμωρηθῆ Λουδοβίκος ὁ ΙΣ'; Κάμετε τόπον νὰ περάσῃ ἢ λογικὴ τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ αὐτῆν τὴν λογικὴν ἀντλεῖ τὴν φαντασίαν τοῦ ὁ ποιητῆς. Ἡ κωμωδία ἐκπηδᾷ ἐν μέσῳ τῶν δακρύων, ὁ λυγμὸς γεννᾶται ἐκ τοῦ γέλωτος, τὰ σχήματα συμμίγνυνται καὶ ἀλληλοσυγκρούονται, μορφαὶ συμπαγεῖς, σχεδὸν ζφώδεις, διαβαίνουν βαρεῖαι, πνεύματα κακοποιά, ἴσως γυναικες, ἴσως καπνός, παρέρχονται ὡς κύματα· αἱ ψυχαί, νύμφαι τῆς σκιάς, μυῖαι τοῦ ἡμίφωτος, φρίσσουν ἀνάμεσα εἰς τοὺς μαύρους αὐτοὺς καλαμῶνας, τοὺς καλουμένους πάθη καὶ γεγονότα. Εἰς τὸν ἕνα πόλον ἢ λαίδη Μάκβεθ, εἰς τὸν ἄλλον ἢ Τιτανία. Κολοσσιαία σκέψις ἢ μία, ἀπέραντος φαντασιοπληξία ἢ ἄλλη.

Τί εἶναι ἢ *Τρικυμία*, ὁ *Τρωῖλος καὶ Χρυσῆς*, οἱ *Εὐγενεῖς τῆς Βερώνης*, αἱ *Εὐθύμοι γυναῖκες τοῦ Οὐτίνδορ*, τὸ *Ὀνειρον θερινῆς νυκτός*, τὸ *Χειμωνιάτικο παραμῦθι*; εἶναι φαντασία, εἶναι ἀραβουργήματα. Τὸ ἀραβουργῆμα ἐν τῇ τέχνῃ εἶναι τὸ ἴδιον φαινόμενον μὲ τὴν βλάστησιν ἐν τῇ φύσει. Τὸ ἀραβουργῆμα φυτρώνει, αἰξάνει, ὀξοῦται, ἐκφλοιοῦται, πολλαπλασιάζεται, θάλλει, ἀνθεῖ, διακλαδίζεται εἰς πᾶσαν ὄνειροπόλησιν. Τὸ ἀραβουργῆμα δὲν ἔχει ὄρια· ἔχει ἀνήκουστον διασταλτικὴν καὶ μεγεθυντικὴν δύναμιν· πληροῖ τοὺς ὀρίζοντας καὶ διανοίγει ἄλλους· διαχωρίζει τὰ φωτεινὰ βᾶθη μὲ ἀναριθμήτους διασταυρώσεις, ἐὰν δὲ ἀναμίξετε καὶ τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν εἰς τὸ κλαδοσύμπλεγμα αὐτό, τὸ σύνολον καθίσταται ἰλιγγιώδες. Μένεις τότε κατὰπληκτος. Διακρίνεις οἶονεὶ διὰ μέσου πλέγματος, ὅπισθεν τοῦ ἀραβουργήματος, ὀλόκληρον τὴν φιλοσοφίαν· καὶ πρὸ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, εἰς τὸ

ὁποῖον ἐνυπάρχει τὸ ἀδύνατον καὶ τὸ ἀληθές, ἢ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ αἰσθάνεται ὄϊγος ζοφεράς καὶ ὑπερτάτης συγκινήσεως.

Ἐν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μεγαλοφυΐας εἶναι ἢ παράδοξος συνένωσις τῶν μᾶλλον ἀντιθέτων ἰδιοτήτων. Τὸ νὰ ἰχνογραφῆς ἀστράγαλον ὡς ὁ Ἀριόστος, κατόπιν δὲ νὰ σκάπτῃς τὰς ψυχὰς ὡς ὁ Πασχάλ, τοῦτό ἐστι ποιητής. Ἡ κρίσις τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀνήκει εἰς τὸν Σαίξπηρ. Σὲ ἐκπλήσσει μὲ αὐτὴν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν. Ἀνασύρει ἀπὸ τὴν συνειδήσιν ὅλα τὰ ἀπροσδόκητα, τὰ ὁποῖα ἐνυπάρχουν εἰς αὐτὴν. Ἐλάχιστοι ποιηταὶ τὸν ὑπερεροῦν εἰς τὴν ψυχικὴν αὐτὴν ἔρευναν. Σοῦ ὑποδεικνύει τὰ μᾶλλον ἀλλόκοτα ἀπόκρυφα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Σὲ κάμνει ἐπιτηδείως νὰ διαισθανθῆς τὴν ἀπλότητα τοῦ μεταφυσικοῦ γεγονότος ὑπὸ τὸ περίπλοκον τοῦ δραματικοῦ γεγονότος. Ὅτι δὲν ὁμολογεῖς ἐνδομύχως, τὸ σκοτεινὸν ἐκεῖνο πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον φοβεῖσαι κατ' ἀρχὰς καὶ ποθεῖς κατόπιν, ἰδοὺ τὸ σημεῖον τῆς ἐνώσεως καὶ ὁ ἐκπληκτικὸς τόπος τῆς συναντήσεως τῆς καρδίας τῶν παρθένων καὶ τῆς καρδίας τῶν φονέων, τῆς ψυχῆς τῆς Ἰουλιέττας καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ Μάκβεθ· ἢ ἀθῶα φοβεῖται καὶ ὀρέγεται τὸν ἔρωτα, ὅπως ὁ κακοῦργος τὴν φιλοδοξίαν· φιλήματα κινδυνώδη διδόμενα λάθρα εἰς τὴν πού μὲν ἀκτινοβόλον, πού δὲ θηριώδη ὀπτασίαν.

Εἰς ὄλην αὐτὴν τὴν ἀφθονίαν ἀναλύσεως, συνθέσεως, δημιουργίας εἰς σάρκα καὶ ὄσπᾶ, ὄνειροπολήσεως, φαντασίας, ἐπιστήμης, μεταφυσικῆς, προσθέσατε τὴν ἱστορίαν, ἔδῳ μὲν τῶν ἱστοριογράφων, ἐκεῖ δὲ τοῦ θρύλου· προσθέσατε παντὸς εἶδους τύπους: τὸν τύπον τοῦ προδότου, ἀπὸ τοῦ Μάκβεθ, δολοφόνου τοῦ ξενιζομένου, μέχρι τοῦ Κοριαλανοῦ, δολοφόνου τῆς πατρίδος· τὸν τύπον τοῦ δεσπότη, ἀπὸ τοῦ τυράννου-ἐγκεφάλου, τοῦ Καίσαρος, μέχρι τοῦ τυράννου-κοιλίας, τοῦ Ἑρρίκου Η'· τὸν τύπον τοῦ σαρκολόγου, ἀπὸ τοῦ λέοντος μέχρι τοῦ τοκογλύφου. Ἦμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Σάυλωκ: Ἐδάγκασες καλὰ, Ἐβραῖε! Καὶ εἰς τὸ βᾶθος τοῦ καταπληκτικοῦ αὐτοῦ δράματος, ἐπὶ τῆς ἐρήμου χέρσου πεδιάδος, ὑπὸ τὴν ἀνταύγειαν τοῦ λυκόφωτος,

ὀρθοῦνται, διὰ νὰ ὑποσχεθοῦν στέμματα εἰς τοὺς δολοφόνους, τρεῖς μαῦραι μορφαί, εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ὁποίων ὁ Ἡσίοδος ἤθελεν ἴσως ἀναγνωρίσει διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὰς Μοίρας.

Ἡ ἄμετρος ἰσχύς, ἡ ἐξαισία γοητεία, ἡ ἐπικὴ ἀγριότης, ὁ οἶκτος, ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ἡ φαιδρότης, ἡ ὑπέροχος ἐκείνη φαιδρότης, ἡ ἀκατανόητος διὰ τὰς περιορισμένας ἀντιλήψεις, ὁ σαρκασμός, τὸ δυνατόν μαστίγωμα τῶν κακῶν, τὸ οὐράνιον μεγαλεῖον, ἡ μικροσκοπικὴ λεπτολογία, ποίησις ἀτέρμων ἐνέχουσα τὸ ζενίθ καὶ τὸ ναδίρ, τὸ ἀχανές σύνολον, ἡ βαθεῖα λεπτομέρεια, τίποτε δὲν λείπει ἀπὸ τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτήν. Αἰσθάνεται τις, πλησιάζων τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, τὸν ἰσχυρὸν ἐκείνον ἀνεμον, ὁ ὁποῖος θὰ ἔπνεεν ἀπὸ τὸ χαῖνον ἀνοιγμα ἐνὸς κόσμου. Ἄκτινοβολία τῆς μεγαλοφυΐας πρὸς πᾶσαν διεύθυνσιν, ἰδοὺ τί ἐστὶ Σαίξπηρ. *Totus in antithesi*, λέγει ὁ Ἰωνάθαν Forbes.

Ὁ Σαίξπηρ εἶναι ὄλος ἀντιθέσεις. Δὲν εἶναι βεβαίως δίκαιον νὰ βλέπῃ τις ἕνα ὀλόκληρον ἄνθρωπον, καὶ δὴ τοιοῦτον ἄνθρωπον, ἀπὸ μίαν μόνον ιδιότητά του. Ἄλλὰ, μετὰ τὴν ἐπιφύλαξιν αὐτήν, ὀφείλομεν νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ λέξις αὐτή, *totus in antithesi*, ἡ ὁποία ἐπέχει τόπον ἐπικρίσεως, ἠμποροῦσεν ἀπλῶς νὰ εἶναι μόνον παρατήρησις. Ἀληθῶς δέ, ὁ Σαίξπηρ, ὅπως καὶ ὄλοι οἱ πραγματικῶς μεγάλοι ποιηταί, εἶναι ἄξιος τοῦ ἐπαίνου αὐτοῦ ὅτι ὁμοιάζει μὲ τὴν πλάσιν. Τί ἐστὶ πλάσις; Καλὸν καὶ κακόν, χαρὰ καὶ πένθος, ἀνὴρ καὶ γυνή, βρυχηθμός καὶ ἄσμα, ἀετὸς καὶ γύψ, ἀστραπὴ καὶ ἀκτίς, ὄρος καὶ κοιλάς, ἀγάπη καὶ μῖσος, καλὴ καὶ κακὴ ὄψις, φῶς καὶ δυσμορφία, ἄστρον καὶ χοῖρος, ἄνω καὶ κάτω. Φύσις ἐστὶν ὁ αἰώνιος διπρόσωπος. Καὶ ἡ ἀντίθεσις αὐτή, ἕξ ἧς προέροχεται ἡ ἀντίφρασις, ἀνευρίσκειται εἰς ὄλα τὰ ἀνθρώπινα ἐνυπάρχει εἰς τὸν μῦθον, εἰς τὴν ἱστορίαν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὴν γλῶσσαν. Ἐὰν εἴσθε αἱ Ἑρινύες, θὰ ὀνομασθῆτε Εὐμενίδες· ἐὰν ἐφόνευσες τὸν ἀδελφόν σου, θὰ ὀνομασθῆς Φιλάδελφος· ἐὰν ἐφόνευσες τὸν πατέρα σου, θὰ ὀνομασθῆς Φιλοπάτωρ·

ἐὰν εἶσαι μέγας στρατηλάτης, θὰ ὀνομασθῆς μικρὸς δεκανεὺς (1).

Ἡ Σαίξπηρειος ἀντίθεσις εἶναι, παντοῦ καὶ πάντοτε, ἡ παγκόσμιος ἀντίθεσις· εἶναι ἡ πανταχοῦ παρουσία τῆς ἀντινομίας· ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, τὸ ψῦχος καὶ ὁ καύσων, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, ὁ ἄγγελος καὶ ὁ δαίμων, ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, τὸ ἄνθος καὶ ὁ κερραυνός, ἡ μελωδία καὶ ἡ ἁρμονία, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ σὰρξ, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν, ὁ ὠκεανὸς καὶ ὁ φθόνος, ὁ ἀφρὸς καὶ ὁ σίελος, ἡ θύελλα καὶ ὁ συριγμός, τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ὄχι-ἐγὼ, τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ τὸ ἀντικειμενικόν, τὸ ὑπερφυσικὸν καὶ τὸ θαῦμα, τὸ ὑπόδειγμα καὶ τὸ τέρας, ἡ ψυχὴ καὶ ἡ σιὰ· εἶναι ἡ ζοφερὰ ἐκείνη αὐτόφωρος ἔρις, ἡ ἀτελεύτητος ἐκείνη ἀμπωτις καὶ παλίρροια, ἡ ἀκατάσχετος ἐκείνη ἀντιφορὰ, ὁ μέγας ἐκεῖνος καὶ ἀδιάκοπος ἀνταγωνισμός, ὁπόθεν ὁ Ῥέμπραντ συνδυάζει τὰς φωτοσιάσεις του καὶ ὁ Πιρανέζης συνθέτει τὸν ἴλιγγόν του.

Πρὶν ἀφαιρέσετε ἀπὸ τὴν τέχνην τὴν ἀντίθεσιν αὐτήν, ἀφαιρέσατέ τὴν πρῶτον ἀπὸ τὴν φύσιν.

§ 2

Ὁ Σαίξπηρ δὲν γνωρίζει ἐπιφύλαξιν, συστολήν, σύνορον, χάσμα. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοῦ λείπει εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψις. Καμμία φειδώ. Δὲν νηστεύει ποτέ. Εἶναι ἀφθονος ὅπως ἡ βλάστησις, ὅπως τὸ φῶς, ὅπως ἡ φλόξ. Τοῦτο ὅμως δὲν τὸν ἐμποδίζει ἀπὸ τὸ νὰ φροντίξῃ διὰ σέ, θεατὰ ἢ ἀναγνώστα, νὰ σοῦ κάμνῃ ἠθικὴν διδασκαλίαν, νὰ σοῦ δίδῃ συμβουλὰς καὶ νὰ εἶναι φίλος σου ὅπως ὁ πρῶτος τυχὼν ἀγαθὸς Λαφονταῖν, καὶ νὰ σοῦ προσφέρῃ μικρὰς ἐκδουλεύσεις. Ἡμπορεῖς νὰ ζεστάνῃς τὰ χέρια σου εἰς τὴν πυρκαϊάν του.

Ὁ Ὀθέλλος, ὁ Ῥωμαῖος, ὁ Ἰάγος, ὁ Μάκβεθ, ὁ Ριχάρδος Γ', ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ὁ Ὀμπερόν, ὁ Πειρασμός, ἡ Ὀφηλία, ἡ Δυσδαιμόνα, ἡ Ἰουλιέττα, ἡ Τιτανία, οἱ ἄνδρες, αἱ γυ-

1) Petit caporal ἐπωνομάζετο, ὡς γνωστόν, ὁ Μέγας Ναπολεὼν (Σ. Μ.).

ναΐκες, αἱ μάγισσαι, αἱ νεράιδες, αἱ ψυχαί, ὁ Σαίξπηρ ὀλάνοικτος, ἰδοὺ πάρετε, πάρετε, πάρετε· θέλετε ἀκόμη; Ἰδοὺ ὁ Ἄριελ, ὁ Μακδώφ, ὁ Πρόσπερος, ἡ Βιόλα, ἡ Μιράντα, ὁ Κάλιμπαν· θέλετε ἀκόμη; Ἰδοὺ ἡ Γεσίκα, ἡ Κορδέλια, ἡ Χρυσή, ἡ Πορκία, ὁ Βραβάντιος, ὁ Πολώνιος, ὁ Ὀράτιος, ὁ Μερκούτιος, ἡ Ἰμογένη, ὁ Πάνδαρος, ὁ Θησεύς, *Ecce Deus*, εἶναι ὁ ποιητής, προσφέρει ἑαυτόν, ποῖος μὲ θέλει; προσφέρει τὸν ἑαυτόν του μὲ ἀφθονίαν, μὲ σπατάλην, μὲ ἀσωτείαν· δὲν κενοῦται ποτέ. Διὰ τί; Ἄδύνατον νὰ ἐξαντληθῇ, ἔχει μέσα του τὸ ἀπύθμενον. Γεμίζει καὶ ἐξοδεύεται, καὶ πάλιν ἐπαναρχίζει τὸ ἴδιον. Εἶναι ὁ τρυπημένος πίθος τῆς μεγαλοφυΐας.

Εἰς ἀκολασίαν δὲ καὶ τόλμην γλώσσης, ὁ Σαίξπηρ εἶναι ἐφάμιλλος τοῦ Ῥαβελάι.

Ὅπως ὅλα αἱ μεγάλαί διάνοιαι αἱ ἐπιδιδόμεναι εἰς ὄργια πνευματικῆς πάντοδυναμίας, ὁμοίως καὶ ὁ Σαίξπηρ χύνει εἰς τὸ ποτήρι του ὅλην τὴν φύσιν, τὴν πίνει, καὶ κατόπιν σᾶς τὴν δίδει νὰ πίετε καὶ σεῖς. Ὁ Βολταῖρος τὸν κατέκρινεν ὡς μέθυσον, καὶ εἶχε δίκαιον. Ποῖος τοῦ εἶπε νὰ μὴ εἶναι ἐγκρατής; Ὁ Σαίξπηρ αὐτὸς οὔτε συγκρατεῖται, οὔτε ἀποκάμνει· εἶναι ἀνηλεὴς πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς μικροστομάχους, τοῦ εἶναι ὑποψήφιοι διὰ τὴν Ἀκαδημίαν. Τὴν γατρίτιδα ἐκείνην, τὴν καλουμένην «καλαίσθησία», αὐτὸς δὲν τὴν ἔχει. Αὐτὸς εἶναι δυνατός. Τί ἄρα γε εἶναι τὸ ἄκρατον αὐτοῦ ἄσμα, τὸ ὁποῖον ψάλλει εἰς τοὺς αἰῶνας, ἄσμα πολεμικόν, ἄσμα βαρκικόν, ἄσμα ἐρωτικόν, τὸ μεταπίπτον ἀπὸ τὸν βασιλέα Ληρ εἰς τὴν βασίλισσαν Μάβην (1), καὶ ἀπὸ τὸν Ἄμλετ εἰς τὸν Φαλστάφ, τὸ θλιβερόν ἐνίοτε ὡς λυγμός, τὸ ὑπέροχον ὡς ἡ **Ἰλιάς!** «Εἶμαι κατάκοπος ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Σαίξπηρ», ἔλεγεν ὁ Auger.

Ἡ ποίησις του ἔχει τὸ δριμύ ἄρωμα τοῦ μέλιτος τῆς τυχο-

1) Ἡ βασίλισσα Mab εἶναι πρόσωπον τῆς σκανδιναβικῆς μυθολογίας. Ὁ Σαίξπηρ, εἰς τὸν «Ῥωμαίων καὶ Ἰουλιέτταν», περιέγραψε θαυμασίως τὸ φανταστικὸν ἄρωμα τῆς Βασίλισσας Μάβ. (Σ. Μ.)

διωκτικῶς περιπλανωμένης μελίσης, ἡ ὁποία δὲν ἀνήκει εἰς κυψέλην. Ἐδῶ τὸ πεζόν, ἐκεῖ ὁ στίχος· ὅλα τὰ σχήματα τοῦ λόγου, τὰ μεταχειρίζεται ἀδιαφόρως ὡς τυχόντα δοχεῖα κατάλληλα διὰ τὴν ἰδέαν. Ἡ ἀγγλική, γλῶσσα ἀσχημάτιστος, ἄλλοτε μὲν τὸν βοηθεῖ, ἄλλοτε δὲ τὸν βλάπτει· παντοῦ ὅμως διεισδύει καὶ διαφαίνεται ψυχὴ βαθεῖα. Τὸ Σαίξπηρειον δράμα βαίνει μὲ κάποιον ἔξαλλον ἑνθμόν· εἶναι τόσο μὲν ὥστε κλονίζεται· ἐνέχει καὶ προξενεῖ τὸν ἴλιγγον· ἀλλὰ καὶ οὐδὲν στερεώτερον τοῦ τετραραγμένου αὐτοῦ μεγαλείου. Ὁ Σαίξπηρ, φρικιῶν, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τοὺς ἀνέμους, τὰ πνεύματα, τὰ φίλτρα, τὰς δονήσεις, τὰς ταλαντεύσεις τῶν παρερχομένων πνοῶν, τὸν μέγαν ἄγνωστον χυμόν. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ταραχὴ του, εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ἐνυπάρχει ἡ γαλήνη. Αὐτῆς τῆς ταραχῆς στερεῖται ὁ Γκαίτε, ὁ παραλόγως ἐπαινεθεὶς διὰ τὴν ἀπάθειάν του, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μειονέκτημα. Τὴν ταραχὴν αὐτὴν, ὅλα τὰ πρώτης τάξεως πνεύματα τὴν ἔχουν. Ἐνυπάρχει εἰς τὸν Ἰώβ, εἰς τὸν Αἰσχύλον, εἰς τὸν Ἀλιγιέρην. Ἡ ταραχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπότης. Ἐπὶ τῆς γῆς ἀνάγκη τὸ θεῖον νὰ μεταβάλλεται εἰς ἀνθρώπινον. Ἀνάγκη νὰ προβάλλῃ εἰς ἑαυτὸ τὸ ἴδιον αὐτοῦ αἰνίγμα καὶ νὰ ἐπιζητῇ τὴν λύσιν του. Ἡ ἔμπνευσις, οὐσὰ τι τὸ ὑπερφυές, εἶναι ἀνάμικτος μὲ ἱερὰν νάρκη. Ὁ Σαίξπηρ, ὅπως ὅλοι οἱ μεγάλοι ποιηταὶ καὶ ὅλα τὰ μεγάλα πράγματα, εἶναι πλήρης ὄνειρου. Ἡ βλάστησις του καταπτοεῖ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον· ἡ τρικυμία του τρομάζει καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ὑπάρχουν, θὰ ἔλεγε, στιγμαί, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Σαίξπηρ ἐμποιεῖ φόβον εἰς τὸν Σαίξπηρ. Αἰσθάνεται τὴν φρίκην τοῦ βάρθους του. Εἶναι τοῦτο σημεῖον τῶν ἐξόχων πνευμάτων. Δὲν ὑπάρχει μεγαλοφυΐα χωρὶς κύματα. Ὁ Σαίξπηρ εἶναι ἄγριος ὑπὸ τὸ κράτος μέθης, ἔστω. Εἶναι ἄγριος ὅπως τὸ παρθένον δάσος. Ἡ μέθη του ὁμοιάζει μὲ τὴν μέθην τῆς ἀγρίας θαλάσσης.

Μόνον τοῦ κονδόρου ἡ πτῆσις ἤμπορεῖ νὰ δώσῃ κάποιαν ἰδέαν τῶν μεγάλων τοῦ Σαίξπηρ πτερυγισμῶν. Ὁ Σαίξπηρ ἔξορμα, φθάνει, ἀναχωρεῖ πάλιν, ἀνέρχεται, κατέρχεται, περιίπταται, ἐνσκήπτει, βυθίζεται, κρημνίζεται, χάνεται εἰς τὴν ἄβυσσον,

ἐξαφανίζεται εἰς τὰ ὕψη. Εἶναι ἀπὸ τὰς μεγαλοφυΐας ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Θεὸς ἐπίτηδες δὲν ἔβαλε κατὰ τὸν χαλινόν, διὰ νὰ ἠμποροῦν νὰ ὀρμοῦν ἀκράτητοι καὶ νὰ πετοῦν εἰς τὸ ἄπειρον.

Ποὺ καὶ ποῦ ἐμφανίζεται ἐπὶ τοῦ κόσμου κανὲν ἀπὸ τὰ πνεύματα αὐτά. Τὸ πέρασμά των, τὸ εἶπαμεν ἤδη, ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀνανέωσιν τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς κοινωνίας.

Πληροῦν ἓνα αἰῶνα, καὶ κατόπιν ἐξαφανίζονται. Καὶ τότε ἡ λάμψις των δὲν φωτίζει μόνον τὸν αἰῶνα αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῶν αἰώνων ὅλων· βλέπεις τότε ὅτι: καθένας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα συγκεντρωμένον ὀλόκληρον εἰς ἓνα καὶ μόνον νοῦν, καὶ ἐρχόμενον, εἰς δεδομένην στιγμήν, νὰ κηρύξῃ τὴν πρόοδον ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὰ ὑπέροχα αὐτὰ πνεύματα, ἅπαξ ζήσαντα καὶ συντελέσαντα τὸ ἔργον των, ἐπιστρέφουν διὰ τοῦ θανάτου πρὸς τὴν μυστηριώδη ὁμάδα των, ἀποτελοῦντα ἴσως οἰκογένειαν ἐν τῷ ἀπέριφῳ.

BIBLION E'.

ΣΑΙΞΠΗΡ. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ. ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

§ 1

Ἴδιον τῶν πρώτης τάξεως μεγαλοφυῶν εἶναι ἡ παραγωγή ἀπὸ ἕκαστον ἑνὸς ὑποδείγματος τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλοι δωροῦν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν προσωπογραφίαν της, οἱ μὲν γελῶντες, ἄλλοι κλαίοντες καὶ ἄλλοι σκεπτικοί. Οἱ τελευταῖοι δὲ εἶναι καὶ οἱ μεγαλείτεροι. Ὁ Πλαῦτος γελᾷ καὶ δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Ἀμφιτρυῶνα, ὁ Ραβελαι γελᾷ καὶ δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Γαργαντούαν, ὁ Κερβάντης γελᾷ καὶ δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Δὸν Κιχώτην, ὁ Μπωμμαρσαί γελᾷ καὶ δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Φίγαρον, ὁ Μολιέρος γελᾷ καὶ δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Μισάνθρωπον, ὁ Σαίξπηρ ὄνειρόπολεϊ καὶ δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Ἄμλετ, ὁ Αἰσχύλος σκέπτεται καὶ δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Προμηθεά. Οἱ μὲν εἶναι μεγάλοι. Αἰσχύλος δὲ καὶ Σαίξπηρ εἶναι πελώριοι.

Αἱ εἰκόνες αὐταὶ τῆς ἀνθρωπότητος, τὰς ὁποίας ἀφήκαν ὡς ἀποχαιρετισμὸν εἰς τὸν ἀνθρώπον οἱ διαβάται αὐτοί, οἱ ποιηταί, σπανίως μὲν εἶναι κολακευτικαί, πάντοτε δὲ ἀκριβεῖς καὶ ἐνέχουσιν βαθεῖαν ὁμοιότητα. Ἡ κακία, ἡ παραφροσύνη ἢ ἡ ἀρετὴ ἀνασύρονται ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ προσάγονται ἐπὶ τῆς μορφῆς. Τὸ πηγμένον δάκρυ γίνεται μαργαρίτης· τὸ ἀπολιθωμένον μειδίαμα φαίνεται εἰς τὸ τέλος ἀπειλή· αἱ ἑυτίδες εἶναι αὖλακες συνέσεως· μερικαὶ δὲ συνοφρυώσεις εἶναι τραγικαί.

Ὁ μὲν Θεὸς δημιουργεῖ ὡς παντογνώστης, ὁ δὲ ἀνθρώπος δημιουργεῖ διὰ τῆς ἐμπνεύσεως, βοηθουμένης ἀπὸ τὴν παρατή-

ρησιν. Ἡ δευτέρα αὐτῆ δημιουργία, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἢ θεία ἐνέργεια γινομένη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ὅ,τι ὀνομάζομεν μεγαλοφυΐαν.

Ὁ ποιητὴς ἐπέχων θεῶν καὶ τόπον εἰμαρμένης, ἐπινόησις ἀνθρώπων καὶ γεγονότων τόσον ἀλλόκοτος, ἀληθοφανὴς καὶ ὑπέροχος ὥστε θρησκευτικαὶ τινες αἰρέσεις νὰ τὴν ἀπεχθάνωνται ὡς καταπάτησιν τῆς θείας προνοίας καὶ ν' ἀποκαλοῦν τὸν ποιητὴν «ψεύστην», ἢ ἐπ' αὐτοφῶρῳ σύλληψις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ ἢ τοποθέτησις αὐτῆς εἰς περιβάλλον, κατὰ τοῦ ὁποίου μάχεται, τὸ ὁποῖον κυβερνᾷ καὶ τὸ ὁποῖον μεταμορφώνει, ἰδοὺ τί ἔστι δρᾶμα. Ἐνυπάρχει εἰς ταῦτα κατὰ τὸ ὑπερφύεσ. Ὁ χειρισμὸς αὐτὸς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς φαίνεται ὡς ἂν κάποια ἰσότης μὲ τὸν Θεόν. Ἰσότης, τῆς ὁποίας τὸ μυστήριον ἐξηγεῖται, ὅταν ἀναλογισθῇ τις ὅτι ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἰσότης αὐτὴ ἀποτελεῖ ταυτότητα. Τί εἶναι ἡ συνειδήσις μας; Αὐτός. Καὶ μᾶς συμβουλεύει τὰς καλὰς πράξεις. Τί εἶναι ἡ διάνοιά μας; Αὐτός. Καὶ ἐμπνέει τὸ ἀριστούργημα.

§ 2

Τὸ πελώριον ἀνθρώπινον προσωπεῖον κάθε μεγαλοφυΐα τὸ φορεῖ μὲ τὴν σειρὰν τῆς. Τόση δὲ εἶναι ἡ ψυχικὴ δύναμις, ἡ ὁποία ἐκτοξεύεται ἀπὸ τὴν μυστηριώδη ὀπὴν τῶν ὀφθαλμῶν, ὥστε τὸ βλέμμα τοῦτο μεταβάλλει τὸ προσωπεῖον καί, ἀπὸ τρομερόν, τὸ κάμνει κωμικόν, ἔπειτα ὄνειροπόλον, κατόπιν θλιβερόν, κατόπιν νεανικὸν καὶ μειδιῶν, κατόπιν γεροντικόν, κατόπιν φιλήδονον καὶ λαίμαργον, κατόπιν καλογηρικόν, κατόπιν ὀργίλον· καὶ ἰδοὺ ὁ Κάλν, ὁ Ἰώβ, ὁ Ἀτρεύς, ὁ Αἴας, ὁ Πρίαμος, ἢ Ἐκάβη, ἢ Νιόβη, ἢ Κλυταιμνήστρα, ἢ Ναυσικᾶ, ὁ Γροῦμιος, ἢ Χιμένη, ὁ δὸν Ἀρίας, ὁ δὸν Διέγος, ὁ Ῥιχάρδος Γ', ἢ λαίδη Μάκβεθ, ἢ Δυσδαιμόνα, ἢ Ἰουλιέττα, ὁ Ῥωμαῖος, ὁ Ἀἴηρ, ὁ Σάντσο Πάνσας, ὁ Πανταγρουέλλος, ὁ Πανοῦργος, ὁ Ἀρνόλφος, ἢ Ἀγνή, ὁ Ῥοζίνο, ὁ Ἀλμαβίβας, ὁ Χερουβεῖμ, ὁ Μανφρέδος.

Ἀπὸ τὴν ἄμεσον θεϊκὴν δημιουργίαν προέρχεται ὁ Ἀδάμ, τὸ πρωτότυπον. Ἀπὸ τὴν ἔμμεσον θεϊκὴν δημιουργίαν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην δημιουργίαν, προέρχονται ἄλλοι Ἀδάμ, οἱ τύποι.

Ὁ τύπος δὲν ἀναπαριστᾷ κανένα ἄνθρωπον ἀποκλειστικῶς· δὲν προσαρμόζεται ἀκριβῶς εἰς κανὲν ἄτομον· συγκεκριαλιώνει καὶ συγκεκριαλιώνει ὑπὸ μίαν ἀνθρωπίνην μορφήν ὀλόκληρον συνομοταξίαν ἀνθρώπων καὶ πνευμάτων. Ὁ τύπος δὲν συντομεύει, ἀλλὰ συμπυκνώνει. Δὲν εἶναι ἕνας, εἶναι πάντες. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶναι μόνον Ἀλκιβιάδης, ὁ Πετρόνιος εἶναι μόνον Πετρόνιος, ὁ Βασσομπιέρρος εἶναι μόνον Βασσομπιέρρος, ὁ Βούκιγκαμ εἶναι μόνον Βούκιγκαμ, ὁ Φρονσάκ εἶναι μόνον Φρονσάκ· πάρετε ὅμως τὸν Φρονσάκ, τὸν Βούκιγκαμ, τὸν Βασσομπιέρρον, τὸν Πετρόνιον καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ κοπανίσατέ τους μέσα εἰς τὸ γουδί τῆς ὄνειροπολήσεως· ἐξέρχεται τότε ἐκεῖθεν ἕνα φάντασμα, πραγματικώτερον ἀπὸ ὅλους αὐτοὺς μαζί, ὁ δὸν Ζουάν. Πάρετε τοὺς τοκογλύφους ἕνα πρὸς ἕνα, κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἐξισοῦται μὲ τὸν θηριώδη ἐκεῖνον τομιστὴν τῆς Βενετίας φωνάζοντα : «Τουβάλλ, νὰ μισθώσης ἕνα κλητήρα δεκαπέντε ἡμέρας πρωτύτερα. Ἄν δὲν πληρώση ὁ Ἀντώνιος, θὰ τοῦ πάρω τὴν καρδιά» Λάβετε συλλήβδην τοὺς τοκογλύφους, ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸ προκύπτει ἕνα ὀλικόν, ὁ Σάυλωκ. Ἀθροίσατε τὴν τοκογλυφίαν, καὶ ἔχετε τὸν Σάυλωκ. Σάυλωκ ἐστὶν ἐβραϊκότης καὶ ἰουδαϊσμός. Ὁλόκληρος δηλαδὴ ἡ φυλὴ του, τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ποταπὸν, ἢ πίστις καὶ ἢ ἀπάτη· ἀκριβῶς δὲ διότι συγκεκριαλιώνει οὕτω ὀλόκληρον φυλήν, ὅπως τὴν ἔκαμαν αἱ καταπίσεις, ὁ Σάυλωκ εἶναι μέγας. Οἱ Ἰσραηλίται ἄλλως τε, καὶ αὐτοὶ ἀκόμη τοῦ μεσαιῶνος, ἔχουν δίκαιον λέγοντες ὅτι οὔτε εἰς ἐξ' αὐτῶν δὲν ὀμοιάζει τὸν Σάυλωκ· οἱ φιλήδονοι ἔχουν δίκαιον λέγοντες ὅτι οὔτε εἰς ἐξ' αὐτῶν δὲν ὀμοιάζει τὸν δὸν Ζουάν. Κανὲν φύλλον πορτοκαλλέας δὲν ἔχει ὅταν τὸ μασσᾷ τὴν γεύσιν τοῦ πορτοκαλλιῶ. Καὶ ὅμως μεταξύ των ὑφίσταται βαθεῖα συγγένεια, ταυτότης ὀριζῶν, ἀντλήσις τοῦ χυμοῦ ἀπὸ τὴν αὐτὴν πηγὴν, δια-

νομή τοῦ αὐτοῦ ὑποχθονίου σκότους πρὸ τῆς ζωῆς. Ὁ καρπὸς περιέχει τὸ μυστήριον τοῦ δένδρου, καὶ ὁ τύπος περιέχει τὸ μυστήριον τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀλλόκοτος ζωτικότητα τοῦ τύπου, τοῦ χαρακτηῆρος.

Διότι—καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἐκπληκτικὸν—ὁ τύπος ζῆ. Ἐὰν ἦτο μόνον ἀφηρημένη ἰδέα, οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ τὸν ἀνεγνώριζαν, καὶ θ' ἄφηναν τὴν σιὰν αὐτὴν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν δρόμον τῆς. Ἡ κλασσικὴ λεγομένη τραγωδία δημιουργεῖ σιὰς τοῦ Ἄδου τὸ δράμα δημιουργεῖ τύπους. Τὸ μάθημα προσωποποιημένον εἰς ἄνθρωπον, ὁ μῦθος μὲ τὴν μορφήν ἐκείνην τὴν τόσον ἀνθρωπίνην, ὥστε σὲ κυττάζει καὶ τὸ βλέμμα του εἶναι κάτοπτρον, ἢ παραβολή, ἢ ὁποῖα σὲ κυττᾷ διὰ τοῦ ἀγκῶνος, τὸ σύμβολον, τὸ ὁποῖον σοῦ φωνάζει : πρόσεξε !, ἢ ἰδέα, ἢ ὁποῖα εἶναι νεῦρον, μῦς καὶ σάρξ, ποῦ ἔχει καρδίαν διὰ ν' ἀγαπᾷ, σπλάγχνα διὰ νὰ πάσχη, ὀφθαλμοὺς διὰ νὰ κλαίῃ, καὶ ὀδόντας διὰ νὰ καταβροχθίζῃ ἢ νὰ γελᾷ, ἢ ψυχικὴ ἐκείνη ὑπόστασις, ἢ ὁποῖα ὁμοιάζει μὲ πραγματικότητα τόσον, ὥστε, ὅταν αἰμάσση, νὰ τρέχῃ ἀπὸ τὴν πληγὴν τῆς ἀληθινὸν αἷμα, ἰδοὺ ὁ τύπος. Ὡ παντοδυναμία τῆς ποιήσεως ! οἱ τύποι εἶναι ὄντα. Ἄναπνέουν, σφύζονται ἀπὸ ζωὴν, ἀκούεις τὸ βῆμα των ἐπάνω εἰς τὸ πάτωμα, ὑπάρχουν. Ἡ ὑπαρξίς των εἶναι ἐντονωτέρα οἰουδήποτε πιστευόντος ὅτι ζῆ, τοῦ διαβάτου ἐκείνου παραδείγματος χάριν, ποῦ περνᾷ κάτω εἰς τὸν δρόμον. Ἡ ὑφή των φαντασμάτων αὐτῶν εἶναι πυκνοτέρα καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ποσότης αἰωνιότητος, ἢ ὁποῖα εἶναι ἴδιον τῶν ἀριστουργημάτων, ἐνυπάρχει εἰς τὴν οὐσίαν τῶν τύπων.

Οἱ τύποι εἶναι περιπτώσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἐπρονόησεν ὁ Θεός· ἢ μεγαλοφυΐα δὲ τὰς πραγματοποιεῖ. Νομίζει τις ἀληθῶς ὅτι ὁ Θεὸς ἐπροτίμησε νὰ δίδῃ μαθήματα εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ ἐμπνέῃ ἐμπιστοσύνην. Ὁ ποιητὴς εὐρίσκει ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου τούτου τῶν ἀνθρώπων· ὁμιλεῖ πολὺ πλησιέστερα εἰς αὐτούς. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀποτελεσματικότης τῶν τύπων. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι συλλογιστικὴ πρότασις, ὁ δὲ τύπος τὸ συμπέρασμα· ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸ φαινόμενον, ἢ δὲ μεγαλο-

φυΐα ἐξάγει ἐκεῖθεν τὸ δίδαγμα· ὁ Θεὸς κάμνει μόνον τὸν φιλόργυρον, ἢ μεγαλοφυΐα κάμνει τὸν Ἐξηνταβελόνην· ὁ Θεὸς κάμνει μόνον τὸν προδότην, ἢ μεγαλοφυΐα κάμνει τὸν Ἰάγον.

Οἱ τύποι πηγαινοέρχονται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου εἰς τὴν τέχνην καθῶς καὶ εἰς τὴν φύσιν. Εἶναι τὸ ἰδεῶδες ἐν τῇ πραγματικότητι. Τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐνυπάρχουν εἰς τὰς μορφὰς αὐτάς. Εἰς τὸν καθένα ἀπ' αὐτούς ὁ ἄνθρωπος τῆς σκέψεως διαβλέπει ἀνθρωπότητα δλόκληρον.

Ὅσοι δὲ τύποι, τόσοι καὶ Ἀδάμ. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Ὀμήρου, ὁ Ἀχιλλεύς, εἶναι ἓνας Ἀδάμ· ἀπὸ αὐτὸν παρήχθη τὸ γένος τῶν σφαγέων· ὁ ἄνθρωπος τοῦ Αἰσχύλου, ὁ Προμηθεύς, εἶναι ἄλλος Ἀδάμ· ἀπὸ αὐτὸν παρήχθη ἡ γενεὰ τῶν παλαιστῶν· ὁ ἄνθρωπος τοῦ Σαίξπηρ, ὁ Ἀμλετ, εἶναι ἄλλος Ἀδάμ· μὲ αὐτὸν εἶναι συνδεδεμένη ἢ οἰκογένεια τῶν ὄνειροπόλων. Ἄλλοι δὲ Ἀδάμ, δημιουργηθέντες ἀπὸ τοὺς ποιητάς, εἶναι ἢ ἐνσάρκωσις, ὁ μὲν τοῦ πάθους, ὁ δὲ τοῦ καθήκοντος, ἄλλος τοῦ λογικοῦ, ἄλλος τῆς συνειδήσεως, ἄλλος τῆς καταπτώσεως, ἄλλος τοῦ ὑψηλοῦ.

Ἐκπληκτικὴν ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ μόνον ὁ Δάντης. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Δάντου εἶναι ὁ Δάντης. Ὁ Δάντης ἀνεδημιουργήθη οὕτως εἰπεῖν ἄλλην μίαν φορὰν εἰς τὸ ποίημά του· εἶναι τοῦτο ὁ τύπος του· ὁ ἰδικός του Ἀδάμ εἶναι ὁ ἴδιος ἑαυτός του. Διὰ τὴν δράσιν τοῦ ποιήματός του δὲν κατέφυγεν εἰς κανένα. Ἐπῆρε μόνον τὸν Βιργίλιον ὡς βωβὸν πρόσωπον. Ἐγένετο ἄλλως τε ἐπικὸς διὰ μιᾶς, καὶ χωρὶς κἄν νὰ λάβῃ τὸν κόπον ν' ἀλλάξῃ ὄνομα. Πράγματι, ἦτο ἀπλοῦν ὅ,τι εἶχε νὰ κάμῃ· νὰ καταβῇ εἰς τὸν ἄδην καὶ ν' ἀνέλθῃ ἐκεῖθεν εἰς τὸν οὐρανόν. Πρὸς τί νὰ δυσκολευθῇ διὰ τόσον μικρὸν πρᾶγμα ; Κυττᾷ σοβαρῶς τὴν θύραν τοῦ ἀπείρου, καὶ λέγει : Ἄνοιξε, εἶμαι ὁ Δάντης.

§ 3

Δύο καταπλήσσοντες Ἀδάμ εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦ Αἰσχύλου, ὁ Προμηθεύς, καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ Σαίξπηρ, ὁ Ἀμλετ.

Προμηθεύς ἐστὶ δρᾶσις. Ἄμλετ ἐστὶ δισταγμός.

Εἰς τὸν Προμηθεά τὸ ἐμπόδιον εἶναι ἐξωτερικόν· εἰς τὸν Ἄμλετ εἶναι ἐσωτερικόν.

Εἰς τὸν Προμηθεά ἡ θέλησις εἶναι καθηλωμένη ἀπὸ τὰ τέσσαρά τῃς ἄκρα δι' ὀρειγαλκίων ἤλων καὶ ἀδυνατεῖ νὰ κινηθῇ· εἰς ἐπίμετρον δέ, ἔχει πλησίον τῆς δύο φύλακας, τὴν Βίαν καὶ τὸ Κράτος. Εἰς τὸν Ἄμλετ ἡ θέλησις εἶναι ἔτι μᾶλλον ὑποδουλωμένη· ἔχει δεσμευθῆ ἀπὸ τὴν προκαταρκτικὴν σκέψιν, ἀτελείωτον ἄλυσον τῶν ἀναποφασίστων. Ἄν ἤμπορητε, βγάλετέ τα πέρα μετὸν ἑαυτὸν σας! Οἷος δὲ γόρδιος δεσμός ἢ προσήλωσις εἰς τὴν σκέψιν! ἡ ἐσωτερικὴ δουλεία, αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ δουλεία. Δοκιμάσατε, παρακαλῶ, νὰ ὑπερπηδήσετε τὸ τεῦχος τοῦτο, τὴν σκέψιν! Ἐξέλθετε, ἂν δύνασθε, ἀπὸ τὴν φυλακὴν αὐτήν, τὸν ἔρωτα! Ἡ μόνη πραγματικὴ εἰρική εἶναι ἡ τειχίζουσα τὴν συνείδησιν. Ὁ Προμηθεύς, διὰ νὰ γίνῃ ἐλεύθερος, δὲν ἔχει παρὰ ἓνα ὀρειγαλκίον κλοιὸν νὰ θραύσῃ καὶ ἓνα θεὸν νὰ νικήσῃ. Ἐνῶ δὲ Ἄμλετ χρειάζεται νὰ θραύσῃ ἑαυτὸν καὶ ἑαυτὸν νὰ νικήσῃ. Ὁ Προμηθεύς ἤμπορεῖ νὰ σηκωθῇ ὄρθιος, τὸ πολὺ-πολὺ ἀνασηκώων ἓνα ὄρος. Ἐνῶ διὰ ν' ἀνεγερθῇ δὲ Ἄμλετ, πρέπει προηγουμένως ν' ἀνεγείρῃ τὴν σκέψιν του. Ὁ Προμηθεύς, ἀποσπῶν ἀπὸ τὸ στήθος του τὸν γῦπα, ἀνακουφίζεται ὀριστικῶς ἀπὸ τὰς ἀλγηδόνας. Ἐνῶ δὲ Ἄμλετ πρέπει ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸ στέρον του τὸν Ἄμλετ. Τὸ ἦπαρ τοῦ Προμηθεῶς καὶ τὸ ἦπαρ τοῦ Ἄμλετ εἶναι συνηνωμένα εἰς ἓν· ἀπὸ τὸ ἓνα ἐκρέει αἷμα, ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲ δισταγμός.

Συγκρίνουσιν συνήθως τὸν Αἰσχύλον καὶ τὸν Σαίξπηρ διὰ τῆς Ὁρεστείας καὶ τοῦ Ἄμλετ, ἐπειδὴ καὶ αἱ δύο αὐταὶ τραγωδίαὶ ἀποτελοῦν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ δρᾶμα. Ἀληθῶς δέ, οὐδέποτε δύο θέματα ἐταυτίσθησαν περισσότερον. Οἱ λόγιοι ἐξηγοῦν τοῦτο ὡς ἀναλογίαν· οἱ ἀνίκανοι ὅμως, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ ἀμαθεῖς, οἱ φθονεροί, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ ἠλίθιοι, χαιρεκακοῦν νομίζοντες ὅτι πρόκειται περὶ λογοκλοπίας. Ἀλλὰ τόσον ἢ ἡμιμάθεια ὅσον καὶ ἡ σοβαρὰ κριτικὴ ἤμποροῦν νὰ εὔρουν ἕδαφος πρὸς τοιαύτην

ὑπόθεσιν. Ὁ Ἄμλετ βραίνει ὀπισθεν τοῦ Ὁρέστου, μητροκτόνου ἀπὸ υἱικὴν στοργήν. Ἄλλ' ἢ εὐκόλος αὐτῇ σύγκρισις τῆς ἐπιφανείας μᾶλλον ἢ τοῦ βάθους δὲν ἐμποιεῖ τόσην ἐντύπωσιν, ὅσην ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο αὐτῶν δεσμοτῶν: Προμηθεῶς καὶ Ἄμλετ.

Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὃν ἡμιθεϊκόν, δημιουργεῖ πότε — πότε ἔργα ὑπερανθρώπινα. Τὰ ὑπερανθρώπινα αὐτὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἄλλως τε πολυαριθμότερα ἀπὸ ὅσον νομίζεται, διότι ἡ τέχνη ὀλόκληρος εἶναι πλήρης ἐξ αὐτῶν. Ἐκτὸς τῆς ποιήσεως, ὅπου τὰ θαυμάσια ἀφθονοῦν, ὑπάρχει εἰς τὴν μουσικὴν ὁ Μπετόβεν, εἰς τὴν γλυπτικὴν ὁ Φειδίας, εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὁ Πιρανέζης, εἰς τὴν ζωγραφικὴν ὁ Ρέμπραντ, καὶ εἰς τὴν ζωγραφικὴν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν γλυπτικὴν ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος. Παραλείπομεν δὲ πλείστους ἄλλους, ὅχι κατωτέρους αὐτῶν.

Ὁ Προμηθεύς καὶ ὁ Ἄμλετ, μετὰ τῶν ὑπερανθρωπίων αὐτῶν ἔργων συγκαταλέγονται.

Εἰδὸς τι γιγαντιαίας προκαταλήψεως, ὑπερβασίς τοῦ συνήθους μέτρου, τὸ μέγα πανταχοῦ, καταπτοῦν τὰς μετρίας διανοίας. τὸ ἀληθὲς ἀποδεικνυόμενον ἐν ἀνάγκῃ διὰ τοῦ ἀπιθάνου, εἰσαγωγὴ εἰς δίκην τῆς εἰμαρμένης, τῆς κοινωνίας, τοῦ νόμου, τῆς θρησκείας, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἄγνώστου, ἀβύσσου τῆς μυστηριώδους ἰσορροπίας· χαρακτηρισμὸς τοῦ γεγονότος ὡς νὰ ἦτο τοῦτο πρόσωπον ὑποδυθὲν τὸν ρόλον του καί, δοθείσης εὐκαιρίας, ἐπιρριψίς αὐτοῦ εἰς τὴν Μοῖραν ἢ τὴν θεῖαν Πρόνοιαν· τὸ πάθος, πρόσωπον τρομερόν, βηματίζον ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου· ἡ τόλμη καὶ ἐνίοτε ἡ αὐθάδεια τῆς λογικῆς, τὰ υπερήφανα σχήματα ὕφους ἀνέτου καὶ εἰς τὰς μεγαλειτέρας ἀκρότητας, ταυτοχρόνως δὲ σύνεσις βαθεῖα, προῶτης γίγαντος, ἀγαθότης τέρατος ἐν κατανύξει, ἥως ἀνέκφραστος, τῆς ὁποίας δὲν κατορθώνεις νὰ λάβῃς ἀκριβῆ ἰδέαν, καὶ ἡ ὁποία καταναγάζει τὸ πᾶν, ἰδοὺ τὰ γνωρίσματα τῶν ὑπερόχων αὐτῶν ἔργων. Ἐνυπάρχει φέγγος ἀστρικὸν εἰς μερικὰ ποιήματα.

Και ἡ λάμψις αὐτὴ εὐρίσκεται εἰς τὸν Αἰσχύλον καὶ τὸν Σαίξπηρ.

§ 4.

Ὁ Προμηθεὺς ἐξηπλωμένος ἐπὶ τοῦ Καυκάσου, οὐδὲν τούτου ἀγριώτερον ! Εἶναι ἡ γιγάντειος τραγωδία. Τὴν παλαιὰν αὐτὴν ποιήν, τὴν ὁποίαν τὰ ἀρχαῖά μας βασανολόγια ὀνομάζουν «ἐκτασιν» καὶ τὴν ὁποίαν ὁ Καρτὸς διέφυγε χάρις εἰς τὴν κήλην του, τὴν ὑφίσταται ὁ Προμηθεὺς· μετὰ τὴν διαφορὰν μόνον ὅτι ὡς στρέβλη χρησιμεύει τώρα ἓνα ὄρος. Ποῖον τὸ ἐγκλημά του ; τὸ δίκαιον. Τὸ χαρακτηρίζει τὸ δίκαιον ὡς ἐγκλημα καὶ τὴν κίνησιν ὡς ἀνταρσίαν, ὑπῆρξεν ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἢ ἐπιτηδειότης τῶν τυράννων. Ὁ Προμηθεὺς ἔκαμεν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ὅ,τι καὶ ἡ Εὐα ἔκαμεν εἰς τὴν Ἑδέμ· ἐπῆρξεν ὀλίγην ἐπιστήμην. Ὁ Ζεὺς, ὁ ὁποῖος ἄλλως τε εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν Ἰεχωβά(1), τιμωρεῖ τὴν θρασύτητα αὐτὴν τοῦ θελήσαντος νὰ ζήσῃ. Αἱ αἰγινητικαὶ παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι τοπικεύουν τὸν Δία, ἀφαιροῦν ταυτοχρόνως ἀπὸ αὐτὸν τὸ κοσμικὸν ἀπρόσωπον τοῦ Ἰεχωβά τῆς Γενέσεως. Ὁ ἑλληνικὸς Ζεὺς, κακὸς υἱὸς κακοῦ πατρός, ἀποστάτης κατὰ τοῦ Κρόνου, ἀποστάτου καὶ τούτου κατὰ τοῦ Κοίλου, εἶναι ἓνας παρείσακτος. Οἱ Τιτᾶνες εἶναι εἶδος πρωτότοκου κλάδου ἔχοντος τὸ κόμμα τῶν νομιμοφρόνων του, ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Αἰσχύλος, ὁ ἐκδικητὴς τοῦ Προμηθέως. Προμηθεὺς ἐστὶ τὸ ἠττηθὲν δίκαιον. Ὁ Ζεὺς, ὅπως πάντοτε συμβαίνει, συνετέλεσε τὸν σφετερισμὸν τῆς ἐξουσίας διὰ τοῦ σφαγιασμοῦ τοῦ δικαίου. Ὁ Ὀλυμπος ἔχει ἀνάγκην τοῦ Καυκάσου, διὰ νὰ βάλῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸν Προμηθεά εἰς τὸν κύφωνα. Ὁ Τιτᾶν ῥίπτεται ἐκεῖ, ἐξαπλώνεται, καθηλοῦται. Ὁ Ἑρμῆς, φίλος ὄλου τοῦ κόσμου, ἔρχεται νὰ τοῦ δώσῃ τὰς συμβουλάς ποῦ δίδονται συνήθως τὴν ἐπομένην τῶν

1) Jupiter, Jehovah (Joví, Jova).

πραξικοπημάτων. Ἑρμῆς ἐστὶν ἀνανδρία τῆς διανοίας. Ἑρμῆς ἐστὶν ὅλη ἡ δυνατὴ φαυλότης, πλήρης πνεύματος. Ὁ Ἑρμῆς, θεὸς φαῦλος, ὑπηρετεῖ τὸν Δία, θεὸν ἐγκληματιαν. Ἡ δουλικότης αὐτὴ εἰς τὸ κακὸν ἐκδηλοῦται καὶ σήμερον διὰ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ κλέπτου πρὸς τὸν δολοφόνον. Καὶ ὑπάρχει κἄτι ἀπὸ τὸν νόμον αὐτὸν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ διπλωμάτου ὀπισθεν τοῦ κατακτητοῦ. Τὰ ἀριστουργήματα ἔχουν τοῦτο τὸ ὑπέροχον, ὅτι ἀναπαρίστανται αἰωνίως εἰς τὰς πράξεις τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Προμηθεὺς ἐπὶ τοῦ Καυκάσου εἶναι ἡ Πολωνία μετὰ τὸ 1772, εἶναι ἡ Γαλλία μετὰ τὸ 1815, εἶναι ἡ Ἐπανάστασις μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Δημοκρατίας. Ὁ Ἑρμῆς ὁμιλεῖ καὶ ὁ Προμηθεὺς μόλις τὸν ἀκούει. Αἱ προσφοραὶ ἀμνηστίας ἀποτυγχάνουν, ὅταν ὁ δικαιούμενος νὰ δώσῃ χάριν εἶναι μόνον ὁ βασανιζόμενος. Ὁ Προμηθεὺς ἠττημένος καὶ ἐξηπλωμένος χαμαὶ καταφρονεῖ τὸν Ἑρμῆν ὀρθούμενον ἄνωθέν του, καὶ τὸν Δία ὀρθούμενον ἄνωθεν τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ τὴν Μοῖραν ὀρθούμενην ἄνωθεν τοῦ Διός. Ὁ Προμηθεὺς σαρκάζει τὸν κατατρώγοντα αὐτὸν ἀετὸν· ἀνασηκώνει ἀδιαφόρως τοὺς ὄμους τόσον, ὅσον ἢ ἄλλος τοῦ ἐπιτρέπει· τί τὸν ἐνδιαφέρει ὁ Ζεὺς καὶ τί τὸν μέλει διὰ τὸν Ἑρμῆν ; Δὲν τὸν δαμάζει τίποτε τὸν ἀγέρωχον αὐτὸν κατάδικον. Τὰ ἐγκαύματα τῶν κεραυνῶν τοῦ προξενοῦν κνησμὸν ἀποτελοῦντα ἀδιάκοπον ἀνάκλησιν πρὸς τὴν ὑπερηφάνειαν. Καὶ ὅμως ὀλόγυρά του θρηνοὶ ἀντηχοῦν, ἡ γῆ σπαράσσεται ἀπὸ ἀπελπισίαν, αἱ νεφελώδεις γυναῖκες, αἱ πεντήκοντα Ὀκεανίδες, ἔρχονται νὰ προσκυνήσουν τὸν Τιτᾶνα, ἀκούονται τὰ δάση κραυγάζοντα, τὰ ἄγρια θηρία βρυχώμενα, οἱ ἄνεμοι ὠρούμενοι, τὰ κύματα οἰμώζοντα, τὰ στοιχεῖα θρηνοῦντα· ὁ κόσμος ὀλόκληρος συμπάσχει μετὰ τὸν Προμηθεά, ἡ παγκόσμιος ζωὴ εἶναι δεσμευμένη μετὰ τὸν κλοιὸν του, ἀπέραντος συμμετοχὴ εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ ἡμιθέου φαίνεται ὡς ν' ἀποτελῇ τοῦ λοιποῦ τὴν τραγικὴν ὅλην τῆς φύσεως ἡδυπάθειαν· ἡ ἀγωνία διὰ τὸ μέλλον ἀναμιγνύεται μετὰ ὅλα ταῦτα· τί νὰ κάμωμεν τώρα; πῶς νὰ κινηθῶμεν ; τί θὰ γίνωμεν ; καὶ εἰς τὸ ἀχανὲς σύνολον τῶν ὄντων τῆς δημιουργίας, πραγμάτων, ἀνθρώπων, ζώων, φυ-

τῶν, βράχων, ἐστραμμένων ὄλων πρὸς τὸν Καύκασον, ἐνυπάρχει ἢ διαίσθησις τῆς ἀνεκφράστου αὐτῆς ἀδημονίας, διὰ τὸ ἀλυσόδεμα τοῦ ἐλευθερωτοῦ.

Ὁ Ἄμλετ, ὀλιγώτερον γίγας καὶ περισσότερον ἄνθρωπος, δὲν εἶναι διὰ τοῦτο καὶ ὀλιγώτερον μέγας.

Ἄμλετ. Τρομακτικόν τι ὄν, τέλειον ἐν τῇ ἀτελείᾳ του. Τὸ πᾶν, ἐπειδὴ ἔστιν οὐδέν. Εἶναι βασιλόπαις καὶ δημαγωγός, ἀγγίνους καὶ ἀλλόκοτος, βαθὺς καὶ κοῦφος, ἀνὴρ καὶ οὐδέτερον. Πιστεύει ἐλάχιστα εἰς τὸ σκῆπτρον, σαρκάζει τὸν θρόνον, φίλον του ἔχει ἓνα σπουδαστήν, συνδιαλέγεται μὲ τοὺς διαβάτας, συζητεῖ μὲ τὸν πρῶτον τυχόντα, εὐνοεῖ τὸν λαόν, περιφρονεῖ τὸν ὄχλον, μισεῖ τὴν βίαν, δυσπιστεῖ πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν, διερωτᾷ τὸ σκότος, φέρεται οἰκειῶς πρὸς τὸ μυστήριον. Μεταδίδει εἰς τοὺς ἄλλους ἀσθενείας, τὰς ὁποίας αὐτὸς δὲν ἔχει ἢ προσποιητῆ τρέλλα τὸν ἐνοφθαλμιζει εἰς τὴν ἐρωμένην του παραφροσύνην ἀληθινήν. Ἔχει οἰκειότητα μὲ τὰ φαντάσματα καὶ τοὺς ἠθοποιούς· ἀστεῖζεται, ἐνῶ κρατεῖ τὸν πέλεκυν τοῦ Ὁρέστου εἰς τὴν χεῖρα. Ὁμιλεῖ περὶ φιλολογίας, ἀπαγγέλλει στίχους, κάμνει θεατρικὴν κριτικὴν, παίξει μὲ τὰ ὄστᾶ εἰς τὸ νεκροταφεῖον, κεραυνοβολεῖ τὴν μητέρα του, ἐκδικεῖται τὸν πατέρα του καὶ τελειώνει τὸ φοβερὸν δράμα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου μὲ ἓνα τεράστιον ἐρωτηματικόν. Ἐμποιεῖ φόβον, κατόπιν σύγχυσιν. Οὐδέποτε δημιουργημα φαντασίας ὑπέρξε τόσον καταθλιπτικόν. Εἶναι ὁ μητροκτόνος ἐρωτῶν : τί εἶμαι ;

Μητροκτόνος. Ἄς σταματήσωμεν εἰς τὴν λέξιν αὐτήν. Εἶναι ἄρα γε ὁ Ἄμλετ μητροκτόνος ; Ναι καὶ ὄχι. Περιορίζεται μόνον εἰς τὸ ν' ἀπειλήσῃ τὴν μητέρα του· ἄλλ' ἢ ἀπειλὴ εἶναι τόσον ἀγρία, ὥστε ἡ μητέρα φοριεῖται. — «Οἱ λόγοι σου εἶναι ἐγγειριδιον!... Τί ζητεῖς νὰ πράξῃς ; θέλεις λοιπὸν νὰ με φονεύσῃς ; ὦ ! βοήθεια ! βοήθεια !» — καὶ ὅταν ἐκείνη ἀποθνήσκῃ, ὁ Ἄμλετ, χωρὶς νὰ λυπηθῇ διὰ τὸν θάνατόν της, διατριπᾷ τὸν Κλαύδιον μὲ τὴν τραγικὴν αὐτὴν κραυγὴν : **Ἀκολούθησον τὴν μητέρα μου !** Ἄμλετ ἔστι τοῦτο τὸ ἀπαίσιον, πιθανὸς μητροκτόνος.

Ἀντὶ τοῦ βορῶ, ὁ ὁποῖος ἐνυπάρχει εἰς τὴν κεφαλὴν του,

βάλετέ του μεσημβριαν εἰς τὰς φλέβας, ὅπως εἰς τὸν Ὁρέστην, καὶ θὰ φονεύσῃ τὴν μητέρα του.

Τὸ δράμα αὐτὸ εἶναι στυγνόν. Ἐν αὐτῷ τὸ ἀληθὲς ἀμφιβάλλει καὶ τὸ εἰλικρινὲς ψεύδεται. Οὐδὲν τούτου ἀχανέστερον, οὐδὲν τεχνικώτερον. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖ εἶναι κόσμος καὶ ὁ κόσμος εἶναι μηδέν. Ὁ Ἄμλετ, μολοντί σφύζει ἀπὸ ζωῆν, δὲν εἶναι βέβαιος ἂν ὑπάρχει. Εἰς τὴν τραγωδίαν αὐτήν, ἡ ὁποία εἶναι ταυτοχρόνως καὶ φιλοσοφία, τὸ πᾶν κυμαίνεται, διστάζει, ἀναβάλλει, κλονίζεται, ἀποσυντίθεται, διασπείρεται καὶ διασκορπίζεται, ἡ σκέψις εἶναι νέφος, ἡ θέλησις εἶναι ἀτμός, ἡ ἀπόφασις εἶναι ἡμίφως, ἡ δρᾶσις πνέει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν πρὸς ἀντίθετον διεύθυνσιν, ἡ θρητὴ τῶν ἀνέμων κυβερνεῖ τὸν ἄνθρωπον. Ἔργον συνταρακτικόν καὶ ἰλιγγιώδες, ὅπου εἰς κάθε πρᾶγμα διακρίνεις τὸ βάθος, ὅπου ἡ σκέψις πλανᾶται ἀδιακόπως ἀπὸ τὸν φονευθέντα βασιλέα εἰς τὸν ἐνταφιασθέντα Γιόρικ, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον, ὅ,τι ὑπάρχει πραγματικώτερον, εἶναι ἡ βασιλεία ἀντιπροσωπευομένη ἀπὸ ἓνα φάντασμα καὶ ἡ εὐθυμία ἀντιπροσωπευομένη ἀπὸ μίαν νεκροκεφαλὴν.

Ὁ Ἄμλετ εἶναι τὸ ἀριστούργημα τῆς ὄνειροπόλου τραγωδίας.

§ 5

Μία ἀπὸ τὰς πιθανὰς ἀφορμὰς τῆς προσποιητῆς τρέλλας τοῦ Ἄμλετ δὲν ὑπεδείχθη μέχρι σήμερον ἀπὸ τοὺς κριτικούς. Ἐλέχθη ὅτι ὁ Ἄμλετ προσποιεῖται τὸν τρελλόν, διὰ νὰ κοῦψῃ τὸν σκοπόν του, ὅπως ὁ Βροῦτος. Πράγματι δέ, ἡ φαινομενικὴ ἠλιθιότης εἶναι καταφύγιον ἄνετον πρὸς ἐκκόλαψιν μεγάλου τινὸς σχεδίου· ὁ ὑποτιθέμενος βλάξ σκοπεύει ἀνενοχλήτως. Ἡ περιπτώσις ὅμως τοῦ Βροῦτου δὲν ὁμοιάζει μὲ τὴν τοῦ Ἄμλετ. Ὁ Ἄμλετ προσποιεῖται τὸν τρελλόν πρὸς ἀσφάλειάν του. Ὁ μὲν Βροῦτος περικαλύπτει τὸ σχέδιόν του, ὁ δὲ Ἄμλετ τὸν ἑαυτὸν του. Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἠθῶν τὰ ὁποῖα ἐπεκράτουν εἰς τὰς τραγικὰς ἐκείνας αἰτάς, ὁ Ἄμλετ, ἀφ' ἧς στιγμῆς μανθάνει, ἔξ ἀποκαλύψεως τοῦ φαντάσματος, τὸ ἀνοσιούργημα τοῦ Κλαυδίου,

διατρέχει κίνδυνον. Ὁ ὑπέροχος ἱστορικός, ὁ ὁποῖος ἐνυπάρχει εἰς τὸν ποιητὴν, ἐδῶ ἐκδηλοῦται· αἰσθάνεται τις τὸν Σαίξπηρ ἐμβαθύνοντα εἰς τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα βασιλικά σκότη. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα καὶ τοὺς παλαιούς μοναρχικούς χρόνους, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν ἀπωτέραν ἀρχαιότητα, ἀλλοίμονον εἰς ὄντινα ἤθελεν ἀντιληφθῆ ἠθρογρίασιν ἢ φόνον διαπραχθέντα ἀπὸ βασιλέα. Ὁ Ὀβίδιος, καθὰ εἰκάζει ὁ Βολταῖρος, ἐξωρίσθη ἀπὸ τὴν Ῥώμην ὡς ἰδὼν κατὰ τι ἀτιμωτικὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λυγούστου. Τὸ νὰ γνωρίζῃς ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶναι δολοφόνος, ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐγκλημα ἐσχάτης προδοσίας. Ὅταν ὁ ἡγεμὼν δὲν ἤθελε νὰ ὑπάρχουν μάρτυρες, τὸ ν' ἀγνοῆς τὰ πάντα ἦτο ὡς νὰ ἔσφραξεν τὴν κεφαλὴν σου. Ἐθεωρεῖτο κακὸς πολιτικὸς ὁ ἔχων δευτερεύουσας τοὺς ὀφθαλμούς. Ὁ ὑποπτος ὑποψίας ἦτο χαμένος. Ἐνα μόνον καταφύγιον τοῦ ἔμενεν, ἡ παραφροσύνη· ἐγένετο μὲν ἀντικείμενον περιφρονησεως, ἔσφραξεν ὅμως τὴν ζωὴν του. Ἐνθυμηθῆτε τὴν συμβουλήν ποῦ δίδει ὁ Ὁκεανὸς εἰς τὸν Προμηθέα: «Τὸ νὰ νομίζεται τρελλὸς ὁ εὖ φρονῶν εἶναι μεγάλη δι' αὐτὸν ὠφέλεια». Εἰς τοῦτο καταφεύγει καὶ ὁ Ἄμλετ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ ἀνησυχῶν Κλαύδιος δις ἀποπειροῦται ν' ἀπαλλαχθῆ ἀπὸ αὐτόν, διὰ τοῦ πελέκεως μὲν ἢ τοῦ ἐγχειριδίου εἰς τὸ μέσον τοῦ δράματος, διὰ τοῦ δηλητηρίου δὲ εἰς τὸ τέλος.

Ὅμοιον εἶδους περιπέτειαν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸν **Βασιλέα Διὸς** ὁ υἱὸς τοῦ κόμητος Γλόστερ καταφεύγει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν προσποιητὴν παραφροσύνην· εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπετείας ἐνυπάρχει ἡ κλεῖς, μὲ τὴν ὁποῖαν δύνασαι ν' ἀνοίξῃς καὶ κατανοήσῃς τὴν σκέψιν τοῦ Σαίξπηρ. Διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς τέχνης, ἡ προσποιητὴ τρέλλα τοῦ Ἐδγάρδου ἐπεξηγεῖ τὴν προσποιητὴν παραφροσύνην τοῦ Ἄμλετ.

Ἐμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ τῆς ἐκπληκτικῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς τὰ ποιητικὰ δημιουργήματα. Δὲν ὑπάρχει ζωντανώτερον τοῦτου παράδειγμα ἀπὸ τὸν Ἄμλετ. Ὁ Ἄμλετ δὲν ὁμοιάζει κατ' οὐδὲν μὲ ἀφηρημένην ἰδέαν. Ἐσπούδασεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἢ δανικὴ ἀγριότης του γλυκάζεται μὲ τὸ ἰταλικὸν

εὐτράπελον· εἶναι μικρόσωμος, παχύς, ὀλίγον λυμπατικός· ξιφομαχεῖ καλῶς, ἀλλ' ἀσθμαίνει· δὲν θέλει νὰ πῆ πρὶν τελειώσῃ τὴν ξιφομαχίαν του μὲ τὸν Λαέρτην, καὶ τοῦτο διότι προφανῶς φοβεῖται μήπως ἰδρῶσῃ. Τοιουτοτρόπως, ἀφοῦ ἐμφυσησῇ πραγματικὴν ζωὴν εἰς τὸ δημιούργημά του, ὁ ποιητὴς τὸ ἐκσφενδονίζει εἰς τὰ ὕψη τοῦ ἰδεώδους. Ὁ ἦρωας του ἔχει ἤδη τὸ ἀπαιτούμενον ἔρμα.

Καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ἐφάμιλλα τοῦ Ἄμλετ, ἀνώτερον ὅμως αὐτοῦ δὲν εἶναι κανέν. Ὅλον τὸ μεγαλεῖον τοῦ πενθίμου εἰς τὸν Ἄμλετ ἐνυπάρχει. Δράμα, προκύπτον ἀπὸ χαινόντα τάφον, εἶναι κατὰ κολοσσαῖον. Ὁ Ἄμλετ ἀποτελεῖ, κατ' ἐμὲ, τὸ πρότιστον τῶν Σαίξπηρειῶν ἔργων.

Κανεὶς χαρακτηρ ἀπὸ ὅσους οἱ ποιηταὶ ἐδημιούργησαν δὲν εἶναι ζωηρότερος καὶ συνταρακτικώτερος ἀπὸ τὸν Ἄμλετ. Ἡ ἀμφιβολία ἐμπνεομένη ἀπὸ ἓνα φάντασμα, ἰδοὺ ὁ Ἄμλετ. Ὁ Ἄμλετ εἶδε τὸν ἀποθανόντα πατέρα του καὶ τοῦ ὠμίλησεν· ἐπέισθη τάχα μὲ τοῦτο; ὄχι, διότι κινεῖ τὴν κεφαλὴν. Τί θὰ κάμῃ; δὲν τὸ γνωρίζει. Αἱ χεῖρές του συσπῶνται, μεθ' ἀκαταπίπτουν ἀδρανεῖς. Ἐντὸς τοῦ παλαιοῦ αἰ εἰκασίαι, οἱ συλλογισμοί, τὰ τερατώδη φαινόμενα, αἱ αἵματηραι ἀναμνήσεις, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸ φάντασμα, τὸ μῖσος, ἡ στοργή, ἡ ἀδημονία τοῦ νὰ προβῆ ἢ νὰ μὴ προβῆ, ὁ πατήρ του, ἡ μήτηρ του, τὰ ἀντικρὺς ἀντίθετα καθήκοντά του, καταχθονία θύελλα. Ὁ γλωμὸς δισταγμὸς βασανίζει τὸ πνεῦμά του. Ὁ Σαίξπηρ, τεραστῶς παραστατικὸς ποιητὴς, καθιστᾷ σχεδὸν καταφανῆ τὴν μεγαλοπρεπῆ ὀχρότητα τῆς ψυχῆς αὐτῆς. Ὅπως ἡ μεγάλη ἐξωτική νύμφη τοῦ Ἀλβέρτου Durer, ὁμοίως καὶ ὁ Ἄμλετ ἠμπορεῖ νὰ ὀνομασθῆ **Μελαγχολία**. Ἐχει καὶ αὐτὸς ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του τὴν νυκτερίδα, ποῦ περιπίπτει μὲ χαινουσαν κοιλίαν. καὶ εἰς τοὺς πόδας του τὴν ἐπιστήμην, τὴν ὑδρόγειον σφαῖραν, τὸν διαβήτην, τὴν κλεψύδραν καὶ τὸν ἔρωτα, ὅπισθεν του δέ, εἰς τὸν ὀρίζοντα, τὸν πελώριον καὶ φρικώδη ἐκεῖνον ἥλιον ποῦ φαίνεται ὡσάν νὰ ἐπιτείνῃ τὸν ζόφον τ' οὐρανοῦ.

Ὅπως δὲ ποτε ὁ ἡμισὺς Ἄμλετ εἶναι ὀργή, παραφορά, προσ-

βολή, σαρκασμός κατά τῆς Ὀφηλίας, κατάρα κατά τῆς μητρὸς του, ὕβρις καθ' ἑαυτοῦ. Συνομιλεῖ με τοὺς νεκροθάπτας, σχεδὸν γελᾷ, ὕστερα ἀρπάζει τὸν Λαέρτην ἀπὸ τὰ μαλλιά μέσα εἰς αὐτὸν τὸν λάκκον τῆς Ὀφηλίας καὶ ποδοπατεῖ μανιώδης τὸ φέρετρόν της. Διαξιφίζει τὸν Πολώνιον, διαξιφίζει τὸν Λαέρτην, διαξιφίζει τὸν Κλαύδιον. Πότε-πότε ἡ ἀδράνεια του διανοίγεται καὶ ἀπὸ τὸ σχηματιζόμενον χάσμα ἐκπορεύονται κεραυνοί.

Τὸ πνεῦμά του βασανίζεται ἀπὸ τὸ αἰνίγμα τῆς πιθανῆς ἐκείνης ζωῆς, κράματος πραγματικότητος καὶ χιμαιρῶν, τῆς ὁποίας ὅλοι αἰσθανόμεθα τὴν ἀγωνιώδη ἀνησυχίαν. Ὅλοι του αἱ πράξεις ἔχουν κᾶτι τὸ ὑπνοβατικόν. Ἐξετάζων τις γεωλογικῶς τὴν σύστασιν τοῦ ἐγκεφάλου του εὐρίσκει ἕνα στρώμα ὀδύνης, ἕνα στρώμα σκέψεως, καὶ ἕνα στρώμα ὄνειρου. Καὶ διὰ μέσου τοῦ τελευταίου αὐτοῦ στρώματος ὁ Ἄμλετ αἰσθάνεται, ἐννοεῖ, μανθάνει, ἀντιλαμβάνεται, πίνει, τρώγει, ἐρεθίζεται, σαρκάζει, κλαίει καὶ σέπτεται. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ζωῆς παρεντίθεται διαφανὲς χώρισμα· εἶναι ὁ τοίχος τοῦ ὄνειρου· τὸ βλέμμα φθάνει μὲν πέραν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν δύναται τις νὰ τὸν υπερβῇ.

Κᾶτι ὡσὰν νεφελῶδες ἐμπόδιον περικυκλώνει πανταχόθεν τὸν Ἄμλετ. Εἴχατε ποτὲ εἰς τὸν ὕπνον σας τὸν ἐφιάλτην τοῦ τρεξίματος ἢ τῆς φυγῆς, καὶ ἐδοκιμάσατε νὰ τρέξετε περισσότερο, καὶ ἤσθάνθητε ἀγκύλωσιν εἰς τὰ γόνατά σας, βάρους εἰς τοὺς βραχίονάς σας, τρόμον εἰς τὰς παραλύτους χεῖράς σας, παντελῆ ἀδυναμίαν τῆς κινήσεως; Τὸν ἐφιάλτην αὐτὸν ὁ Ἄμλετ τὸν ὑφίσταται ἐν ἐγρηγόρσει. Ὁ Ἄμλετ δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸν αὐτὸν μὲ τὴν ζωὴν του τόπον. Φαίνεται ὡς ἄνθρωπος ποῦ σοῦ ὀμιλεῖ ἀπὸ τὴν ἀντίπεραν ὄχθην ἑνὸς ποταμοῦ. Σὲ καλεῖ καὶ ταυτοχρόνως σοῦ ἀπευθύνει ἐρωτήσεις. Στέκεται εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν καταστροφὴν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν κινεῖται, ἀπὸ τὸν διαβάτην, τὸν ὁποῖον ἐρωτᾷ, ἀπὸ τὰς σκέψεις του, ἀπὸ τὰς πράξεις του. Φαίνεται ὡς νὰ μὴ ἐγγίξῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ συντριβόμενον. Εἶναι ἡ ἀπομόνωσις εἰς τὴν μεγαλειτέραν αὐτῆς ἔντασιν. Τὸ ἀναποφάσιστον εἶναι πραγματικῶς ἀληθινὴ ἐρημία. Οὔτε κἂν αὐτὴν τὴν θέλησίν σου δὲν ἔχεις

πλησίον σου. Εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ ἔφυγε τὸ ἐγὼ σου ἀπὸ σὲ καὶ νὰ σὲ ἀφήκε κατάμονον. Τὸ φορτίον τοῦ Ἄμλετ εἶναι μὲν ὀλιγωτερον ἐπαχθὲς ἀπὸ τὸ τοῦ Ὀρέστου, ἀλλὰ καὶ περισσότερον ἀσταθές. Ὁ μὲν Ὀρέστης βασιτάζει ἐπὶ τῶν ὤμων του τὴν μοῖραν, ὁ δὲ Ἄμλετ τὴν τύχην.

Ἄν καὶ ἀπομονωμένος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὁ Ἄμλετ ἔχει ἐν τούτοις μέσα του κᾶτι, τὸ ὁποῖον τοὺς ἀντιπροσωπεύει ὅλους. Agnosco fratrem. Ἐνίοτε ψαύοντες τὸν σφυγγμόν μας αἰσθανόμεθα τὸν πυρετόν του. Τὸ κάτω-κάτω, ἡ ἀλλόκοτος πραγματικότητα του εἶναι καὶ ἰδική μας πραγματικότης. Εἶναι ἄνθρωπος πένθιμος ὅπως εἴμεθα ὅλοι μας, τηρουμένης, ἐννοεῖται, τῆς ἀναλογίας τῶν περιστάσεων. Ὅσον καὶ ἂν δὲν εἶναι φυσιολογικὸς ὁ Ἄμλετ ἐκφράζει ἐν τούτοις μίαν διαρκῆ κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντιπροσωπεύει τὸ νοσηρὸν συναίσθημα τῆς ψυχῆς, εὐρεθείσης εἰς περιβάλλον μὴ προσαρμοζόμενον μὲ αὐτήν. Ἀντιπροσωπεύει τὸ ὑπόδημα, τὸ ὁποῖον πληγώνει μὲ τὴν στενότητά του καὶ ἐμποδίζει τὸ βάδισμα. Τὸ ὑπόδημα εἶναι τὸ σῶμα. Ὁ Σαίξπηρ τὸν ἀπαλλάσσει ἀπ' αὐτό, καὶ καλῶς πράττει. Ὁ Ἄμλετ, πρίγκιψ, ναί· βασιλεὺς ὅμως ποτέ. Ὁ Ἄμλετ εἶναι ἀνίκανος νὰ κυβερνήσῃ ἕνα λαόν, τόσον πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὰ πάντα. Ἄλλως τε κᾶτι καλλίτερον ἀπὸ τὸ νὰ βασιλεύῃ· εἶναι αὐθυπόστατος. Ἡμπορεῖς νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃς τὴν οἰκογένειάν του, τὴν πατρίδα του, τὸ φάντασμα του, καὶ ὅλην τὴν περιπέτειαν τῆς Ἐλσινόρης, αὐτός, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν θὰ ἔχη κανένα πλεόν λόγον ὑπάρξεως, θὰ ἐξακολουθῇ νὰ εἶναι τρομερός. Καὶ τοῦτο χάρις εἰς τὴν δόσιν ἀνθρωπότητος καὶ μυστηρίου, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς αὐτόν. Ὁ Ἄμλετ ἐμποιεῖ φόβον, ἀλλὰ τοῦτο δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ εἶναι καὶ εἴρων. Ἐχει τὰς δύο ὄψεις τῆς εἰμαρμένης.

Πρέπει ν' ἀναιρέσωμεν μίαν λέξιν, τὴν ὁποίαν εἶπαμεν ἀνωτέρω. Τὸ πρῶτιστον τῶν ἔργων τοῦ Σαίξπηρ δὲν εἶναι ὁ Ἄμλετ. Τὸ πρῶτιστον ἔργον τοῦ Σαίξπηρ εἶναι ὁλόκληρος ὁ Σαίξπηρ. Καὶ ἡ ἀλήθεια αὕτη ἰσχύει δι' ὅλας τὰς μεγαλοφυΐας τῆς ἰδίας

κατηγορίας. Είναι αὐταὶ ὄγκος, σωρὸς συμπαγῆς, μεγαλεῖον, βίβλος, καὶ ἀντιπροσωπεύονται ἐπισήμως μόνον διὰ τοῦ συνόλου των.

§ 6

Πλησίον τοῦ Ἄμλετ καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου πρέπει νὰ τεθοῦν τρία μεγαλοπρεπῆ δράματα: ὁ Μάκβεθ, ὁ Ὀθέλλος καὶ ὁ Βασίλευς Λήρ.

Ἄμλετ, Μάκβεθ, Ὀθέλλος, Λήρ, αἱ τέσσαρες αὐταὶ μορφαὶ δεσπόζουν τοῦ ὑψηλοῦ Σαιξπηρείου οἰκοδομήματος. Εἴπαμεν τί ἐστι Ἄμλετ.

Τὸ νὰ εἴη τις: Μάκβεθ ἐστὶ φιλοδοξία, εἶναι μηδέν. Μάκβεθ ἐστὶ πείνα. Οἷα δὲ πείνα! ἢ πείνα τοῦ τέρατος, τὸ ὅποιον δύναται πάντοτε νὰ ἐνυπάρχη εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ψυχαὶ τινες ἔχουν ὀδόντας. Μὴν ἀφυπνίσετε τὴν πεινάν των.

Δάκνειν τὸ μῆλον, τὸν ἀπηγορευμένον καρπὸν, εἶναι τοῦτο ἐπικίνδυνον. Τὸ μῆλον καλεῖται *Omnia*, λέγει ὁ Φιλεζάκ, ὁ διδάκτωρ τῆς Σορβόννης, ὁ ὁποῖος ἐξωμολόγησε τὸν Ραβαγιακ. Ὁ Μάκβεθ ἔχει γυναῖκα, τὴν ὁποῖαν τὰ χρονικὰ ὀνομάζουν Gruoch.

Ἡ Εὐα αὐτὴ θέτει εἰς πειρασμὸν τὸν Ἀδὰμ τοῦτον. Ἄπαξ δὲ δαγκάσας ὁ Μάκβεθ, εἶναι χαμένος. Τὸ πρῶτον πράγμα ποῦ κάμνει ὁ Ἀδὰμ μετὰ τὴν Εὐαν εἶναι ὁ Κάϊν· τὸ πρῶτον πράγμα ποῦ κάμνει ὁ Μάκβεθ μετὰ τὴν Gruoch εἶναι ὁ φόνος. Ἡ ἀπληστία μεταστροφομένη εὐκόλως εἰς βίαν, ἢ βία εἰς ἔγκλημα, τὸ ἔγκλημα εἰς μανίαν, ἢ ἀνιοῦσα αὐτὴ κλιμαξ εἶναι ὁ Μάκβεθ. Ἀπληστία, ἔγκλημα, μανία, αἱ τρεῖς αὐταὶ στρίγγλαι τοῦ ὀμίλησαν εἰς τὴν ἐρημίαν καὶ τὸν προσεκάλεσαν εἰς τὸν θρόνον. Ὁ γάττος Graymalkin (1) τὸν ἐφώναξεν, ὁ Μάκβεθ θὰ εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς ἢ προσωποποίησις τοῦ δόλου· ὁ βάτραχος Paddock τὸν ἐφώναξεν, ὁ Μάκβεθ θὰ εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς ἢ προσωποποίησις τῆς φρίκης.

1) Graymalkin καὶ κατωτέρω Paddock ἐμυθεύοντο δαιμόνια ὑπηρετικὰ τῶν στρίγγλων ὑπὸ μορφὴν γάττου καὶ βατράχου. Ἀναφέρει δὲ ταῦτα ὁ Σαιξπηρ εἰς τὸν «Μάκβεθ». (Σ. Μ.).

Τὸ ὄν unsex, ἢ Gruoch, συμπληρώνει τὴν ἀποθηριώσιν του. Τετέλεσται, ὁ Μάκβεθ δὲν εἶναι πλέον ἄνθρωπος. Δὲν εἶναι παρὰ ἀσυνείδητος δύναμις ὀρμῶσα ἀγρίως πρὸς τὸ κακόν. Καμμία συναίσθησις τοῦ δικαίου εἰς τὸ ἐξῆς· ἢ ἀπληστία ἀντικαθιστᾷ τὰ πάντα. Τὸ κληρονομικὸν δίκαιον, τὴν βασιλείαν, τὸ αἰώνιον δίκαιον, τὴν φιλοξενίαν, ὁ Μάκβεθ τὰ δολοφονεῖ ἀμφοτέρω. Κάμνει κατὰ περισσότερον ἀπὸ νὰ τὰ φονεύσῃ, τὰ ἀγνοεῖ. Πρὶν πέσουν αἰμόφυρτα ὑπὸ τὰ πλήγματά του, ἦσαν νεκρωμένα μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του. Ὁ Μάκβεθ ἀρχίζει μετὰ τὴν πατροκτονίαν αὐτὴν, τὸν φόνον τοῦ Δούγκαν, τὸν φόνον τοῦ φιλοξενουμένου του, ἀνοσιούργημα τόσον φρικτὸν, ὥστε ἔσχεν ὡς ἀντίκτυπον τὸ νὰ γίνονιν πάλιν ἀγριοὶ οἱ ἴπποι τοῦ Δούγκαν, τὴν νύκτα, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐσφάγη ὁ κύριός των. Τὸ πρῶτον βῆμα ἐγένεν, ἢ κατάργησις ἀρχίζει. Ὁ Μάκβεθ ὁμοιάζει τώρα μετὰ χινοστιβάδα. Κυλιεταὶ ὀρμητικῶς, κατακρημνίζεται. Πίπτει καὶ ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὸ ἓνα ἔγκλημα εἰς τὸ ἄλλο, ὀλονὲν χαμηλότερα. Εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον διαρκῶς δημιουργεῖ καταστροφάς. Εἶναι πέτρα σκανδάλου, φλόξ πολέμου, θηρίον σαρκοβόρον, ἀληθῆς θεομηνία. Ἐξαπολύει καθ' ὅλην τὴν Σκωτίαν, ὡς βασιλεύς, τοὺς γυμνοκνήμιδας kernes (1) καὶ τοὺς βαρῶς ὀπλισμένους gallowglasses (2), οἱ ὁποῖοι σφάζουν, δηροῦν, ἀφανίζουν τὸ πᾶν. Ἀποδεκατίζει τοὺς Θάνους, φονεύει τὸν Βάγκον, φονεύει ὅλους τοὺς Μακδώφ, ἐκτὸς ἐκείνου ὁ ὁποῖος μέλλει νὰ φονεύσῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον, φονεύει τοὺς εὐγενεῖς, φονεύει τὸν λαόν, φονεύει τὴν πατρίδα, φονεύει «τὸν ἕπνον». Ἐπὶ τέλους ἢ καταστροφή ἐπέρχεται, τὸ δάσος τῆς Βιρνάμης ξεκινᾷ· ὁ Μάκβεθ παρέβη τὰ πάντα, ὑπερέβη τὰ πάντα, παρεβίασε τὰ πάντα, συνέτριψε τὰ πάντα καὶ τὰ ὄργια του ἐξεγείρον εἰς τὸ τέλος καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν· ἢ φύσις χάνει τὴν ὑπομο-

1) Ἐλαφρῶς ὀπλισμένοι πεζοὶ στρατιῶται.

2) Βαρεῖς ἐπιτίται.

νήν της, ἢ φύσις ἐκστρατεύει κατὰ τοῦ Μάκβεθ· ἢ φύσις καθίσταται ψυχὴ ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου, ὃ ὁποῖος ἔγινε βία.

Τὸ δράμα αὐτὸ ἔχει διαστάσεις ἐπικᾶς. Ὁ Μάκβεθ ἀντιπροσωπεύει τὸ τρομακτικὸν ἐκείνο πειναλέον ὄν, τὸ ὁποῖον λυμαινεται ὅλην τὴν ἱστορίαν, τὸ ὀνομαζόμενον ληστής εἰς τὸ δάσος καὶ κατακτητὴς ἐπὶ τοῦ θρόνου. Πρόγονος τοῦ Μάκβεθ εἶναι ὁ Νεμορόδ. Οἱ ἄνθρωποι τῆς βίας ὑπῆρξαν τάχα ἀνέκαθεν μανιακοί; Διὰ τὰ εἰμεθα δίκαιοι, ὄχι. Ἔχουν ἓνα σκοπὸν. Αὐτοῦ ἐκπληρωθέντος, σταματοῦν. Δώσατε εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, εἰς τὸν Κῦρον, εἰς τὸν Σέσωστριν, εἰς τὸν Καίσαρα, τί πρᾶγμα; τὸν κόσμον. Χορταίνουσι τὴν πείνάν των τότε. Διὰ τὸν Καμβύσην, τὸν Σαναχάριβον καὶ τὸν Ζίγγις-Χάν, κορεσμὸς σημαίνει κατοχὴν ὅλης τῆς γῆς. Πρατύνονται μόνον χωνεύοντες τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ὁθέλλος δὲ τί ἐστὶ; Νύξ. Πελοργία μοιραία μορφή. Ἡ νύξ ἐρᾶται τῆς ἡμέρας. Ἡ σκοτία ἀγαπᾷ τὴν αὐγὴν. Ὁ Ἀφρικανὸς λατρεύει τὴν λευκὴν. Φῶς καὶ μανία τοῦ Ὁθέλλου εἶναι ἡ Δυσδαιμόνα. Δι' αὐτὸ καὶ ζηλοτυπεῖ τόσον εὐκόλα. Εἶναι μέγας, εἶναι σεπτὸς, εἶναι βασιλοπρεπής, δεσπόζει πάσης κεφαλῆς, ἀκολουθία του εἶναι ἡ ἀνδρεία, ἡ μάχη, τὸ σάλπισμα, ἡ σημαία, ἡ φήμη, ἡ δόξα, ἔχει τὴν αἰγλήν εἴκοσι νικῶν, εἶναι στεφανωμένος με ἀστέρας ὁ Ὁθέλλος αὐτός, ἀλλ' ὅμως εἶναι μαῦρος. Καί, ζηλοτυπῶν, ὁ ἦρωες καθίσταται ἀμέσως τέρας! ὁ μαῦρος γίνεται πάλιν νέγρος. Καὶ ἡ νύξ καλεῖ ἀμέσως τὸν θάνατον.

Εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ Ὁθέλλου, δηλαδὴ τῆς νυκτός, ὑπάρχει ὁ Ἰάγος, δηλαδὴ τὸ κακόν. Τὸ κακόν, ἄλλη μορφή τῆς σκοτίας. Ἡ νύξ εἶναι μόνον τοῦ κόσμου νύξ· ἐνῶ τὸ κακόν εἶναι τῆς ψυχῆς νύξ. Οἷον δὲ σκότος ἢ δολιότης καὶ τὸ ψεῦδος! Εἴτε μελάνην εἴτε τὴν προδοσίαν ἔχει τις εἰς τὰς φλέβας του, εἶναι τὸ αὐτό. Ὁ συγχρωτισθεὶς ποτε με δόλιον καὶ ἄπιστον, γνωρίζει τοῦτο· δόλιος ἐστὶ ψηλαφητὸν σκότος. Χύσατε τὴν ὑποκρισίαν ἐπὶ τοῦ ἡλίου τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποῖαν μέλλει ν' ἀνατείλῃ, καὶ θὰ σβεσθῇ ἀμέ-

σως. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Θεόν, χάρις εἰς τὰς ψευδεῖς θρησκείας.

Ὁ Ἰάγος, πλησίον τοῦ Ὁθέλλου, εἶναι ὁ κρημνὸς πλησίον τοῦ ὀλισθητήματος. Ἄπ' ἐδῶ! λέγει χαμηλοφώνως. Ἡ παγὶς δίδει συμβουλὰς εἰς τὴν τύφλωσιν. Ὁ σκότιος ὀδηγεῖ τὸν μαῦρον. Ὁ δόλιος ἀναλαμβάνει νὰ διαφωτίσῃ καταλλήλως τὴν νύκτα. Ἡ τυφλώττουσα ζηλοτυπία ἔχει ὀδηγὸν τὸ ψεῦδος. Ἐναντίον τῆς λευκότητος καὶ τῆς ἀγνότητος, Ὁθέλλος ὁ νέγρος, Ἰάγος ὁ προδότης· οὐδὲν τούτου φοικτότερον! αἱ δύο αὐτὰ μαῦραι θηριωδία συνεννοῦνται. Αἱ δύο αὐτὰ ἐνσαρκώσεις τῆς ἐκλείψεως συνωμοτοῦν, ἡ μία βρυχωμένη, ἡ ἄλλη σαρκάζουσα, τὸν τραγικὸν ἀποπνιγμὸν τοῦ φωτός.

Ἐμβαθύνετε ἤδη εἰς τὸ ἔξῃς:

Ὁ Ὁθέλλος εἶναι ἡ νύξ. Ὡν δὲ νύξ καὶ θέλων νὰ φονεύσῃ, τί μέσον ἐκλέγει; τὸ δηλητήριον; τὸ ῥόπαλον; τὸν πέλεκυν; τὴν μάχαιραν; Ὁχι, τὸ προσκέφαλον. Φονεύειν ἐστὶ ἀποκοιμίζειν. Καὶ αὐτὸς ὁ Σαίξπηρ ἴσως νὰ μὴν ἀντελήφθῃ τοῦτο. Ὁ δημιουργὸς ἐνὸς χαρακτήρος ὑπακούει, ἐν ἀγνοίᾳ του ἐνίοτε, εἰς τὸν χαρακτήρα αὐτόν, ἐφ' ὅσον οὗτος ἀποτελεῖ δύναμιν. Καὶ τοιούτοτρόπως ἡ Δυσδαιμόνα, τῆς ὁποίας σύζυγος εἶναι ὁ ἄνθρωπος— Νύξ, ἀποθνήσκει πνιγμένη μετὰ τὸ προσκέφαλον, ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὸ πρῶτον φίλημα καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνέδωκε τὴν ὑστάτην πνοήν.

Ληρὸν δὲ εἶναι τὸ αἰτιατὸν τῆς Κορδέλιας. Ἡ μητρότης τῆς θυγατρὸς ἐπὶ τοῦ πατρὸς, οἷον βαθὺ θέμα! μητρότης ὑπὲρ πάσαν ἄλλην ἀξία σεβασμοῦ, καὶ ἡ ὁποία τόσον θαυμάσια παριστάνεται εἰς τὸν μῦθον περὶ τῆς Ῥωμαίας ἐκείνης κόρης, ἡ ὁποία ἔγινε τροφὸς τοῦ γέροντος πατρὸς της, εἰς τὸ βάθος μιᾶς εἰρκτῆς. Ὁ νεανικὸς μαστὸς πλησίον τῆς λευκῆς γενειάδος εἶναι θέαμα, τοῦ ὁποίου ἄλλο ἱερώτερον δὲν ὑπάρχει. Ὁ υἱὸς αὐτὸς μαστὸς εἶναι ἡ Κορδέλια.

Ἀπαξ ὄνειροπολήσας καὶ εὐρὸν τὴν μορφήν αὐτήν, ὁ Σαίξπηρ δημιουργεῖ τὸ δράμά του. Ποῦ δὲ τοποθετεῖ τὴν ἐνθαρρυν-

τικὴν αὐτὴν ὀπτασίαν; εἰς ἓνα σκοτεινὸν αἰῶνα. Ὁ Σαίξπηρ ἐξέλεξε τὸ ἔτος 3105 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τὸν καιρὸν ποῦ ὁ Ἰοῦς ἦτο βασιλεὺς τοῦ Ἰούδα, ὁ Ἀγάνιππος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας καὶ ὁ Λεῖρ (1) βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας. Ἡ γῆ ὅλη ἦτο τότε μυστηριώδης· ἀναπαραστήσατε νοερῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην: ὁ ναὸς τῆς Ἱερουσαλήμ εἶναι ἀκόμη νεόκτιστος, οἱ κῆπι τῆς Σεμιράμιδος, κτισθέντες πρὸ ἐννεακοσίων ἐτῶν, ἀρχίζουσιν νὰ καταρρέουν, τὰ πρῶτα χρυσᾶ νομίσματα ἐμφανίζονται ἐν Αἰγύπτῳ, ὁ πρῶτος ζυγὸς κατασκευάζεται ἀπὸ τὸν Φεῖδωνα, τύραννον τοῦ Ἀργου, ἡ πρώτη ἐκλειψὶς ἡλίου ὑπολογίζεται ἀπὸ τοὺς Σίνας, καὶ ἔχουν παρέλθει τριακόσια δώδεκα ἔτη ἀφ' ὅτου ὁ Ὁρέστης, κατηγορηθεὶς ἀπὸ τὰς Εὐμενίδας ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐκηρύχθη ἀθῶος. Ὁ Ἡσίοδος ἔχει ἀποθάνει πρὸ ὀλίγου, ὁ Ὅμηρος, ἐὰν ἀκόμη ζῆ, θὰ εἶναι ἑκατοντούτης, ὁ Λυκοῦργος, ταξειδιώτης σύννους, ἐπανακάμπει εἰς Σπάρτην, καὶ εἰς τὸ βᾶθος τοῦ ζοφεροῦ νέφους τῆς Ἀνατολῆς διακρίνεται τὸ πύρινον ἄρμα, τὸ ὁποῖον ἀπάγει τὸν Ἥλιον· ἀκριβῶς λοιπὸν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Λεῖρ—ὁ Λῆρ—ζῆ καὶ βασιλεύει ἐπὶ τῶν ὀμιλοσκοπεῶν νήσων. Ὁ Ἰωνᾶς, ὁ Ὀλοφέρνης, ὁ Δράκων, ὁ Σόλων, ὁ Θέσπις, ὁ Ναβουχοδονόσορ, ὁ Ἀναξιμένης ὁ μέλλον νὰ ἐπινοήσῃ τὰ σημεῖα τοῦ ζφδιακοῦ, ὁ Κῦρος, ὁ Ζοροβάβελ, ὁ Ταρκύνιος, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Αἰσχύλος πρόκειται νὰ γεννηθοῦν· ὁ Κοριαλανός, ὁ Εξέρξης, ὁ Κιγκιννάτος, ὁ Περικλῆς, ὁ Σωκράτης, ὁ Βρέννος, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Τιμολέων, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ Ἐπίκουρος, ὁ Ἀντίβας, εἶναι σκιαὶ τοῦ Ἄδου ἀναμένουσαι τὴν ὥραν τῆς εἰσόδου τῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος, ὁ Βιριάτης, ὁ Πομπήλιος, ὁ Ἰουγούρθας, ὁ Μιθριδάτης, ὁ Μάριος καὶ ὁ Σύλλας, ὁ Καῖσαρ καὶ ὁ Πομπήιος, ἡ Κλεοπάτρα καὶ ὁ Ἀντώνιος, εἶναι τὸ ἀπώτερον μέλλον. Οἱ Πίκτονες καὶ οἱ Κελτοὶ—οἱ Σκῶτοι καὶ οἱ Ἄγγλοι, — εἶναι κατάστικτοι. Ὁ σημερινὸς Ἐρυθρόδεσμος ἀδριστηνὸν μόνον ἰδέαν παρέχει ἑνὸς Ἀγγλοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

1 Λεῖρ.

Αὐτὸ τὸ λυκόφως ἐξέλεξεν ὁ Σαίξπηρ· εὐρείαν νύκτα κατάλληλον διὰ τὸ ὄνειρον μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ἀβίαστος αὐτὴ φαντασία θέτει πᾶν ὅ,τι κρίνει καλόν, τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, τὸν Λῆρ, καὶ κατόπιν ἓνα βασιλέα τῆς Γαλλίας, ἓνα δοῦκα τῆς Βουργουνδίας, ἓνα δοῦκα τῆς Κοργουάλης, ἓνα δοῦκα τῆς Ἀλβανίας, ἓνα κόμητα Κέντ καὶ ἓνα κόμητα Γλόστερ. Τί τὸν ἐνδιαφέρει ἡ ἱστορία σας αὐτόν, τὸν ἔχοντα ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα; Ἐχει ἄλλως τε μὲ τὸ μέρος του τὸν θρόνον, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ αὐτὸς ἐπιστήμη καὶ ἀποτελεῖ, ὅσον ἴσως καὶ ἡ ἱστορία, ἀπὸ ἄλλης ὁμοῦ ἀπόψεως, μίαν ἀλήθειαν. Καὶ ἀπαξ παραδεχθεὶς τὸ ἔδαφος τοῦτο, προσδιορίσας τὸν τόπον τῆς σκηνῆς καὶ σκάψας τὸ θεμέλιον, λαμβάνει τὸ πᾶν καὶ οἰκοδομεῖ τὸ ἔργον του. Οἰκοδομικὴ ἀνήκουστος. Λαμβάνει τὴν τυραννίαν, τὴν ὁποίαν κατόπιν μεταβάλλει εἰς ἀδυναμίαν, τὸν Λῆρ λαμβάνει τὴν προδοσίαν, τὸν Ἐδμόνδον λαμβάνει τὴν ἀφοσίωσιν, τὸν Κέντ λαμβάνει τὴν ἐχαριστίαν, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ μίαν θωπείαν, καὶ δίδει εἰς τὸ τέλος τοῦτο δύο κεφαλὰς, τὴν Γονερίλην καὶ τὴν Ρεγάνην· λαμβάνει τὴν πατρότητα, τὴν βασιλείαν, τὴν φεουδαρχίαν, τὴν φιλοδοξίαν· λαμβάνει τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν μοιράζει εἰς τρία καὶ παρουσιάζει τρεῖς τρελλούς, τὸν γελωτοποιὸν τοῦ βασιλέως, τρελλὸν ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸν Ἐδγάρδον, υἱὸν τοῦ Γλόστερ, τρελλὸν χάριν προφυλάξεως, καὶ τὸν βασιλέα, τρελλὸν ἀπὸ δυστυχίαν. Εἰς τὴν κορυφὴν δὲ τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ σωροῦ στήνει προσκλίνουσαν τὴν Κορδέλιαν.

Ἐπὶ τὴν ἰστορίαν τὴν ἐκείνην ἔχοντα ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα; Ἐχει ἄλλως τε μὲ τὸ μέρος του τὸν θρόνον, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ αὐτὸς ἐπιστήμη καὶ ἀποτελεῖ, ὅσον ἴσως καὶ ἡ ἱστορία, ἀπὸ ἄλλης ὁμοῦ ἀπόψεως, μίαν ἀλήθειαν. Καὶ ἀπαξ παραδεχθεὶς τὸ ἔδαφος τοῦτο, προσδιορίσας τὸν τόπον τῆς σκηνῆς καὶ σκάψας τὸ θεμέλιον, λαμβάνει τὸ πᾶν καὶ οἰκοδομεῖ τὸ ἔργον του. Οἰκοδομικὴ ἀνήκουστος. Λαμβάνει τὴν τυραννίαν, τὴν ὁποίαν κατόπιν μεταβάλλει εἰς ἀδυναμίαν, τὸν Λῆρ λαμβάνει τὴν προδοσίαν, τὸν Ἐδμόνδον λαμβάνει τὴν ἀφοσίωσιν, τὸν Κέντ λαμβάνει τὴν ἐχαριστίαν, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ μίαν θωπείαν, καὶ δίδει εἰς τὸ τέλος τοῦτο δύο κεφαλὰς, τὴν Γονερίλην καὶ τὴν Ρεγάνην· λαμβάνει τὴν πατρότητα, τὴν βασιλείαν, τὴν φεουδαρχίαν, τὴν φιλοδοξίαν· λαμβάνει τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν μοιράζει εἰς τρία καὶ παρουσιάζει τρεῖς τρελλούς, τὸν γελωτοποιὸν τοῦ βασιλέως, τρελλὸν ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸν Ἐδγάρδον, υἱὸν τοῦ Γλόστερ, τρελλὸν χάριν προφυλάξεως, καὶ τὸν βασιλέα, τρελλὸν ἀπὸ δυστυχίαν. Εἰς τὴν κορυφὴν δὲ τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ σωροῦ στήνει προσκλίνουσαν τὴν Κορδέλιαν.

Ἐπὶ τὴν ἰστορίαν τὴν ἐκείνην ἔχοντα ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα; Ἐχει ἄλλως τε μὲ τὸ μέρος του τὸν θρόνον, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ αὐτὸς ἐπιστήμη καὶ ἀποτελεῖ, ὅσον ἴσως καὶ ἡ ἱστορία, ἀπὸ ἄλλης ὁμοῦ ἀπόψεως, μίαν ἀλήθειαν. Καὶ ἀπαξ παραδεχθεὶς τὸ ἔδαφος τοῦτο, προσδιορίσας τὸν τόπον τῆς σκηνῆς καὶ σκάψας τὸ θεμέλιον, λαμβάνει τὸ πᾶν καὶ οἰκοδομεῖ τὸ ἔργον του. Οἰκοδομικὴ ἀνήκουστος. Λαμβάνει τὴν τυραννίαν, τὴν ὁποίαν κατόπιν μεταβάλλει εἰς ἀδυναμίαν, τὸν Λῆρ λαμβάνει τὴν προδοσίαν, τὸν Ἐδμόνδον λαμβάνει τὴν ἀφοσίωσιν, τὸν Κέντ λαμβάνει τὴν ἐχαριστίαν, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ μίαν θωπείαν, καὶ δίδει εἰς τὸ τέλος τοῦτο δύο κεφαλὰς, τὴν Γονερίλην καὶ τὴν Ρεγάνην· λαμβάνει τὴν πατρότητα, τὴν βασιλείαν, τὴν φεουδαρχίαν, τὴν φιλοδοξίαν· λαμβάνει τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν μοιράζει εἰς τρία καὶ παρουσιάζει τρεῖς τρελλούς, τὸν γελωτοποιὸν τοῦ βασιλέως, τρελλὸν ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸν Ἐδγάρδον, υἱὸν τοῦ Γλόστερ, τρελλὸν χάριν προφυλάξεως, καὶ τὸν βασιλέα, τρελλὸν ἀπὸ δυστυχίαν. Εἰς τὴν κορυφὴν δὲ τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ σωροῦ στήνει προσκλίνουσαν τὴν Κορδέλιαν.

Ἐπὶ τὴν ἰστορίαν τὴν ἐκείνην ἔχοντα ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα; Ἐχει ἄλλως τε μὲ τὸ μέρος του τὸν θρόνον, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ αὐτὸς ἐπιστήμη καὶ ἀποτελεῖ, ὅσον ἴσως καὶ ἡ ἱστορία, ἀπὸ ἄλλης ὁμοῦ ἀπόψεως, μίαν ἀλήθειαν. Καὶ ἀπαξ παραδεχθεὶς τὸ ἔδαφος τοῦτο, προσδιορίσας τὸν τόπον τῆς σκηνῆς καὶ σκάψας τὸ θεμέλιον, λαμβάνει τὸ πᾶν καὶ οἰκοδομεῖ τὸ ἔργον του. Οἰκοδομικὴ ἀνήκουστος. Λαμβάνει τὴν τυραννίαν, τὴν ὁποίαν κατόπιν μεταβάλλει εἰς ἀδυναμίαν, τὸν Λῆρ λαμβάνει τὴν προδοσίαν, τὸν Ἐδμόνδον λαμβάνει τὴν ἀφοσίωσιν, τὸν Κέντ λαμβάνει τὴν ἐχαριστίαν, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ μίαν θωπείαν, καὶ δίδει εἰς τὸ τέλος τοῦτο δύο κεφαλὰς, τὴν Γονερίλην καὶ τὴν Ρεγάνην· λαμβάνει τὴν πατρότητα, τὴν βασιλείαν, τὴν φεουδαρχίαν, τὴν φιλοδοξίαν· λαμβάνει τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν μοιράζει εἰς τρία καὶ παρουσιάζει τρεῖς τρελλούς, τὸν γελωτοποιὸν τοῦ βασιλέως, τρελλὸν ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸν Ἐδγάρδον, υἱὸν τοῦ Γλόστερ, τρελλὸν χάριν προφυλάξεως, καὶ τὸν βασιλέα, τρελλὸν ἀπὸ δυστυχίαν. Εἰς τὴν κορυφὴν δὲ τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ σωροῦ στήνει προσκλίνουσαν τὴν Κορδέλιαν.

Ἐπὶ τὴν ἰστορίαν τὴν ἐκείνην ἔχοντα ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα; Ἐχει ἄλλως τε μὲ τὸ μέρος του τὸν θρόνον, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ αὐτὸς ἐπιστήμη καὶ ἀποτελεῖ, ὅσον ἴσως καὶ ἡ ἱστορία, ἀπὸ ἄλλης ὁμοῦ ἀπόψεως, μίαν ἀλήθειαν. Καὶ ἀπαξ παραδεχθεὶς τὸ ἔδαφος τοῦτο, προσδιορίσας τὸν τόπον τῆς σκηνῆς καὶ σκάψας τὸ θεμέλιον, λαμβάνει τὸ πᾶν καὶ οἰκοδομεῖ τὸ ἔργον του. Οἰκοδομικὴ ἀνήκουστος. Λαμβάνει τὴν τυραννίαν, τὴν ὁποίαν κατόπιν μεταβάλλει εἰς ἀδυναμίαν, τὸν Λῆρ λαμβάνει τὴν προδοσίαν, τὸν Ἐδμόνδον λαμβάνει τὴν ἀφοσίωσιν, τὸν Κέντ λαμβάνει τὴν ἐχαριστίαν, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ μίαν θωπείαν, καὶ δίδει εἰς τὸ τέλος τοῦτο δύο κεφαλὰς, τὴν Γονερίλην καὶ τὴν Ρεγάνην· λαμβάνει τὴν πατρότητα, τὴν βασιλείαν, τὴν φεουδαρχίαν, τὴν φιλοδοξίαν· λαμβάνει τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν μοιράζει εἰς τρία καὶ παρουσιάζει τρεῖς τρελλούς, τὸν γελωτοποιὸν τοῦ βασιλέως, τρελλὸν ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸν Ἐδγάρδον, υἱὸν τοῦ Γλόστερ, τρελλὸν χάριν προφυλάξεως, καὶ τὸν βασιλέα, τρελλὸν ἀπὸ δυστυχίαν. Εἰς τὴν κορυφὴν δὲ τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ σωροῦ στήνει προσκλίνουσαν τὴν Κορδέλιαν.

Ἐπὶ τὴν ἰστορίαν τὴν ἐκείνην ἔχοντα ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα; Ἐχει ἄλλως τε μὲ τὸ μέρος του τὸν θρόνον, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ αὐτὸς ἐπιστήμη καὶ ἀποτελεῖ, ὅσον ἴσως καὶ ἡ ἱστορία, ἀπὸ ἄλλης ὁμοῦ ἀπόψεως, μίαν ἀλήθειαν. Καὶ ἀπαξ παραδεχθεὶς τὸ ἔδαφος τοῦτο, προσδιορίσας τὸν τόπον τῆς σκηνῆς καὶ σκάψας τὸ θεμέλιον, λαμβάνει τὸ πᾶν καὶ οἰκοδομεῖ τὸ ἔργον του. Οἰκοδομικὴ ἀνήκουστος. Λαμβάνει τὴν τυραννίαν, τὴν ὁποίαν κατόπιν μεταβάλλει εἰς ἀδυναμίαν, τὸν Λῆρ λαμβάνει τὴν προδοσίαν, τὸν Ἐδμόνδον λαμβάνει τὴν ἀφοσίωσιν, τὸν Κέντ λαμβάνει τὴν ἐχαριστίαν, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ μίαν θωπείαν, καὶ δίδει εἰς τὸ τέλος τοῦτο δύο κεφαλὰς, τὴν Γονερίλην καὶ τὴν Ρεγάνην· λαμβάνει τὴν πατρότητα, τὴν βασιλείαν, τὴν φεουδαρχίαν, τὴν φιλοδοξίαν· λαμβάνει τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν μοιράζει εἰς τρία καὶ παρουσιάζει τρεῖς τρελλούς, τὸν γελωτοποιὸν τοῦ βασιλέως, τρελλὸν ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸν Ἐδγάρδον, υἱὸν τοῦ Γλόστερ, τρελλὸν χάριν προφυλάξεως, καὶ τὸν βασιλέα, τρελλὸν ἀπὸ δυστυχίαν. Εἰς τὴν κορυφὴν δὲ τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ σωροῦ στήνει προσκλίνουσαν τὴν Κορδέλιαν.

Ἐπὶ τὴν ἰστορίαν τὴν ἐκείνην ἔχοντα ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα; Ἐχει ἄλλως τε μὲ τὸ μέρος του τὸν θρόνον, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ αὐτὸς ἐπιστήμη καὶ ἀποτελεῖ, ὅσον ἴσως καὶ ἡ ἱστορία, ἀπὸ ἄλλης ὁμοῦ ἀπόψεως, μίαν ἀλήθειαν. Καὶ ἀπαξ παραδεχθεὶς τὸ ἔδαφος τοῦτο, προσδιορίσας τὸν τόπον τῆς σκηνῆς καὶ σκάψας τὸ θεμέλιον, λαμβάνει τὸ πᾶν καὶ οἰκοδομεῖ τὸ ἔργον του. Οἰκοδομικὴ ἀνήκουστος. Λαμβάνει τὴν τυραννίαν, τὴν ὁποίαν κατόπιν μεταβάλλει εἰς ἀδυναμίαν, τὸν Λῆρ λαμβάνει τὴν προδοσίαν, τὸν Ἐδμόνδον λαμβάνει τὴν ἀφοσίωσιν, τὸν Κέντ λαμβάνει τὴν ἐχαριστίαν, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ μίαν θωπείαν, καὶ δίδει εἰς τὸ τέλος τοῦτο δύο κεφαλὰς, τὴν Γονερίλην καὶ τὴν Ρεγάνην· λαμβάνει τὴν πατρότητα, τὴν βασιλείαν, τὴν φεουδαρχίαν, τὴν φιλοδοξίαν· λαμβάνει τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν μοιράζει εἰς τρία καὶ παρουσιάζει τρεῖς τρελλούς, τὸν γελωτοποιὸν τοῦ βασιλέως, τρελλὸν ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸν Ἐδγάρδον, υἱὸν τοῦ Γλόστερ, τρελλὸν χάριν προφυλάξεως, καὶ τὸν βασιλέα, τρελλὸν ἀπὸ δυστυχίαν. Εἰς τὴν κορυφὴν δὲ τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ σωροῦ στήνει προσκλίνουσαν τὴν Κορδέλιαν.

άνθρωπινον αὐτὸ δημιούργημα, ὁ Λῆρ, χρησιμεύει ὡς ὑποστήριγμα τοῦ ἀρρητῆς θεϊκοῦ αὐτοῦ δημιουργήματος, τῆς Κορδέλιας. Ὅλον ἐκεῖνο τὸ χάος τῶν ἐγκλημάτων, τῶν κακιῶν, τῆς τρέλλας καὶ τῆς δυστυχίας δημιουργεῖται μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν λάβην ἀφορμῆν νὰ ἐμφανισθῆ φωτοβόλος ἡ ἀρετὴ. Ὁ Σαίξπηρ, ἀπαξ φαντασθεὶς τὴν Κορδέλιαν, δημιουργεῖ τὴν τραγωδίαν αὐτὴν ὡσὰν θεός, ὁ ὁποῖος ζητῶν τόπον νὰ βάλῃ τὴν αὐγὴν, κτίζει ἐπίτηδες εἰς αὐτὸν κόσμον διὰ τὴν τοποθετήσῃ εἰς αὐτόν.

Ὅλα δὲ μορφῇ ὁ πατήρ! οἷος Ἄτλας! εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποῦ κύπτει ὑπὸ τὰ ἐναλλασσόμενα διαρκῶς φορτία, τὸ μὲν βαρύτερον τοῦ δέ. Ὅσον ὁ πρεσβύτερος ἐξασθενεῖ, τόσον τὸ βάρος αὐξάνει. Ζῆ καὶ ἀδιακόπως φορτώνεται μὲ νέα βάρη. Βαστάζει κατ' ἀρχὰς τὴν βασιλείαν, κατόπιν τὴν ἀχαριστίαν, κατόπιν τὴν ἐγκατάλειψιν, κατόπιν τὴν ἀπελπισίαν, τὴν δίψαν καὶ τὴν πείναν, κατόπιν τὴν παραφροσύνην, κατόπιν ὀλόκληρον τὴν φύσιν. Τὰ σύννεφα συσσωρεύονται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του, τὰ δάση ὄρνιθων ἐπάνω του τὸ βαρὺ σκότος των, ἡ καταιγὶς ἐνσκήπτει ἐπὶ τοῦ τραχήλου του, ἡ θύελλα κατασπιλῶναι τὸν μανδύαν του, ἡ βροχὴ βαρύνει ἐπὶ τῶν ὤμων του, βαδίζει κεκυφὸς καὶ ἀλλόφρων, ὡς ἐὰν ἡ νύξ τὸν ἐπίεξε μὲ τὰ δύο γόνατά της ἐπὶ τῆς ῥάχους. Ἐξαλλος καὶ πελώριος, βάλει πρὸς τὴν ἀνεμοζάλην καὶ τὴν χάλαζαν τὴν ἐπικὴν ἐκείνην κραυγὴν: «Διατί μὲ μισεῖτε, ὦ ἄγρια τῆς φύσεως στοιχεῖα; Διατί μαίνεσθε ἐναντίον μου; **Σεῖς δὲν εἴσθε κόραι μου**». Καὶ τότε, τετέλεσται, ἡ λάμψις σβύνεται, τὸ λογικὸν ἀποκαρτερεῖ καὶ ἀπέρχεται, ὁ Λῆρ μεταβάλλεται εἰς παιδίον. Ἄ! ὁ πρεσβύτερος αὐτὸς ἔγινε πάλιν παιδί, ἔχει καλῶς, τοῦ χρειάζεται λοιπὸν μία μητέρα. Καὶ τότε παρουσιάζεται ἡ κόρη του. Ἡ μὲν κόρη, ἡ Κορδέλια, διότι αἱ ἄλλαι δύο, ἡ Ρεγάνη καὶ ἡ Γονερίλη, δὲν εἶναι πλέον κόραι του παρὰ τόσον μόνον, ὅσον ἀρκεῖ διὰ τὴν εἶναι δικαίωμα ἐπὶ τοῦ τίτλου τῶν πατροκτόνων.

Ἡ Κορδέλια πλησιάζει:—Αὐθέντα, μὲ γνωρίζεις; —Ναί, εἶσαι ἓνα πνεῦμα, τὸ ἤξεύρω, ἀπαντᾷ ὁ γέρον μετὰ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην διορατικότητά της παρακρούσεως. Καὶ ἀπὸ τὴν στιγμὴν

αὐτὴν ἀρχίζει πλέον τὸ σεπτὸν ἔργον τοῦ θηλασμοῦ. Ἡ Κορδέλια γίνεται τροφὸς τῆς γηραιᾶς καὶ ἀπέλπιδος ἐκείνης ψυχῆς, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσῃ ν' ἀποθνήσκῃ ἐξ ἀσιτίας μέσα εἰς τὸ μῖσος. Ἡ Κορδέλια τρέφει τὸν Λῆρ μετὰ τὴν στοργὴν της, καὶ ἡ καρτερία ἐπανερχεται· τὸν τρέφει μὲ τὸν σεβασμὸν της, καὶ τὸ μεδίαμα ἐπανερχεται· τὸν τρέφει μὲ ἐλπίδα, καὶ ὁ Λῆρ ἀνακατᾷ ἐμπιστοσύνην· τὸν τρέφει μὲ σύνεσιν, καὶ ὁ Λῆρ ἀνακατᾷ τὸ λογικόν. Ὁ Λῆρ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνάγκη προχωρεῖ, ἀναλαμβάνει καὶ βαθμηδὸν ἐπανερχεται εἰς τὴν ζωὴν. Τὸ παιδί γίνεται πάλιν γέρον καὶ ὁ γέρον γίνεται πάλιν ἀνήρ. εἶναι εὐτυχὴς τώρα ὁ ἄθλιος αὐτός. Ἐπάνω εἰς τὴν ἐξάνθησιν αὐτὴν ἐνσκήπτει ἐξαφνα ἡ καταστροφὴ. Ἀλλοίμονον, ὑπάρχουν προδόται, ὑπάρχουν δόλιοι, ὑπάρχουν φονεῖς. Ἡ Κορδέλια ἀποθνήσκει. Οὐδὲν τούτου σπαρακτικώτερον! Ὁ γέρον ἐκπλήσσεται, δὲν ἐννοεῖ πλέον, καὶ ἐνῶ καταφιλεῖ τὸ πτώμα, ἐκπνέει. Νεκρώνεται ἐπάνω εἰς τὴν νεκράν. Ἐλυτρώθη ἀπὸ τὴν ὑπερτάτην ἀπελπισίαν τοῦ νὰ μείνῃ μετὰ τὸν θάνατόν της μεταξὺ τῶν ζώντων, πτωχὴ σκιά, ψηλαφῶσα τὸ μέρος ὅπου πρὶν ὑπῆρχεν ἡ καρδιά της καὶ ζητοῦσα τὴν ψυχὴν της, τὴν ὁποίαν ἐπῆρε μαζί του τὸ γλυκὺ ἐκεῖνο πλάσμα ποῦ ἔφυγεν. Ὡ Θεέ, ὅσους ἀγαπᾷς δὲν τοὺς ἀφίνεις νὰ ἐπιζήσουν.

Νὰ μείνῃ εἰς τὸν κόσμον αὐτόν, ἀφοῦ ὁ ἄγγελος ἀπέπη, νὰ εἶναι πατὴρ ὄρφανός ἀπὸ τὸ τέκνον του, νὰ εἶναι ὀφθαλμὸς χωρὶς πλέον φῶς, νὰ εἶναι θλιβερὰ καρδιά χωρὶς πλέον χαρὰν, νὰ ἀπλῶνῃ πότε-πότε τὰς χεῖρας εἰς τὸ σκότος προσπαθῶν νὰ πιάσῃ κάποιον ποῦ ἦτο ἐκεῖ, ποῦ εἶναι λοιπὸν; νὰ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του λησμονημένον, νὰ μὴν ἔχη πλέον λόγον ὑπάρξεως ἐδῶ κάτω, νὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ ἄνθρωπος βηματίζων ἀδιακόπως ἔμπρὸς εἰς ἓνα μνήμα, τὸ ὁποῖον δὲν τὸν δέχεται, δὲν τὸν θέλει, ὦ! εἶναι μοῖρα ζοφερά. Ἐπράξες καλῶς, ποιητά, ποῦ ἐθανάτωσες τὸν γέροντα.

ΒΙΒΛΙΟΝ Γ΄.

ΚΡΙΤΙΚΗ

§ 1

Ἔοια τὰ δράματα τοῦ Σαίξπηρ, πλὴν δύο, τοῦ *Μάκβεθ* καὶ τοῦ *Ῥωμαίου καὶ Ἰουλιέττας*, τριάκοντα τέσσαρα δηλαδὴ δράματα ἐπὶ ὀλίκοῦ τριάκοντα ἕξ, ἐνέχουν διὰ τὸν προσεκτικὸν μελετητὴν τὸ ἐξῆς ἰδιαιτέρον, τὸ ὁποῖον διέφυγεν, ὡς φαίνεται, τὴν προσοχὴν καὶ τῶν σχολιαστῶν καὶ τῶν ἐξοχωτέρων ἀκόμη κριτικῶν, ἀφοῦ οὔτε οἱ Σλέγγελ, οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ Βιλμαίν, εἰς τὴν ἀξιόλογον περὶ Σαίξπηρ μελέτην του, δὲν τὸ ἀναφέρουν, καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπαραίτητον νὰ διευκρινισθῆ: πρόκειται περὶ τῆς διπλῆς δράσεως, ἣ ὁποία διήκει διὰ τοῦ δράματος καὶ τὸ ἀναπαριστᾷ μικρογραφικῶς. Παραλλήλως τῆς τρικυμίας ἐν τῷ Ὁκεανῷ, ἣ τρικυμία ἐντὸς ποτηρίου ὕδατος. Οὕτως ὁ Ἄμλετ δημιουργεῖ ὑποκάτω του ἄλλον Ἄμλετ. Φονεύει τὸν Πολώνιον, τὸν πατέρα τοῦ Λαέρτου, καὶ ἰδοὺ ὁ Λαέρτης ἀντιμέτωπος αὐτοῦ ἀκριβῶς ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας καὶ αὐτὸς εἶναι ἀντιμέτωπος τοῦ Κλαυδίου. Ἴδου δύο πατέρες τώρα, τῶν ὁποίων ὁ θάνατος ζητεῖ ἐκδίκησιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἠμποροῦσαν νὰ ὑπάρχουν καὶ δύο φαντάσματα. Ὁμοίως, εἰς τὸν *Βασιλέα Λήρ*, ὁ Λήρ, ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τὰς κόρας του Γονερίλην καὶ Ρεγάνην καὶ παρηγορούμενος ἀπὸ τὴν κόρην του Κορδέλιαν, ἔχει παραλλήλως καὶ ἀπέναντί του τὸν Γλόστερ, προδοθέντα ἀπὸ τὸν υἱὸν του Ἐδμόνδον καὶ ἀγαπώμενον ἀπὸ τὸν υἱὸν του Ἐδγάρδον. Ὁ διχασμὸς τῆς ἰδέας, ἣ ἰδέα γινομένη ἡχῶ ἑαυτῆς, τὸ μερικὸν δράμα ἀντιγράφον καὶ προστριβόμενον εἰς τὸ κύριον δράμα. ἣ δραματικὴ πράξις ἔλκουσα τὴν σελήνην της, δράσιν μικροτέραν μὲν αὐτῆς

ἀλλὰ παρομοίαν, ὁ δυασμὸς τῆς μονάδος, εἶναι βεβαίως ὅλα αὐτὰ πράγματα ἀλλόκοτα. Αἱ διπλαῖ αὐταὶ δράσεις κατεργήθησαν πολὺ ἀπὸ τοὺς ὀλίγους σχολιαστὰς, οἱ ὁποῖοι ἔτυχε νὰ τὰς παρατηρήσουν. Δὲν συμφωνοῦμεν εἰς τὴν κατάκρισιν αὐτῆν. Ἄλλὰ καὶ δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ἐπιδοκιμάζομεν καὶ ἀναγνωρίζομεν ὡς ὀρθὰς τὰς διπλὰς αὐτὰς δράσεις. Ἀπλῶς καὶ μόνον πιστοποιοῦμεν τὴν ὑπαρξίν των, οὐδὲν πλέον. Τὸ δράμα τοῦ Σαίξπηρ, — καὶ τὸ ἐφωνάξαμεν αὐτὸ ὅσον ἠδυνήθημεν ἀπὸ τὸ 1827, διὰ νὰ ἐμποδίσωμεν κάθε ἀπομίμησιν, — τὸ δράμα τοῦ Σαίξπηρ προσιδιάζει εἰς τὸν Σαίξπηρ· τὸ δράμα αὐτὸ εἶναι μὲ αὐτὸν τὸν ποιητὴν συμφυές· εἶναι μέσα εἰς τὸ δέσμα του· μὲ μίαν λέξιν, εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ποιητής. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀπολύτως προσωπικὴ πρωτοτυπία του· ἐξ οὗ καὶ τὸ ἰδιότυπον τοῦ ποιητοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μὲν, δὲν ἀποτελεῖ ὅμως διὰ τοῦτο καὶ νόμον.

Αἱ διπλαῖ αὐταὶ δράσεις εἶναι ἀπολύτως σαίξπηρειοι. Οὔτε ὁ Αἰσχύλος, οὔτε ὁ Μολιέρος θὰ τὰς παρεδέχοντο, καθ' ἡμᾶς δέ, θὰ εἶχον δίκαιον.

Αἱ διπλαῖ δράσεις ἀποτελοῦν ἄλλως τε σημεῖον τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος. Κάθε ἐποχὴ ἔχει ἰδικὸν της μυστηριώδες σῆμα ἐργοστασίου. Οἱ αἰῶνες ἔχουν ὑπογραφὴν, τὴν ὁποίαν θέτουν ἐπὶ τῶν ἀριστουργημάτων καὶ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ γνωρίζῃς νὰ ἐξηγῆς καὶ ν' ἀναγνωρίζῃς. Ὁ δέκατος ἔκτος αἰὼν δὲν ὑπογράφει ὅπως ὁ δέκατος ὄγδοος. Ἡ ἀναγέννησις ἦτο ἐποχὴ λεπτή, ἐποχὴ διανοητικῆς περισυλλογῆς. Κυττάξετε τοὺς ἄμβωνας τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ ἀναγέννησις, μὲ θεσπεσίαν καὶ ἀλλόκοτον τέχνην ἀναπαριστᾷ πάντοτε εἰς αὐτοὺς τὴν Παλαιὰν διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Βλέπετε τὴν διπλὴν δραματικὴν πράξιν παντοῦ. Τὸ σύμβολον ἐπεξηγεῖ τὸ πρόσωπον διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν κινήσεών του. Ἐὰν εἰς ἀνάγλυφόν τι παρίσταται ὁ Ἰεχωβὰ θυσιάζων τὸν υἱὸν του, παραπλεύρως θὰ ἴδῃς τὸν Ἀβραὰμ θυσιάζοντα ἐπίσης τὸν υἱὸν του. Ὁ Ἰωνᾶς μένει τρεῖς ἡμέρας εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ κήτους καὶ ὁ Ἰησοῦς ἄλλας τρεῖς ἡμέρας εἰς τὸν τάφον· τὸ ῥύγχος τοῦ τέρατος

δοφῶντος τὸν Ἰωνᾶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στόμα τοῦ ἄδου καταπίνοντος τὸν Ἰησοῦν.

Οἱ ἀντίκτυποι αὐτοὶ εἶναι μία συνήθεια τῆς ὑψηλῆς, βαθείας καὶ ἐξεζητημένης τέχνης τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος. Τὴν περιεργότεραν ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελεῖ ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου. Κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ τὸν δέκατον ἔκτον αἰῶνα, ὁ ἅγιος Χριστόφορος, ὁ ἀγαθὸς γίγας, ὁ ὁποῖος ἔμαρτύρησεν ἐπὶ Δεκίου κατὰ τὸ 250, ἀναπαριστώμενος εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν γλυπτικὴν εἶναι πάντοτε τριπλοῦς. Ὑπάρχει κατ' ἀρχὰς ἕνας πρῶτος ἅγιος «φέρων τὸν Χριστόν», ὁ Χριστόφορος, μὲ τὸν μικρὸν Ἰησοῦν ἐπὶ τῶν ὤμων. Ἀκολούθως ἡ κνοφοροῦσα Παρθένος εἶναι ἄλλος Χριστόφορος, καθὼς φέρουσα τὸν Χριστόν· καὶ τέλος ὁ σταυρὸς εἶναι καὶ αὐτὸς Χριστόφορος, διότι καὶ αὐτὸς φέρει τὸν Χριστόν. Ὁ τριπλασιασμὸς αὐτὸς τῆς ιδέας ἀπληθύνθη ἀπὸ τὸν Ροῦμπενς εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν τῆς Ἀμβέρσης. Ἰδέα διπλῆ, τριπλῆ, εἶναι ἡ σφραγὶς τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος.

Ὁ Σαίξπηρ λοιπὸν, πιστὸς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ἤτο φυσικὸν νὰ προσθήσῃ τὸν Λαέρτην ἐκδικητὴν τοῦ πατρὸς του εἰς τὸν Ἄμλετ ἐκδικητὴν τοῦ ἰδικοῦ του πατρὸς, καὶ νὰ παραστήσῃ τὸν Λαέρτην καταδιώκοντα τὸν Ἄμλετ ταυτοχρόνως μὲ τὸν Ἄμλετ καταδιώκοντα τὸν Κλαύδιον· ἤτο φυσικὸν νὰ τονίσῃ διὰ τῆς υἱικῆς εὐσπλαγχνίας τοῦ Ἐδγάρδου τὴν υἱικὴν εὐσπλαγχνίαν τῆς Κορδέλιας, καὶ νὰ παρουσιάσῃ, κύπτοντας ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἀχαριστίας ἐκφύλων τέκνων, δύο ἀθλίους πατέρας, οἱ ὁποῖοι ἀπώλεσαν τὸ φῶς, τοῦ λογικοῦ μὲν ὁ Λήρ, τῶν ὀφθαλμῶν δὲ ὁ Γλόστερ.

§ 2

Συμπληροῦμεν ἐδῶ μὲ μίαν τελευταίαν λεπτομέρειαν ὅ,τι εἴχαμεν νὰ εἴπωμεν εἰδικῶς διὰ τὸν Σαίξπηρ.

Ὁ Ὁρέστης, ὁ μοιραῖος αὐτὸς πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ

Ἄμλετ, δὲν εἶναι ὁ μόνος μεταξὺ Αἰσχύλου καὶ Σαίξπηρ δεσμῶς.

Ἡ μυστηριώδης συγγένεια τῶν δύο ποιητῶν ἀποκαλύπτεται κατὰ τρόπον ἀκόμη περισσότερον παράδοξον διὰ τοῦ Προμηθεῶς, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ ἡ ὁποία διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν μελετητῶν καὶ τῶν κριτικῶν. Ὁ Προμηθεὺς εἶναι πρόγονος τῆς Μάρης.

Ἀποδείξωμεν τούτο.

Ὁ Προμηθεὺς, ὅπως ὅλοι ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἀπέβη μυθῶδες, ὅπως ὁ Σολομῶν, ὅπως ὁ Καῖσαρ, ὅπως ὁ Μωάμεθ, ὅπως ὁ Καρλομάγνος, ὅπως ὁ Σίδ, ὅπως ἡ Ἰωάννα δ' Ἄρκ, ὅπως ὁ Ναπολεὼν, — ἔχει διπλὴν ὑπόστασιν, μίαν εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ ἄλλην εἰς τὸν μῦθον. Ἴδου λοιπὸν ἡ μυθικὴ ὑπόστασις τοῦ Προμηθεῶς :

Ὁ Προμηθεὺς, δημιουργὸς ἀνθρώπων, εἶναι ὁμοίως καὶ δημιουργὸς πνευμάτων. Εἶναι πατριάρχης μιᾶς δυναστείας Διβῶν (1), τῆς ὁποίας οἱ παλαιοὶ μῦθοι μᾶς περιέσωσαν τὴν γενεαλογίαν. Πρῶτος ἐκ τῆς δυναστείας αὐτῆς φέρεται ὁ Ἐλφ (2), ἦτοι Ταχύς, υἱὸς τοῦ Προμηθεῶς, κατόπιν ὁ Ἐλφῖνος, βασιλεὺς τῆς Ἰνδικῆς, κατόπιν ὁ Ἐλφινάν, ἰδρυτὴς τῆς Κλεοπόλεως, πόλεως τῶν Νηρηίδων, κατόπιν ὁ Ἐλφιλῖνος, ὁ κτίσας τὸ χρυσοῦν τεῖχος, κατόπιν ὁ Ἐλφινέλ, ὁ νικητὴς τῆς μάχης τῶν δαιμόνων, κατόπιν ὁ Ἐλφάν, ὁ οἰκοδομήσας τὴν Πάνθειαν ὀλόκληρον ἐκ χρυστάλλου, κατόπιν ὁ Ἐλφάρ, ὁ φονεύσας τὸν Δικέφαλον καὶ τὸν Τρικέφαλον, κατόπιν Ἐλφινῶρ ὁ μάγος, ἄλλος Σαλμωνεὺς, κατασκευάσας ἐπὶ τῆς θαλάσσης χαλκίνην γέφυραν ἠχοῦσαν ὡς βροντή, κατόπιν ἑπτακόσιοι ἠγεμόνες, κατόπιν Ἐλφικλέος ὁ Συνετός, κατόπιν Ἐλφερῶν ὁ Ὠραῖος, κατόπιν ὁ Ὀμπερῶν καὶ τελευταία ἡ Μάρη. Θαυμάσιος μῦθος συσχετίζων μὲ βαθεῖαν ἔννοιαν τὸ

1) Dives, Δίβαι, πνεύματα ὑπὸ μορφήν ἀνθρώπων.

2) Ὁ Elfe καὶ ὅλοι οἱ ἐπόμενοι εἶναι πνεύματα τῆς σκανδιναβικῆς μυθολογίας. (Σ.Μ.)

ἀστρῶον μετὸ μικροσκοπικὸν καὶ τὸ ἀπείρως μέγα μετὸ ἀπείρως μικρὸν.

Καὶ τὸ Σαίξπηρειον ζυφύφιον, ἡ Μάβη, συνδέεται τοιουτοτρόπως μετὸν Αἰσχύλειον γίγαντα.

Ἡ νεράϊδα, ποῦ περνᾷ ἀπὸ τὴν μύτην τῶν κοιμωμένων ἀνθρώπων μέσα εἰς ἄρμα σκεπασμένον μετὰ πτερὸν ἀκρίδος καὶ συρόμενον ἀπὸ ὀκτὼ κώνωπας ζευγμένους μετὰ ἀκτῖνας τῆς σελήνης καὶ μαστιζομένου μετὰ κλωστήν ἀπὸ μεμβρᾶναν σπόρου, ἡ ἀπειροελαχίστη κατὰ τὸ μέγεθος νύμφη ἔχει πρόγονον τὸν πελώριον Τιτᾶνα, τὸν ἀστεροκλέπτην, τὸν καθηλωμένον ἐπὶ τοῦ Καυκάσου, μετὰ τὴνμίαν πυγμὴν εἰς τὰς Κασπίας πύλας καὶ τὴν ἄλλην εἰς τὰς πύλας τοῦ Ἄραράτ, μετὰ τὴνμίαν πτέρναν ἐπὶ τῶν πηγῶν τοῦ Φάσιδος καὶ τὴν ἄλλην εἰς τὸ *Validus—Murus* φράττουσαν τὴν διόδον μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης, τὸν κολοσσὸν τοῦ ὁποίου ὁ ἥλιος, ἀνατέλλων ἢ δύων, ἔρριπτε τὴν ἀχανῆ σκιὰν πότε ἐπὶ τῆς Εὐρώπης μέχρι τῆς Κορίνθου, καὶ πότε ἐπὶ τῆς Ἀσίας μέχρι τῆς Βαγγαλόρης.

Ἄλλως τε ἡ Μάβη, ἡ ὁποία ὀνομάζεται καὶ *Τανακυλία*, ἔχει ὅλην τὴν αἰθερίαν ὑπόστασιν τοῦ ὄνειρου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα *Τανακυλία* εἶναι σύζυγος *Ταρκυνίου* τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ὑφαίνει διὰ τὸν Σέρβιον Ἰύλλιον, ἔφηβον ὄντα, τὸν πρῶτον χιτῶνα τὸν ὁποῖον ἐφόρεσε νέος Ῥωμαῖος ἀφίνων ὀριστικῶς πλέον τὴν πορφυροκράσπεδον ἐσθῆτα· ὁ Ὀμπερών, ὁ ὁποῖος ἀνευρίσκεται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ *Νουμά*, εἶναι θεῖός της. Εἰς τὸν *Huon de Bordeaux* ὀνομάζεται *Γλοριάνδη* καὶ ἔχει ἔραστον τὸν Ἰούλιον *Καίσαρα*, ὁ δὲ Ὀμπερών εἶναι υἱός της· εἰς τὸν *Σπένσερ* ὀνομάζεται *Γλοριάννα* καὶ ὁ Ὀμπερών εἶναι πατήρ της· εἰς τὸν *Σαίξπηρ* ὀνομάζεται *Τιτανία* καὶ ὁ Ὀμπερών εἶναι σύζυγός της. Τὸ ὄνομα τοῦτο, *Τιτανία*, συνδέει τὴν Μάβην μετὸν Τιτᾶνα καὶ τὸν *Σαίξπηρ* μετὸν Αἰσχύλον.

ΒΙΒΛΙΟΝ Ζ΄

Αἱ Μεγαλοφυΐαι καὶ τὰ Πλήθη

§ 1

Ἔργασία ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἰδοῦ ποῖον εἶναι ἤδη τὸ μάλλον ἐπεΐγον.

Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχει μεγαλειτέραν ἀνάγκην ἰδανικῶν ἢ πραγματικότητος.

Διὰ τῆς πραγματικότητος ζῆς· διὰ τοῦ ἰδανικοῦ ὑπάρχεις. Θέλετε τώρα νὰ ἐννοήσετε τὴν διαφορὰν αὐτῶν τῶν δύο; Ἴδοῦ αὕτη: τὰ μὲν ζῶα ζοῦν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὑπάρχει.

Ὑπάρχειν ἐστὶ ἐννοεῖν. Ὑπάρχειν εἶναι τὸ νὰ μειδιᾷς διὰ τὸ παρὸν καὶ νὰ διαβλέπῃς τὸ μέλλον ὑπερθεῖν τοῦ τοίχου. Ὑπάρχειν εἶναι τὸ νὰ ἔχῃς ἔμφυτον τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀλήθειαν, τὴν λογικὴν, τὴν ἀφοσίωσιν, τὴν χρηστότητα, τὴν εὐλοκίαν, τὴν ὀρθοφροσύνην, τὸ δίκαιον καὶ τὸ καθῆκον. Ὑπάρχειν εἶναι τὸ νὰ γνωρίζῃς τὴν ἰδίαν ἀξίαν, τὴν ἰδίαν ἰκανότητα, τὸ ἴδιον χρέος. Ὑπαρξίς ἐστὶ συναίσθησις ἑαυτοῦ. Ὁ Κάτων δὲν ἐπροσηκῶνετο ἐμπρὸς εἰς τὸν Πτολεμαῖον. Ὁ Κάτων ὑπῆρχεν.

Ἡ μὲν φιλολογία ἀπορρέει ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ δὲ ποίησις ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἰδανικοῦ. Καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ φιλολογία ἀποτελεῖ ἀνάγκην τῶν κοινωνιῶν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ ποίησις ἀποτελεῖ δίψαν τῆς ψυχῆς.

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον οἱ ποιηταὶ εἶναι οἱ μεγαλιτέροι παιδαγωγοὶ τοῦ λαοῦ.

Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ μεταφράζονται, νὰ σχολιάζονται, νὰ ἐκδίδονται, νὰ τυπώνονται καὶ ν' ἀνατυπώνονται, νὰ εἰκονογραφοῦνται, νὰ στερεοτυποῦνται, νὰ διανέμονται, νὰ διαλαλοῦν-

ται, νὰ ἐξηγοῦνται, ν' ἀπαγγέλλωνται, νὰ διαδίδωνται, νὰ δίδωνται εἰς πάντα, νὰ δίδωνται εἰς τὴν τιμὴν ποῦ στοιχίζουσι, νὰ δίδωνται διὰ τὸ τίποτε, ὅλοι οἱ ποιηταί, ὅλοι οἱ φιλόσοφοι, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τῆς σκέψεως, ὅλοι οἱ παραγωγεῖς ψυχικοῦ μεγαλείου.

Ἡ μεταμόρφωσις τοῦ συρφετοῦ εἰς λαόν, οἷα βαθεῖα ἐργασία! Εἰς αὐτὴν τὴν ἐργασίαν ἀφωσιώθησαν, κατὰ τὴν τελευταίαν τεσσαρακονταετίαν, οἱ ἄνθρωποι τοὺς ὁποίους ὀνομάζουσι σοσιαλιστάς. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου, καίτοι ἐλάχιστος, εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων. Ἡ τελευταία ἡμέρα ἐνὸς καταδίκου χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1828 καὶ ὁ Κλαύδιος ὁ ψωμοζήτητης ἀπὸ τὸ 1834. Ἐὰν δὲ ἀπαιτῆ τὴν θέσιν του μεταξὺ τῶν φιλοσόφων αὐτῶν, τὸ πράττει διότι εἶναι θέσις μαρτυρική. Κάποιο μῖσος τυφλὸν ἀλλὰ γενικὸν κατὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ ἐξέσπασεν ἀπὸ δέκα πέντε ἢ δέκα ἕξ ἐτῶν καὶ ἐκσπᾶ καὶ μαίνεται ἀκόμη μεταξὺ τῆς καλῆς λεγομένης τάξεως (ὑπάρχουν ἀκόμη τάξεις;). Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ σοσιαλισμός, ὁ ἀληθὴς σοσιαλισμός, σκοπὸν ἔχει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πλήθους εἰς τὴν περιοπὴν τοῦ πολίτου, καί, συνεπῶς, κύριον ἔργον τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν καλλιέργειαν. Ἡ μεγαλειτέρα πεῖνα εἶναι ἡ ἀμάθεια· ὁ σοσιαλισμὸς λοιπὸν ἐπιδιώκει, πρὸ παντὸς ἄλλου, τὴν διαπαιδαγώγησιν. Καὶ ὅμως ὁ σοσιαλισμὸς συκοφαντεῖται καὶ ἐναντίον τῶν σοσιαλιστῶν ὑπάρχει κατακραυγή, οἱ ἀναμορφωταὶ δὲ αὐτοὶ χαρακτηρίζονται ὡς ἐχθροὶ τῆς κοινωνίας. Δι' ὅ,τι κακὸν συμβῆ, αὐτοὶ πταίουσι.—ἜΩ Ῥωμαῖοι, ἔλεγεν ὁ Τερτουλλιανός, εἴμεθα ἄνθρωποι δίκαιοι, καλοὶ, συνετοὶ, ἐγγράμματοι, τίμιοι. Συνερχόμεθα ἐπὶ τὸ αὐτό, ἵνα προσευχηθῶμεν, καὶ σᾶς ἀγαπῶμεν, διότι εἰσθε ἀδελφοὶ μας. Εἴμεθα πρᾶοι καὶ εἰρηνικοὶ ὡς μικρὰ παιδία, καὶ θέλομεν νὰ ὑπάρχη ὁμόνοια μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὅμως, ὦ Ῥωμαῖοι, εἴτε ὁ Τίβερις πλημμυρῆση εἴτε ὁ Νεῖλος δὲν πλημμυρῆση, σεῖς κραυγάζετε: Εἰς τοὺς λέοντας τοὺς χριστιανούς!

§ 2

Ἄξι πλέον κτάντησις τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καθοδήγησις αὐτῆς, ἰδοὺ ἡ νέα ὄψις τῶν πραγμάτων.

Ἡ σμίκρυνσις τῶν ἀνθρώπων τοῦ πολέμου, τῆς βίας καὶ τῆς ἀρπαγῆς, ἡ μεγέθυνσις, ἡ ἀπεριόριστος καὶ ὑπερήφανος τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς εἰρήνης, ἡ εἴσοδος εἰς τὴν σκηνὴν τῶν ἀληθινῶν κολοσσῶν, εἶναι ταῦτα ἐν τῶν μεγαλειτέρων γεγονότων τῆς μεγάλης μας ἐποχῆς.

Ἡ ἐκ τῶν ἄνω ἀπελευθέρωσις τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ κατατρόπωσις τῶν ἰσχυρῶν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς σκέψεως, ἡ ἐκμηδένισις τοῦ ἥρωος ἀπὸ τὸν προφήτην, τὸ σάρωμα τῆς βίας ἀπὸ τὴν ἰδέαν, εὐπρεπισμὸς τοῦ οὐρανοῦ, προπομπὴ μεγαλοπρεπῆς τῶν διωκομένων, οὐδὲν τούτου πλέον ὑπέροχον καὶ συγκινητικώτερον θέαμα.

Ἰδέτε, ὑψώσατε τοὺς ὀφθαλμούς, ἡ ὑπερτάτη ἐποποιία συντελεῖται. Ἡ λεγὼν τῶν φάτων διώκει τὴν ὀρδὴν τῶν φιλογῶν.

Ἄναχωροῦν οἱ δυνάσται, φθάνουν οἱ ἐλευθερωταί.

Οἱ ἰχνηλάται τῶν λαῶν, οἱ σύροντες ὀπισθὲν τῶν τὰς στρατιάς, ὁ Νεμορόδ, ὁ Σαναχάριβος, ὁ Κῦρος, ὁ Ραμοῆς, ὁ Εἰρέξις, ὁ Καμβύσης, ὁ Ἀττίλας, ὁ Ζίγγις-Χάν, ὁ Ταμερλάνος, ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ Καῖσαρ, ὁ Βοναπάρτης, ὅλοι αὐτοὶ οἱ πελώριοι ἀγρι-ἀνθρωποὶ ἐξαφανίζονται.

Σβύνουν ἀργὰ-ἀργὰ ἰδοὺ ἐφθασαν εἰς τὸν ὀρίζοντα· ἔλκονται μυστηριωδῶς ἀπὸ τὸν ζόφον· ὁμοιάζουσι καὶ αὐτοὶ μὲ τὰ σκότη· ἕξ οὗ καὶ ἡ μοιραία καθοδὸς τῶν· ἡ ὁμοιότης τῶν μὲ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς νυκτὸς τοὺς συνενώνει μὲ τὸ τυφλὸν ἄπειρον, καὶ πᾶσα λάμψις αὐτῶν σβύνει. Ἡ λήθη, νύξ τῆς νυκτὸς, τοὺς ἀναμένει.

Ἐκρημνίσθησαν, ἀλλὰ καὶ πάλιν εἶναι τρομεροί. Ἄς μὴ ὑβρίζωμεν ὅ,τι ὑπῆρξε ποτὲ μέγα. Οἱ ἀλαλαγοὶ θὰ ἦσαν ἀπρεπεῖς καθ' ἣν στιγμὴν ἐνταφιάζονται οἱ ἥρωες. Ἡ παλαιὰ δόξα ἀποχω-

ρεῖ τοῦ θρόνου· οἱ ἰσχυροὶ δύνουν· ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς νικηφόρους αὐτοὺς ἠττημένους! εἰρήνη εἰς τοὺς σβασθέντας πολεμιστάς! μεταξὺ τῶν λάμπων ἐκείνων καὶ ἡμῶν παρεντίθεται ἤδη ὁ τάφος. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἴδῃ ἄνευ δεισιδαίμονος τρόμου τὰ ἄστρα μεταβαλλόμενα εἰς φάσματα.

Καὶ ἐνῶ, πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀφανισμοῦ, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κλίνουσα πρὸς τὸ βάραθρον, ἡ φλογοβολοῦσα πλειὰς τῶν ἀνθρώπων τῆς βίας καταβαίνει, μὲ τὴν ἀπαισίαν πελιδνότητα τῆς ἐπικειμένης δύσεως, εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ διαστήματος, ἐκεῖ ὅπου τὸ τελευταῖον νέφος μόλις διελύθη, εἰς τὸν βαθὺν τοῦ μέλλοντος οὐρανόν, τὸν καταγάλανον, ἀνατέλλει ἐκθαμβωτικὴ ἡ ὁμὰς τῶν ἀληθινῶν ἀστέρων, ὁ Ἰώβ, ὁ Ὅμηρος, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Λουκρήτιος, ὁ Πλαῦτος, ὁ Ἰουβενάλης, ὁ Τάκιτος, ὁ εὐαγγελιστῆς Παῦλος, ὁ Ἰωάννης ὁ Πάτριος, ὁ Τερτουλλιανός, ὁ Δάντης, ὁ Γουτεμβέργιος, ἡ Ἰωάννα δ' Ἄρκα, ὁ Χριστόφορος Κολόμβος, ὁ Λούθηρος, ὁ Μιχαὴλ - Ἄγγελος, ὁ Κοπέρνικος, ὁ Γαλιλαῖος, ὁ Ραβελάι, ὁ Καλδεράν, ὁ Κερβάντης, ὁ Σαίξπηρ, ὁ Ρέμπραντ, ὁ Κέπλερ, ὁ Μίλτων, ὁ Μολιέρος, ὁ Νεύτων, ὁ Δεκάρετ, ὁ Κάντιος, ὁ Πιρανέζης, ὁ Βεγκαρίας, ὁ Διδερώ, ὁ Βολταῖρος, ὁ Μπετόβεν, ὁ Φούλτων, ὁ Μογγολφιέρος, ὁ Βάσιγτων. Καὶ ὁ τεράστιος ἀστερισμός, ἐκπέμπων ὅλον ἐν μεγαλειτέραν ἀκτινοβολίαν, φεγγοβολῶν ὡς αἴγλη οὐρανίων ἀδαμάντων, λάμπει εἰς τὸν αἴθριον ὀρίζοντα καὶ ἀνυψώνεται συγγεόμενος μὲ τὴν ἄπειρον ἐκείνην ἠῶ, τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Τ Ε Λ Ο Σ

